

GENEALOGIE A HISTORICKÁ DEMOGRAFIE? TEORETICKÉ A PRAKTICKÉ MOŽNOSTI VÝZKUMU SÍTĚ SOCIÁLNÍCH VZTAHŮ NA PŘÍKLADU JIHOČESKÉ VESNICE^[1]

Václav Černý

Genealogy and historical demography? Theoretical and practical possibilities of research into the network of social relations, as exemplified by a village in South Bohemia

Abstract: The paper is divided into two parts. The first part summarises previous research based on the interconnection of methods of genealogy and historical demography in the Czech Republic and abroad, mainly in North America. Subsequently it offers an overview of basic trends and possibilities of how to use genealogy with demographic analyses. The second part of the article is focused on a reconstruction of the network of relations in a small South Bohemian village of Vítkov by Štěkeň near Strakonice at the turn of the 18th and 19th centuries, which was based on registers of births and deaths, registers of subjects, and land records. The attempt to identify the network of social relations was done through the analysis of blood relations and godparental relations and wedding witnesses in individual families who were bound to the land by the ownership of one of fifteen homesteads. Nevertheless, attention was also paid to the lowermost classes of rural society.

Historická demografie, 2018, 42:2: 153–176

Key words: Protivín estate, Vítkov, Štekeň, rural society, social network, kinship relations, godparents, wedding witnesses

Contact: Mgr. Václav Černý, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; e-mail: wencacerny@seznam.cz

Genealogie a historická demografie

Definice genealogie jako pomocné vědy historické zaměřené na studium vztahů mezi lidskými jedinci vyplývajících z jejich společného rodového původu je všem nepochybně známa. Mezi objekty zájmu genealogie spadají však i důsledky vyplývající z takových příbuzenských vztahů, a to od historických, přes sociální až po biologické.^[2] Zejména v poslední době jí laická veřejnost věnuje značnou

[1] Článek vznikl v rámci projektu Grantové agentury Jihočeské univerzity 058/2017/H „Genealogie a dějiny rodiny. Západoevropské a severoamerické podněty pro českou historickou demografii“.

[2] Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 2002, s. 141. Ze starších odborných prací věnujících se genealogií je možné výběrově připomenout František BENEŠ, *O rodopisném bádání a jeho významu pro dějiny celonárodní*. Sborník jednoty starých českých rodů 10, 1931; Václav ELZNIC, *Stupně krevního*

pozornost ve formě rodopisu,^[3] který je však potřeba od genealogie jako takové důsledně odlišovat.^[4]

Metodologické zapojení genealogie do historickodemografických výzkumů se navzdory těm zahraničním, které prospěšnost takového propojení prokázaly, nedočkal v českém prostředí silnější odezvy. Jednou z příčin tohoto přístupu je negativní vnímání genealogie odbornou veřejností, která v ní nevidí samostatnou vědu se specifickými postupy a vlastním názvoslovím. V lepším případě je na genealogii nazíráno jako na jednu z pomocných věd historických, v horším jako na koníčka vhodného ke krácení volného času v důchodovém věku.

Pravdou však je, že genealogie může i zkušenému badateli nabídnout možnost vysledování specifických jevů a návyků přenášených z generace na generaci, často

příbuzenství a dědictví našich předků. Zpravodaj klubu genealogů a heraldiků Ostrava – Dům kultury Vítkovice 37–38, s. 12–19; Jaroslav HONC, *Možnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky*. Genealogické a heraldické listy, ř. 4, seš. 1, 1976, s. 1–13; Jaroslava HONCOVÁ, *K metodě genealogického studia zemědělských rodin v českých zemích za kapitalismu a socialismu*. In: II. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 15.–16. 10. 1983. Sborník příspěvků. Ostrava 1984, s. 76–79; Ignác HORNÍČEK, *Kniha o rodopisu. Praktické uvedení do rodopisu s přílohou o obecních kronikách*. Vyškov 1939; Zdeněk KRISTEN, *Úkoly českého rodopisu*. Časopis rodopisné společnosti československé v Praze 12, 1940, s. 1–5, jednotlivá čísla časopisu dostupná na: <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/> (13. 6. 2018); Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930; Josef PILNÁČEK, *Rody a znaky staré Moravy*. Brno 1983; Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*. Jílové u Prahy 1969; Josef POLIŠENSKÝ, *Genealogie, rodopis v její dnešní podobě*. Genealogické a heraldické listy, ř. 3, seš. 1, 1974, s. 3–7.

[3] Přes zájem o rodopis mezi veřejností ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století, zastřešený Rodopisnou společností československou v Praze, propukla jeho masivní obliba naplno až po roce 1989 v souvislosti s postupným zpřístupňováním a digitalizováním důležitých archivních materiálů. Od té doby vyšla celá řada titulů poskytujících rady laickým genealogům. Kristoslav ŘÍČAŘ, *Úvod do genealogie. Kdo jsou moji předkové a odkud přišli?*. Praha 1995. Ne příliš vydařená práce se dočkala v roce 2000 upraveného vydání, které je již o něco kvalitnější: Kristoslav ŘÍČAŘ, *Občanská genealogie. Základy rodopisné práce*. Praha 2000. V souvislosti se zvýšeným zájmem o genealogii po odvysílání pořadu České televize Tajemství rodu vyšla kniha v reprintu, bohužel však již bez jakékoliv aktualizace obsahu, srov. Kristoslav ŘÍČAŘ, *Rodokmen. Objevte tajemství vašeho rodu*. Praha 2013. Mnohem kvalitnější jsou práce, jejichž autorem je Henry Camillo POHANKA, *Sám proti toku času aneb S genealogií k vlastním kořenům*. Litvínov 2002; Henry Camillo POHANKA, *Po stopách vlastních předků*. Litvínov 2009. Je třeba ještě připomenout práce Marie MAREČKOVÁ, *Příručka praktické genealogie. Jak sestavit rodokmen*. Praha – Litomyšl 2004; Josef PETERKA, *Cesta k rodinným kořenům. Praktická příručka občanské genealogie*. Praha 2006. Neaktuálnějšími popularizačními publikacemi jsou vydařená práce Blanka LEDNICKÁ, *Sestavte si rodokmen. Pátráme po svých předcích*. Praha 2012 a po obsahové stránce někdy kolísající kniha Lenka PEREMSKÁ, *Váš rodokmen krok za krokem*. Brno 2013.

[4] Přestože oba pojmy v obecném povědomí splývají a překrývají se, je nutno je rozlišovat. Rodopis nejčastěji zastřešuje nevědeckou část genealogie, neboť je zpravidla omezen na účelové záležitosti, které navíc bývají často vázány na osobní zájmy. Naproti tomu vědecká genealogie zkoumá rodinné vztahy a dlouhodobé trendy a obecnější aspekty proměn těchto vztahů bez „společenské objednávky“. I. HLAVÁČEK – J. KAŠPAR – R. NOVÝ, *Vademecum*, s. 142.

i v širším příbuzenstvu, které při dodržení všech klasických historickodemografických metod zůstávají povětšinou neodhaleny. Pokud by se totiž za pomoci metody rekonstrukce rodin podařilo některé méně časté či naprosto ojedinělé rodinné strategie doložit,^[5] pro badatele by mohly představovat pouze opakující se nahodilosti uvnitř zkoumaného celku.^[6] Teprve až při genealogickém propojení zkoumaného vzorku založeného na rekonstrukci rodin by mohlo být prokázáno mezigenerační přenášení ustálených vzorců chování mezi rodinami, které jsou propojeny pokrevními či příbuzenskými vazbami ve vertikálním i horizontálním směru. Neocenitelnou se genealogie jako způsob přístupu k datům stává v momentě, kdy se badatel zaměří na jasně vymezenou část populace, u níž se snaží v dlouhodobém horizontu několika generací provést demografickou analýzu. Takovou částí populace mohou být kupříkladu určité složky usedlého obyvatelstva, jakými jsou například selské rody, a to včetně jejich vedlejších větví, které klesly na společenském žebříčku. Oproti rekonstrukci rodin se zde základní jednotkou demografické analýzy stávají rody a následně jednotlivé rodiny do nich příslušné.^[7]

V čem je potřeba rovněž vnímat přínos genealogie, potažmo rodopisu, je široká základna laické veřejnosti, která neváhá vynaložit značný kapitál na cestě k poznání

[5] K metodě rekonstrukce rodin Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1978, s. 77–82; Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*. *Historická demografie* 2, 1968, s. 72–83; Eduard MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*. *Demografie* 24, 1982, s. 101–102; Eliška ČÁŇOVÁ, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*. *Archivní časopis* 33, 1983, s. 17–23.

[6] Příkladem může být volba neobvyklých či méně obvyklých křestních jmen volených s ohledem na rodinnou tradici či křestní jména v rámci širšího příbuzenstva. Rovněž dání neobvyklých rodinných strategií uplatněných v rámci jedné rodiny do rodového kontextu a mezigeneračního transferu.

[7] Historickodemografické studie založené na metodě rekonstrukce rodin se uplatnění genealogie nejvíce blíží, když se snaží rozklíčovat příbuzenský poměr mezi starým a novým hospodářem při transferech venkovských usedlostí. Omezují se však povětšinou na vlastní rodinu v úzkém slova smyslu a ponechávají stranou širší příbuzenstvo i pokrevenstvo, stejně tak otázku rodové kontinuity. Z bohaté literatury alespoň výběrově Josef GRULICH, *Dědická praxe a migrace na jihu Čech v 17. a 18. století*. *Historický obzor* 15, č. 1/2, 2004, s. 36–45; Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*. In: *Studie k sociálním dějinám. Konference Sociální dějiny českých zemí v 18., 19. a 20. století* (Praha, 10. a 11. 10. 2000), 2001, s. 117–136; Dana ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750*. *Historická demografie* 22, 1998, s. 107–144; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. století a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009; Alice VELKOVÁ, *Household Formation in Bohemia 1700–1850: Inheritance Practice and Family Strategy*. *Český časopis historický* 109, 2011, s. 328–343. Přehledné shrnutí dosavadního bádání nabídli Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století jako historiografický problém*. *Český časopis historický* 113, 2015, s. 50–75.

svého rodového původu. Tato kumulace kapitálu urychluje jak vývoj počítačových programů umožňujících propojení jednotlivých badatelů,^[8] tak digitalizaci archivních materiálů, jejichž následné zveřejnění snižuje časovou náročnost historikodemografických výzkumů tím, že již není nutné vykonat bezpočet návštěv badatelen příslušných archivů.^[9]

Počátky uplatňování propojení genealogie a historické demografie v českém prostředí je možné datovat do konce šedesátých let minulého století. Tehdy na jeho možnosti poukázal Josef Srb, který ve své studii založené na vzorku tří kmenů nositelů svého příjmení vysledoval určité jevy typické pro jednotlivé kmény. Zároveň definoval základní rozdíl mezi rodopisnou a demografickou studií zejména z hlediska dlouhodobosti časového záběru takových analýz.^[10] Srb tak učinil bez znalosti podobně zaměřených historikodemografických prací založených na rozsáhlých genealogických databázích vzniklých v západní Evropě či severní Americe. Tyto výzkumy prezentoval české historiografii až Eduard Maur. Podle jeho názoru je materiál nashromážděný genealogy vynikajícím pramenem pro budoucí historikodemografické studie, neboť demografovi ušetří mnoho času, který by jinak musel věnovat excerpci dat a rekonstrukci rodin.^[11]

Ve svém příspěvku otištěném na stránkách periodika České genealogické a heraldické společnosti v Praze^[12] profesor Maur představil tři práce založené na tomto principu publikované v zahraničí. Nejstarší z nich byla kniha Jacquese Henripina věnovaná demografické analýze francouzských rodin usdlých v Kanadě na počátku osmnáctého století.^[13] Za pouhé dva roky vyšla tiskem kniha Louise Henryho, který je spolu s Michelem Fleurym tvůrcem metody rekonstrukce rodin, o populačních poměrech v měšťanských rodinách švýcarské Ženevy od šestnáctého do dvacátého

[8] Václav ČERNÝ, *Aktuální genealogické programy a jejich přínos pro historickou demografii (diskusní příspěvek)*. Historická demografie 39, 2015, s. 105–122.

[9] Průběhu digitalizace ve státních archivech, ale i v jiných institucích, byla věnována konference Digitalizace v paměťových institucích 2017, která byla uspořádána ve dnech 18. až 20. září 2017 Státním oblastním archivem v Třeboni, blíže *Archivum Trebonense 14. Odborné periodikum Státního oblastního archivu v Třeboni*. 2017.

[10] „Většina historickodemografických studií má charakter tzv. transversálního studia: sleduje se v nich populace konkrétního území v časově omezeném úseku, i když může jít o časově rozmezí relativně dosti dlouhé. Přesto nemají tyto studie většinou charakter dlouhodobého sledování. Rodopisné studie naproti tomu mívají ráz longitudinální analýzy: sledujeme v nich rod nebo rody po dobu několika generací, zaujímajících většinou několik století.“ Josef SRB, *Využití rodopisné studie pro historickou demografii*. Demografie 11, 1969, s. 125–131.

[11] Eduard MAUR, *Historická demografie a genealogie*. Genealogické a heraldické listy, ř. 3, seš. 4, 1974, s. 4–7.

[12] Starší čísla jsou rovněž dostupná na: <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/> (13. 6. 2018).

[13] Jacques HENRIPIN, *La population canadienne au début du XVIIIe siècle. Nuptialité, fécondité, mortalité infantile*. Paris 1954.

století.^[14] Podkladem se mu stala vyčerpávající genealogie tamních měšťanských rodin vytvořená Albertem Choism, která byla publikována v roce 1947.^[15] Na vyšší patra společnosti zaměřil svou demografickou analýzu autor třetí takto orientované práce Thomas Hollingsworth, který se věnoval rozboru populačního vývoje nižší šlechty ve Velké Británii.^[16]

České prostředí je bohužel prací založených na spolupráci historické demografie s genealogií až na některé výjimky prosto.^[17] Jedním z ojedinělých pokusů je studie Jaroslava Honce, který se snažil postihnout populační vývoj více než stovky českých panských rodů v průběhu necelých tří set let.^[18] Téměř třicet let poté byla publikována studie Eduarda Maura mapující vývoj dědického práva v Čechách založená mimo jiné i na kronikách dvou usedlých rodů z Nymburska a Semilská.^[19]

Od publikování článku Eduarda Maura v Genealogických a heraldických listech uplynulo již více než čtyřicet let, a přesto nebyl po tuto dobu v českém prostředí publikován jakýkoliv původní výzkum či jiná metodologicky nebo historiograficky přínosná studie, jež by se týkala vztahu historické demografie a genealogie. Dokonce ani v dnešní době, která se nese v duchu sdílení dat, rozkvětu genealogických programů a obrovského zájmu laické veřejnosti o rodopis, není mezi historickými demografy patrná snaha ubírat své výzkumy daným směrem. Výjimku tvoří několik prací studentů Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.^[20] Je potřeba zmínit zejména di-

[14] Luis HENRY, *Anciennes familles genevoises. Etude démographique: XVIe-XXe siècle*. Paris 1956.

[15] Albert CHOISY, *Généalogies genevoises*. Genève 1947.

[16] Thomas Henry HOLLINGSWORTH, *The Demography of the British Peerage. Supplement to Population Studies XVIII/2*. London 1964.

[17] Zvláštním příkladem historickodemografických studií jsou ty, při kterých byla rekonstrukce rodin založena na ojedinělém prameni – rodových katastrech. Jiřina PSÍKOVÁ, *Rodové katastry uložené ve Státním archivu v Třeboni*. Historická demografie 8, 1983, s. 75–79. Na těchto svým charakterem genealogiích založila své studie Marika POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*. Historická demografie 30, 2006, s. 195–218; Marika POULOVÁ, *Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*. Historická demografie 31, 2007, s. 49–89. Rodové katastry doplněné o další prameny využil při studiu farnosti Kapličky i Hermann ZEITLHOFER, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen in südlichen Böhmerwald, 1640–1680*. Wien–Köln–Weimar 2014.

[18] Jaroslav HONC, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502–1794*. Historická demografie 3, 1969, s. 20–51.

[19] Eduard MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*. Historická demografie 20, 1996, s. 93–118.

[20] Václav ČERNÝ, *Rodinné strategie sedláků ve vsi Vítkov 1700–1850*. Diplomová práce Historického ústavu FF JU, České Budějovice 2015; Václav ČERNÝ, „Královákem nejsi, tak zvyky našeho dobrého selského stavu zachovávej.“ *Odlíšné rodinné strategie uplatňované ve venkovském*

plomovou práci Hanky Tlamsové, která byla založena na zdlouhavě vypracovávané, rozsáhlé genealogické databázi „světských“ rodů od konce 18. do počátku 20. století. Tato diplomová práce by bez přispění genealogie nemohla v žádném případě vzniknout.^[21]

Diametrálně odlišná situace panuje v zahraniční, zejména v severoamerické historiografii, kde má pátrání po rodinných kořenech své nezastupitelné místo. Na prvním místě je nutno zmínit výzkumy dvou personálně propojených pracovišť v kanadském Montréalu. Těmito pracovišti jsou Département de démographie na Université de Montréal^[22] a Programme de recherche en démographie historique (PRHD, Recherche Programme in Historical Demography),^[23] v jehož rámci od roku 1966 probíhají systematické výzkumy celé populace provincie Québec od počátků evropské kolonizace této oblasti pod heslem „*Genealogy serving science, and science serving genealogy!*“. Výzkumy, které byly založeny na uplatnění metody rekonstrukce rodin, postupně přerostly ve vytváření rozsáhlé databáze využívané nejen demografy, nýbrž i badateli v oboru lékařství, lingvistiky, antropologie, biologie a genetiky.^[24]

Druhou databází vzniklou v Kanadě je *The BALSAC population database*. Tato databáze byla vyvinuta na Université du Québec á Chicoutimi ve spolupráci s Université Laval, McGill University a Université du Montréal. Rekonstrukce rodin je v ní založena především na matriční evidenci sňatků pro celou provincii Québec v letech 1621–1965. Díky systému propojení jednotlivých informací umožňuje automatické vytvoření genealogických vazeb a příbuzenských systémů napříč staletími.^[25]

Jedinou další podobnou databází vzniklou na severoamerickém kontinentě je longitudinální *The Utah Population Database* (UPDB). Databáze, která svým rozsahem pokrývá většinu tamních rodin, vznikla na Huntsman Cancer Institute na University of Utah ve Spojených státech amerických. Původním záměrem, který stál za vznikem této databáze, byl výzkum vlivu genetiky na výskyt rakoviny

prostředí na jihu Čech (1750–1850). In: Celostátní studentská vědecká konference HISTORIE 2014, Liberec 2016 (v tisku).

[21] Hanka TLAMSOVÁ, *Loutkoherci, gymnasté, kramáři a šlejfiři. Proměny životních strategií světských rodů od konce 18. do počátku 20. století*. Diplomová práce Historického ústavu FF JU, České Budějovice 2016.

[22] <http://demo.umontreal.ca/accueil/> (13. 6. 2018).

[23] <https://www.prhd-igd.com/en/home> (13. 6. 2018).

[24] Lisa DILLON et al., *The Programme de Recherche en Démographie Historique: Past, Present and Future Developments in Family Reconstitution*. *The History of the Family* 23, 2018, s. 20–53.

[25] <http://balsac.uqac.ca/english/balsac-database/brief-historical-overview/> (10. 6. 2018); Gérard BOUCHARD – Bernard GASGRAIN – Mario BOURQUE – Raymond ROY, *Le Fichier de Population BALSAC. Situation et Perspectives*. *Annales de démographie historique* 1998, s. 187–196.

u zkoumané populace.^[26] Dnes poskytuje data pro výzkumy na poli genetiky, demografie, epidemiologie nebo veřejného zdraví.^[27]

Chce-li badatel spojit postupy historické demografie s genealogií, nabízejí se mu tři cesty, kterými se může vydat. 1) Vytvoření rozsáhlé genealogické databáze, která později bude sloužit dalším výzkumům. Z hlediska pozdějších výzkumů vzešlých z takové databáze se jedná zřejmě o nejlepší cestu, avšak také nejpracnější a časově nejnáročnější. Z vytvoření podobné databáze mnohdy může těžit až mladší generace badatelů, jak je tomu u historickodemografických výzkumů v Severní Americe. 2) Založení výzkumu na již vytvořených genealogických a rodopisných pracích vypracovaných jak pro jednotlivé rody, tak pro celé lokality a oblasti. Na základě těchto prací si badatel vytvoří databázi a nemusí se již zabírat činností, která je pro demografa nejméně zajímavá, a to vlastním genealogickým pátráním. 3) Poslední možností, kterou se rozhodl vydat autor příspěvku, je vypracování obou částí, tedy vytvoření jak vlastní genealogické databáze, tak její následné historickodemografické analýzy.

Geografické vymezení a charakteristika lokality Vítkov

Výzkum byl proveden pro malou ves Vítkov, která je dnes součástí městyse Štěkne.^[28] Lokalita se nachází v okrese Strakonice, 2,5 kilometru severovýchodně od Štěkne.^[29] Od roku 1700 byla po zakoupení statku Kestřany Ferdinandem ze Schwarzenberga součástí panství Protivín.^[30] Výzkum sítě společenských vazeb venkovské společnosti je lépe, z důvodu vlastní jednodušší orientace v ní, provádět pro sídelní jednotky menší velikosti. Zvolená vesnice se v tomto ohledu jeví jako vhodná. Vrchností bylo v soupisech poddaných evidováno od 139 obyvatel v roce 1780 po 145 obyvatel, kteří se měli ve vsi nacházet k roku 1830.^[31] Ve vsi

[26] <https://healthcare.utah.edu/huntsmancancerinstitute/research/updb/> (10. 6. 2018).

[27] Rune LINDAHL-JACOBSEN et al., *The Male-Female Health-Survival Paradox and Sex Differences in Cohort Life Expectancy in Utah, Denmark and Sweden 1850–1910*. *Annals of Epidemiology* 23, 2013, s. 161–166. Nejnověji vývoj zahraničních počítačových databází shrnul Josef GRULICH, *Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*. České Budějovice 2018, s. 11–18.

[28] <https://steken.cz/> (11. 6. 2018).

[29] [https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADtkov_\(%C5%A0t%C4%9Bke%C5%88\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADtkov_(%C5%A0t%C4%9Bke%C5%88)) (11. 6. 2018).

[30] Anna SMOLKOVÁ, *Vznik a vývoj fondu panství a velkostatku Protivín, jeho pořádání, archivní uložení a dosavadní badatelské využití*. *Archivum Trebonense* 7, 1991, s. 30–31.

[31] SOA v Třeboni, Vs Protivín, inv. č. 457, sign. V AU No 6/83, kniha č. 376, pag. 272–276. Podmiňovací způsob zde byl užít zcela záměrně, jelikož uvedené počty obyvatelstva se týkaly těch poddaných, kteří se ve vsi měli nacházet. Značný počet poddaných se v době, kdy vrchnostenské komise zpracovávaly soupisy, ve vsi nenacházeli. Jednotlivci vykonávali čelední službu v jiných vsích panství, byli v učení, na vandru či sloužili v armádě. Čím větší vesnice byla, tím větší byl

stálo 17 nemovitostí s číslem popisným, a to deset selských usedlostí (čp. 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 13), dvě chalupy (čp. 14, 15) a dvě domkářské živnosti (čp. 5, 12). Pod číslem popisným 16 byla kovárna. Obecní pastouška a obecní chalupa dostaly přidělena čísla 6 a 17.^[32]

Prameny a metodika výzkumu

Síť sociálních vztahů byla primárně zkoumána v rámci období padesáti let ohraničených roky 1780 a 1830 s drobnými přesahy jak do staršího, tak i mladšího období.^[33] Časový rozsah byl zvolen s ohledem na dochované prameny i dostatek matričních událostí, na jejichž základě byly primárně rekonstruovány jednotlivé příbuzenské a další sociální vazby. Základními body rekonstruované sítě sociálních vztahů se staly rody usdlé na jednotlivých usedlostech. Hlavní pozornost byla soustředěna na tři vazby, které je možné z písemných pramenů rekonstruovat.

Při studiu rodových vazeb zahrnujících jak pokrevnosti,^[34] tak příbuznosti se hlavním vodítkem staly rodokmeny jednotlivých rodů vypracované v programu My Heritage Family Tree Builder.^[35] Pro složitost a značný přesah mimo zkoumanou lokalitu byly stranou ponechány možnosti vypracování vývodů^[36] a rozrodů^[37] jednotlivých hospodářů. Druhým typem vazeb, které spojovaly vesnickou komunitu, byly kmetrovské vazby. Při jejich analýze byl kladen důraz na jejich odraz v sociální hierarchii venkovské komunity.

Posledním typem společenských vazeb, jež byly zahrnuty do výzkumu, byly svědečné vazby. Původním záměrem bylo zmapovat jak svědky, kteří se zúčastnili svatebních obřadů, tak osoby zapsané jako přítomné při převodech jednotlivých

podíl nepřítomných poddaných. Ze 400 evidovaných obyvatel Kestřan jich komise roku 1780 ve vsi nenalezla plných 160. Podobně se v době vyhotovení soupisu v Selibové nevyskytovalo 56 osob a v případě Vítkova 23 poddaných.

[32] Číslo popisná jednotlivých nemovitostí ve vsi se podařilo rozklíčovat skrze příslušnou gruntovní knihu. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52.

[33] Podobné výzkumy vznikají s ohledem na bohatou pramennou základnu běžně pro určité okruhy měšťanské společnosti středověku i raného novověku. Z novějších výzkumů na příkladu Jindřichova Hradce Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013, s. 106–119.

[34] Pokrevnosti je společenství mezi dvěma a více jedinci vzniklé zrodem. Václav ELZNIC, *Glosář pro rodopisce a kronikáře*. Praha 1979, s. 85.

[35] Verze programu 8.0.0.8397.

[36] Forma zpracování rodokmenu, při níž se sledují všichni přímí předci stěna. V. ELZNIC, *Glosář*, s. 130. Jako stěna či probant se v tomto případě označuje výchozí osoba, jejíž předci jsou sledováni. Václav RAMEŠ, *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005, s. 301.

[37] Rozrodem se rozumí téměř stejné schéma jako rodokmen s tím rozdílem, že zde se sledují stejné větve po meči i po přeslici. V. ELZNIC, *Glosář*, s. 97.

nemovitostí. Ti však do výzkumu s ohledem na nízkou úroveň spolehlivé identifikace jednotlivých osob při převodech usedlostí nakonec zařazeni nebyli. Se zřetelem k přehlednosti nastíněné sítě sociálních vztahů obyvatel vsi Vítkov bylo přistoupeno pouze k analýze jednotlivých druhů vztahů v rámci zkoumané lokality. Stranou tak zůstaly osoby, které do sociální sítě jednotlivých rodin vstupovaly zvnějšku. Pro přehledné zpracování a vyhodnocení dat z jednotlivých matričních událostí byla vytvořena databáze v programu Excel.

Základním pramenem se staly matriční knihy farnosti Štěkeň uložené v Státním oblastním archivu (dále SOA) v Třeboni.^[38] Druhým pramenem, díky němuž mohla tato studie vzniknout, byly gruntovní knihy uložené ve fondu Velkostatek Protivín (dále Vs Protivín).^[39] Zápisy z pozemkových knih sloužily především k sestavení změn pořadí hospodářů na jednotlivých gruntech a rozpoznání a orientaci ve jménech „*po chalupě*“ u jednotlivých rodin.

Spolu s převzetím statku Kestřany Schwarzenbergů počaly být pro tamní lokality vedeny téměř každoroční soupisy poddaných (německy *Mannschaftsbuch*, *Seelenregister*, *Mannschaftsregister*), které bývaly každoročně aktualizovány a evidovaly se v nich i děti do jednoho roku věku. Tímto způsobem byly soupisy vedeny vrchnostenskými úředníky přibližně od konce sedmnáctého století až do roku 1850,^[40] na panství Protivín do roku 1830.^[41] Veškeré prameny, na jejichž základě vznikla tato studie, jsou v současnosti přístupny on-line v digitalizované podobě v digitálním archivu SOA Třeboň.^[42]

Pokreventví a příbuzenství

Nejdůležitějším prvkem, který tvořil nedílnou součást života vesnické komunity velikosti Vítkova, byl příbuzenský vztah mezi jednotlivými rodinami ať

[38] SOA v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje (dále SMJK), Římskokatolická farnost Štěkeň (dále ŘkFÚ Štěkeň). https://digi.ceskearchivy.cz/matriky-rimskokatolicka_cirkev-s_s-steken (13. 6. 2018).

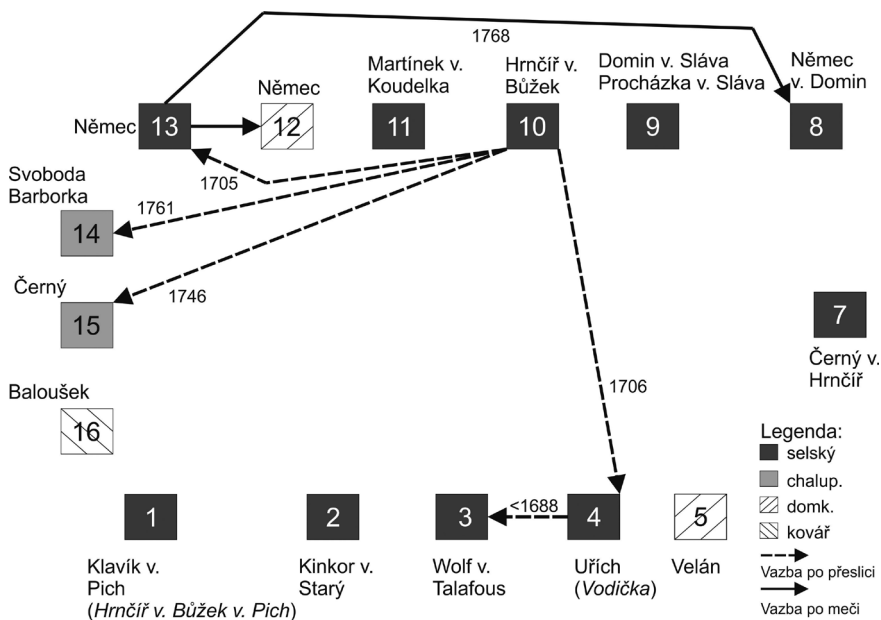
[39] SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52.

[40] E. MAUR, *Základy*, s. 64–67.

[41] SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 284, inv. č. 365, sign. V AU No 5/1. Výjimku tvoří ročníky 1806–1807, 1809 a 1819, kdy soupisy chybějí, a ročníky 1816–1817, 1820–1821, 1822–1823, 1824–1825, 1826–1827 a 1828–1830, kdy jsou vedeny pro dva a více let v rámci jedné knihy. https://digi.ceskearchivy.cz/soupisy_poddanych-soa_v_treboni_-_oddeleni_trebon-protivin (13. 6. 2018). K vrchnostenské správě obecně Jan DOBEŠ – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 229–238. Na fungování, proměny a reformy vrchnostenské správy na jiném panství Schwarzenbergů v jižních Čechách se zaměřil například Jiří ZÁLOHA, *Správa panství Českých Krumlov a náplň činnosti jejích orgánů v 19. století*. Archivum Trebonense, 1991, s. 71–99.

[42] <https://digi.ceskearchivy.cz> (13. 6. 2018).

OBRÁZEK Č. 1: PŘÍBUZENSKÉ VAZBY VZNIKLÉ PŘED ROKEM 1780, VÍTKOV

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

pokrevního, či nepokrevního charakteru (*afinity*).^[43] Zde samozřejmě není možné započít sledování v prvním roce zvoleného časového rozpětí. Při genealogickém zpracování jednotlivých rodin je nutné jít hlouběji do minulosti, byť se samozřejmě nabízí nezodpověditelná otázka míry dopadu sňatku uskutečněného mezi dvěma selskými rodinami před rokem 1688 na vztahy obou rodů ve zkoumaném období.^[44]

Přestože držba jednotlivých usedlostí byla ve sledované době stabilní a až na některé výjimky již v letech 1780–1830 nedošlo k přerušení agnátní rodové kontinuity,^[45] zejména ve druhé čtvrtině osmnáctého století se skladba vlastníků jednotlivých usedlostí značně obměnila do té míry, že ne všechny rody vstupovaly do zkoumaného období se „zátěží“ starých příbuzenských vztahů. Jasnou výjimkou

[43] Základní prací pro studium příbuzenství je Jaroslav SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha 2010.

[44] Tento příbuzenský poměr se podařilo doložit skrze gruntovní knihu, neboť matriční evidence sňatků farnosti Štěkeň počíná až rokem 1688. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 58r.

[45] Jedná se o mužskou posloupnost. Újeji užíváno při vytváření vývodu, kdy se mohou sledovat pouze mužské, tedy agnátní linie. V. RAMEŠ, *Slovník*, s. 301.

je v tomto směru rod Hrnčírů po chalupě Bůžků, neboť z šesti rodových vazeb vzniklých před rokem 1780 se ve 4 případech jednalo o sňatky dcer z tohoto rodu do dvou selských (1705^[46] a 1706^[47]) a dvou chalupnických usedlostí (1746^[48] a 1761^[49]).

Pokrevnosti v mužské linii vzniklé před rokem 1780, které by mělo bezprostřední vliv na příbuzenské vazby ve sledovaném období, se podařilo doložit pouze v jednom případě. V roce 1768 Matěj, nejstarší syn Matouše Němce, sedláka na usedlosti čp. 13, získal skrze sňatek s Kateřinou Těhle neb Dominovou,^[50] nejmladší dcerou hospodáře,^[51] usedlost čp. 8 „Dominů“.^[52]

Příbuzenské vazby vznikaly mezi jednotlivými rody v období let 1780–1830 jak na základě uzavřených sňatků (sešvagření), tak i na rodovém základě (pokrevnosti). Pokrevními vztahy v agnátní posloupnosti byly spojeny usedlosti čp. 8, 12 a 13, jejichž vlastníky se stali členové rodu Němec původem z usedlosti čp. 13. Živnost čp. 12 vznikla zcela nepochybně jako domek vystavěný na parcele původně patřící ke gruntu čp. 13 a sloužila jako obydlí pro mladší syny hospodáře na vlastním gruntě.^[53] Ostatní vazby je možné považovat za vzniklé sešvagřením,

[46] Dne 9. ledna 1705 se provdala Kateřina (cca 1681–1717), dcera Václava Hrnčíře neb Bůžka, za Jiřího Němce (cca 1676–1752), hospodáře na usedlosti čp. 13. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 1, inv. č. 5537, NOZ (1687–1747), fol. 46r.

[47] Dne 8. února 1706 se provdala Voršila (cca 1682–1743), dcera Pavla Hrnčíře, za Ondřeje Uřícha (cca 1678–1743), hospodáře na usedlosti čp. 4. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 1, inv. č. 5537, NOZ (1687–1747), fol. 49v.

[48] Dne 4. září 1746 se provdala Maria Anna, dcera Adama Hrnčíře neb Bůžka, za Matěje Černého, jehož syn Vojtěch se stal hospodářem na chalupě čp. 15. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 1, inv. č. 5537, NOZ (1687–1747), fol. 169r.

[49] Dne 7. června 1761 byl oddán Ondřej, syn po Jiřím Svobodovi, chalupníkovi na čp. 14, s Kateřinou (1741–1809), dcerou Tomáše Hrnčíře neb Bůžka. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 1, inv. č. 5537, NOZ (1687–1747), fol. 222r.

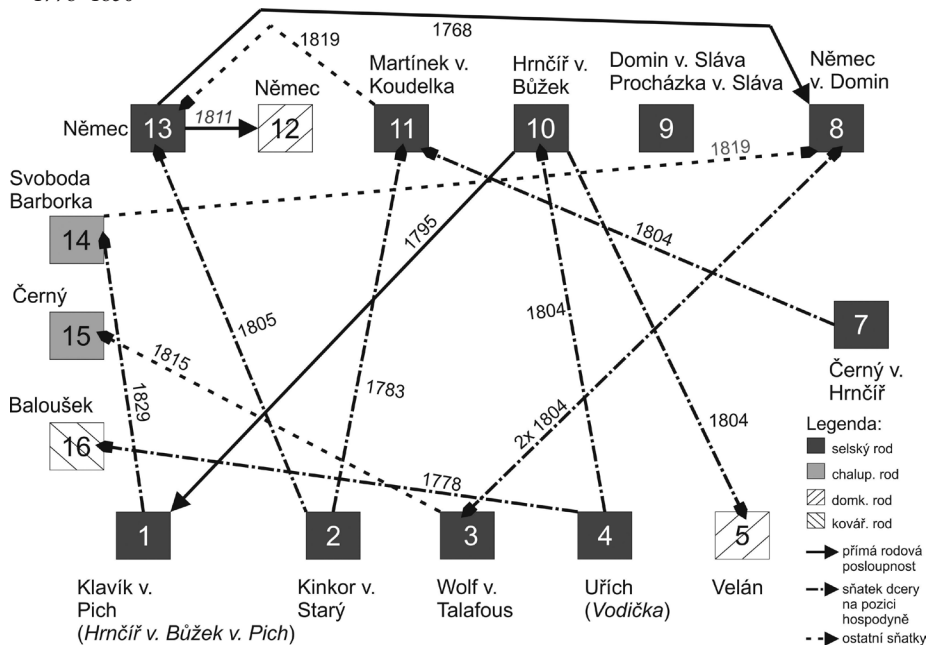
[50] Sňatek byl uzavřen ve Štěkni 6. listopadu 1768. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 3, inv. č. 5539, OZ (1748–1770), fol. 169v.

[51] Kromě Kateřiny se dospělosti dožila jen její starší sestra Rozina, která se však 11. listopadu 1759 provdala do Nepodřic za Matěje Koštela. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 1, inv. č. 5537, NOZ (1687–1747), fol. 216v.

[52] Následujícího roku po svatbě Matěje Němce s Kateřinou Těhle neb Dominou 28. července zemřel otec nevěsty Matouš Těhle neb Domin a Matěj Němec se stal hospodářem na gruntě svého tchána. Zápis do gruntovní knihy byl učiněn 6. listopadu 1769. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 78v.

[53] Přesné datum výstavby domku čp. 12 se nepodařilo zjistit. První zápis se váže až k roku 1811, kdy domek převzal Vojtěch, nejmladší syn Matouše Němce, sedláka na čp. 13, a jeho druhé manželky Kateřiny Slavové ze Sudoměře. Předchozím držitelem dle pozemkové knihy byl Antonín Němec, Vojtěchův starší vlastní bratr, který zahynul roku 1803 pravděpodobně na bojišti, neboť je u něj uvedena poznámka „K“. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 946, sign. IIA 5AU

OBRÁZEK Č. 2: PŘÍBUZENSKÉ VAZBY V RÁMCI VESNICKÉ KOMUNITY, VÍTKOV 1778–1830

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

byť již z jejich charakteru je zřejmé, že ve většině případů přešly plynule do vazeb pokrevních v kognátních liniích.^[54]

Z analyzovaného vzorku 70 sňatků uzavřených ve zkoumaném období tvořilo nezanedbatelnou část (18,6 %) 13 sňatků uzavřených v rámci rodin usedlých ve vsi. Z těchto 13 případů se v devíti (69,2 %) jednalo o sňatek dcery, která se po uzavření manželství stala hospodyní na usedlosti manžela.

Do takto vzniklé sítě příbuzenských vztahů byly zapojeny všechny rody s výjimkou rodu Domin neb Sláva/Procházka neb Sláva. Zde je však nutné podotknout, že rod Procházků získal usedlost čp. 9 dvojitým sňatkem až roku 1813, přičemž rod pocházel ze Žďáru.^[55]

No 1/3, inv. č. 1027, pag. 309; Tamt., kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 17r.

[54] Jedná se o posloupnost v ženské linii. Při vytváření vývodu užívána méně často než agnátní, byť je na rozdíl od ní stoprocentní. V. RAMEŠ, *Slovník*, s. 301.

[55] Do rodiny předchozího hospodáře se narodilo pouze 5 dcer, z nich se 3 dožily dospělosti. Všechny tři se provdaly za muže pocházející z 16 kilometrů vzdušnou čarou vzdáleného Žďáru, dvě starší dívky si vzaly bratry z čp. 14. Dvojitý sňatek se uskutečnil 9. února 1813 ve Štětkni ješ-

Další dva sňatky uzavřeli bratři hospodářů na selských statcích a následně z Vítkova odešli do nedaleké Kbelnice.^[56] Zbývající dva případy jsou v rámci zkoumaného vzorku specifické. V prvním z nich se roku 1815 provdala Terezie Wolfová neb Talafousová, dcera sedláka z gruntu čp. 3, za výměnkáře na domkářské živnosti čp. 15 Vojtěcha Černého.^[57] Ve druhém případě se Šimon, nejstarší syn hospodáře na usedlosti čp. 10 Jana Hrnčíře neb Bůžka, oženil s Dorotou Čejkovou, vdovou po Vojtěchu Klavíkovi neb Pichovi, sedláku na vítkovské usedlosti čp. 1.^[58] Pronajal si usedlost až do zrostu svého pastorka^[59] Petra Klavíka neb Picha.^[60] Poté, co Petr Klavík neb Pich sám převzal hospodářství, sjednal si Šimon výměnek tamtéž.^[61]

Z naznačených příbuzenských vazeb vyplývá, že uskutečnil-li se sňatek v rámci vesnické komunity, bylo nejčastěji jeho důvodem provdání dcery za nastupujícího

tě za života otce nevěst (Jakub Domin neb Sláva zemřel 8. února 1814). SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 15, inv. č. 5551, Z (1791–1817), s. 456–457. Starší z obou bratrů Procházků Jan Křtitel (*1791) pojal za manželku nejstarší z dcer Marianu, Jakub Procházka (1794–1870) se oženil s prostřední Annou. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), fol. 96v–97r. Nejmladší dcera Jakuba Domina neb Slávy Terezie se roku 1825 provdala za Vojtěcha Polanského ze Žďáru čp. 37. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), fol. 98v–99r. Podle gruntovní knihy získala usedlost čp. 9 oficiálně dcera Jakuba Domina neb Slávy Mariana 20. ledna 1813, tedy krátce před svatbou s Jakubem Procházkou a ještě za života otce. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 114r–115r.

^[56] Prvním z nich je sňatek Vojtěcha Němce neb Domina (*1791), mladšího bratra hospodáře na gruntu čp. 8, s Annou Svobodovou (*1798), dcerou chalupníka z čp. 13, uzavřený 23. března 1819. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), fol. 97v–98r. Vojtěch se stal domkářem v Kbelnici čp. 12, jak dokládají matriční zápisy jeho dětí. Za všechny stačí jmenovat syna Tomáše, SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 6, inv. č. 5542, N (1806–1829), pag. 284. Druhým příkladem je sňatek Josefa Němce (*1786), staršího bratra Petra Němce (1788–1845), nového hospodáře na usedlosti čp. 13. Josef se oženil 14 let po svém mladším bratru s Marianou Martínkovou neb Koudelkovou, dcerou z vítkovské selské usedlosti čp. 11, dne 9. února 1819. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), fol. 97v–98r. Při narození prvního dítěte, dcery Anny, v roce 1820, byl ještě zapsán v matrice jako domkář na čp. 13, kdy zřejmě vypomáhal bratrovi na statku. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 6, inv. č. 5548, N (1806–1829), pag. 310. Další potomci se již narodili v Kbelnici čp. 27, kde se Josef stal rovněž domkářem. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 6, inv. č. 5548, N (1806–1829), pag. 280.

^[57] SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), fol. 96v–97r.

^[58] Stalo se tak 20. září 1795. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 11, inv. č. 5547, O (1791–1811), fol. 94v–95r.

^[59] Nevlastní syn, kterého si jeden z manželů přivede z předchozího do nového sňatku. V. ELZ-NIC, *Glosář*, s. 78.

^[60] SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 169r–169v.

^[61] Tamtéž, fol. 169v–170v.

hospodáře na jiné usedlosti. Tomuto zjištění odpovídá i sociální homogenita takto uzavřených sňatků, neboť ze 13 sňatků uzavřených v rámci vsi v letech 1778–1830 se osm z nich (61,5 %) uskutečnilo mezi členy selské vrstvy vesnické společnosti. Uzavření takovýchto sňatků vedlo k vzájemnému pokrevnímu propojení jednotlivých rodů usedlých ve Vítkově v kognátní linii.

Kmotrovské vazby

Kmotři, kteří neodmyslitelně patří ke každému křesťanskému obřadu, měli podle křesťanské nauky hrát v životě dítěte zásadní roli. Při křtu stálo velmi často kmotrů více. Zpravidla se dodržovalo alespoň stejné pohlaví kmotra, který nese malé nemluvně a drží jej během obřadu křtu. Kmotr byl totiž po jistou dobu v minulosti pouze jeden a označoval se latinským slovem „levans“. Samotnému obřadu pak přihlíželi ještě další svědkové zvaní „testes“.^[62] Kmotrovství bylo čestnou záležitostí, kdy se kmotry dětí sousedů často stávali zámožnější sedláci či jiné elity venkovské společnosti, jako například šafáři či kantoři. Hlavním úkolem kmotra bylo dohlížet na správnou křesťanskou výchovu svého kmotřence a v případě úmrtí jeho rodičů by mělo být povinností kmotrů sirotky hmotně zajistit a postarat se i o jejich výchovu.^[63] V současné době je živě diskutovaným problémem právě ona povinnost postarat se o sirotky, čili do jaké míry byla pozice kmotra závazná a do jaké spíše čestná.^[64]

[62] Z 221 křtů dětí z rodů vlastních usedlost se pouze ve 26 případech (11,8 %) vyskytly v matričním zápise tři osoby. Všechny tyto případy jsou datovány do období 1770–1787.

[63] Více ke společenské roli kmotra Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008, s. 185–189.

[64] Nejnověji dosavadní literaturu a přístupy k bádání v této problematice shrnula Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století*. Český časopis historický 114, 2016, s. 64–88; Markéta SKOŘEPOVÁ, *Poručníci, kmotři a zástupci osiřelých dětí ve venkovské společnosti první poloviny 19. století*. Opera Historica 17, 2016, s. 69–84. Postavami svatebních svědků a kmotrů na jihočeském venkově se zabývala Lucie PFLEGEROVÁ, *Osoby svatebních svědků a kmotrů v jihočeských vesnicích na přelomu 18. a 19. století*. Historica Olomucensia 41, 2012, s. 310–311. V úzkém rozmezí let 1645–1650 zpracoval sondu do kmotrovských vazeb Ladislav NEKVAPIL, *Kmotrovské vazby ve farnosti Hlinsko v letech 1645–1650 z hlediska sociálně-náboženského (sonda)*. Historická demografie 35, 2011, s. 33–44. Pro druhou polovinu sedmnáctého století v souvislosti se společenskými změnami analyzoval kmotrovské vazby na jihočeském Doudlebsku Jan ŠIMÁNEK, *Sociální poměry a kmotrovské vazby jednoho farního obvodu (farnost Doudleby ve druhé polovině 17. století)*. Jihočeský sborník historický 84, 2015, s. 142–172. Chýnovsko z hlediska kmotrovství zkoumala Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. Historická demografie 27, 2003, s. 63–122.

TABULKA Č. 1. PŘÍTOMNOST KMOTRŮ Z VÍTKOVA U KŘTŮ DĚTÍ Z RODIN VLASTNÍCÍCH USEDLOST (1769–1841)

Rod		Počet kmotrů z Vítkova						Celkem křtů	
		dva		jeden		žádný			
číslo popis.	druh usedl.	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1	selská	8	42,1	–	–	11	57,9	19	100,0
2	selská	–	–	–	–	18	100,0	18	100,0
3	selská	1	14,3	5	71,4	–	–	6	100,0
4	selská	4	28,6	–	–	10	71,4	14	100,0
5	domk.	13	72,2	5	27,8	–	–	18	100,0
7	selská	–	–	–	–	14	100,0	14	100,0
8	selská	4	19,0	–	–	17	81,0	21	100,0
9	selská	7	53,8	1	7,7	5	38,5	13	100,0
10	selská	–	–	–	–	14	100,0	14	100,0
11	selská	–	–	–	–	13	100,0	13	100,0
12	domk.	–	–	10	100,0	–	–	10	100,0
13	selská	3	17,6	–	–	14	82,4	17	100,0
14	chalup.	4	36,4	7	63,6	–	–	11	100,0
15	chalup.	3	25,0	–	–	9	75,0	12	100,0
16	kovárna	9	42,9	–	–	12	57,1	21	100,0
Celkem		56	25,3	28	12,7	137	62,0	221	100,0

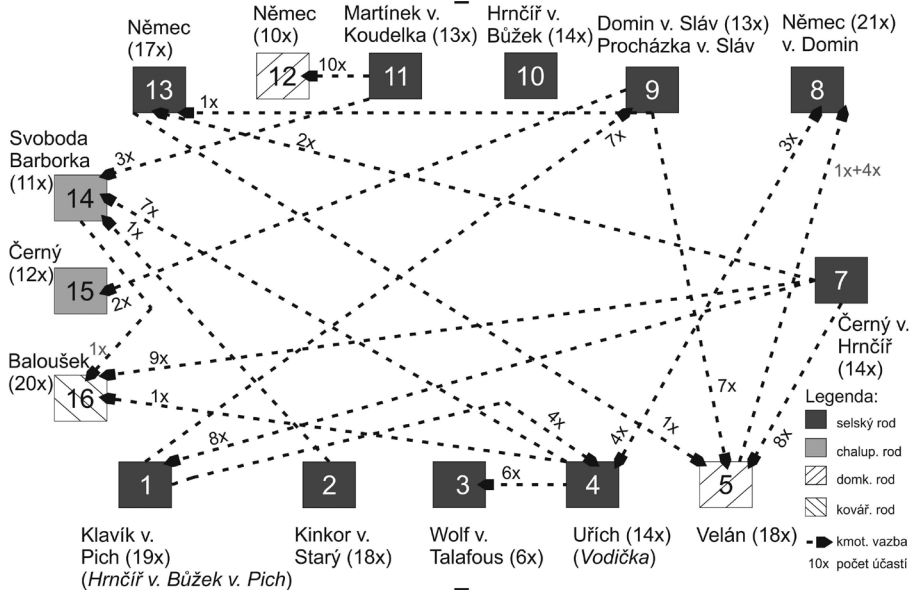
Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

V rámci sledovaného období byl analyzován vzorek 221 křtů dětí narozených 38 manželským párům usedlým na jednotlivých usedlostech a třem svobodným matkám. Další čtyři křty sice byly zaznamenány, avšak ze vzorku byly vyřazeny z důvodu neuvedení jmen kmotrů v příslušném matričním zápise.^[65] Z tabulky č. 1 vyplývá, že z 221 případů křtů dětí narozených do rodů vlastních ve vsi nemovitost byli kmotři z Vítkova přítomni u 84 (38,0 %). U více než čtvrtiny (25,3 %) křestních obřadů pocházeli oba kmotři z Vítkova. U dalších 28 křtů (12,7 %) byl přítomen alespoň jeden obyvatel vsi. Ve zbývajících 137 případech (62,0 %) pocházeli všichni kmotři z okolních lokalit.^[66]

[65] Po jednom zápisu se vyskytly u tří rodů – Kinkor neb Stary z čp. 2 (1787), Wolf neb Talafous z čp. 3 (1780), Barborka z čp. 14, který byl tehdy nejspíše teprve podruhem (1781).

[66] Kmotři „zvenčí“ pocházeli z těchto lokalit: Brusy (1,8 km), Čejtice (3,9 km), Dobeš (1,8 km), Dunovice (9,5 km), Humňany (9,3 km), Kbelnice (3,0 km), Kestřany (4,1 km), Lhota u Kestřan (4,9 km), Přeštovice (3,9 km), Sudoměř (4,6 km), Štětka (2,7 km), Zátaví (5,9 km).

OBRÁZEK Č. 3: KMETROVSKÉ VAZBY MEZI RODY VLASTNÍČIMI USEDLOST (1772–1841)

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

S ohledem na zkoumanou problematiku sociálních sítí v rámci určité lokality byli stranou ponecháni kmotři a kmotry pocházející z jiných vsí. Volba kmotru byla individuální záležitostí, při níž však rozhodující roli hrál jak sociální status budoucího kmotra, tak v dochovaných a analyzovaných písemných pramelech neodhalitelná role osobních sympatií či přátelství. Do zkoumaného vzorku byly s ohledem na rodové hledisko zahrnuty i ty děti vlastníků usedlostí hospodařících v letech 1780–1830, které byly pokřtěny krátce před a po vytčeném období.

Z obrázku č. 3 vyplývá, že pocházel-li kmotr z Vítkova, vyjma dvou případů se jednalo výhradně o členy vítkovských selských rodin. Onou výjimkou je vztah mezi Tomášem Velánem, hospodářem na domkářské živnosti čp. 5, který byl s manželkou Marií kmotrem při křtu Marie, nejstaršího potomka sedláka Vojtěcha Němce neb Domina.^[67] Poté však opustil Vítkov a stal se sedlákem v nedaleké Kbelnici.^[68] Přesto se s manželkou stali kmotry dalším čtyřem potomkům Vojtěcha Němce neb Domina. Druhým případem je křest nemanželského dítěte Rozálie Balouškové,

[67] SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 6, inv. č. 5542, N (1806–1829), pag. 316.

[68] SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 7, inv. č. 5543, N (1830–1838), pag. 13.

Šimona, jehož kmotrem se stal Michal Svoboda, chalupník z čp. 14, s manželkou Annou.^[69] Členové ostatních společenských vrstev usedlého obyvatelstva vsi se v pramenech v rolích kmotrů neobjevují.

Z deseti rodů se v rolích kmotrů křtů u ostatních rodin v pramenech objevili pouze členové rodu Hrnčíř neb Bůžek z čp. 10 a Wolf neb Talafous z čp. 3. Kmotrové děti z rodu Hrnčíř neb Bůžek pocházeli ve všech případech z jiných lokalit. Jediným případem, kdy si hospodáři navzájem chodili za kmotry při křtech svých dětí, je situace mezi rody Uřích z usedlosti čp. 4 (3× kmotry u Němců neb Dominů) a Němec neb Domin (4× kmotry u Uříchů).

V analyzovaném vzorku křtů vyniká postava Bartoloměje Černého neb Hrnčíře, hospodáře na selské usedlosti čp. 7. Ten se v letech 1806–1833 vždy spolu se svou manželkou Marií rozenou Škarpalovou stal kmotrem u 26 křtů pěti vítkovských rodin.^[70] Bartolomějův otec Matěj Černý neb Hrnčíř se, spolu s manželkou Kateřinou nám neznámého původu, stal kmotrem u dalších osmi křtů.^[71]

Očekávaným zjištěním je téměř jednostranné zapojení nižších sociálních vrstev venkovského obyvatelstva do kmotrovských vazeb, kdy jak chalupníci, tak domkáři vyhledávali kmotry z řad selských hospodářů a jejich manželek, aniž by se sami stávali kmotry v jiných rodinách jakéhokoliv sociálního postavení. Toto zjištění odpovídá předpokladům o volbě kmotrů hmotně zajištěných a požívajících určité vážnosti v rámci vesnické komunity ať z pozice výkonu rychtářské funkce, či velikosti hospodářství.

Svědci svatebních obřadů

Posledním sledovaným jevem, který může pomoci k načrtnutí sítě sociálních vztahů v rámci jakékoliv lokality, je výskyt členů jednotlivých rodin v roli svědků u svatebních obřadů.

Výzkum řad svědků byl proveden na vzorku 71 sňatků uzavřených obyvateli vsi Vítkov v rozmezí let 1778–1839. Pouze jeden sňatek byl ve sledovaném období uzavřen podruhem Vojtěchem Johanou.^[72] Zbývajících 70 sňatků bylo uzavřeno členy rodů vlastních ve vsi jednu ze sledovaných nemovitostí.

[69] Tamtéž, kniha č. 5, inv. č. 5541, N (1791–1811), pag. 244.

[70] 8× u rodu Klavík neb Pich, 3× u rodu Velán (domkář) z čp. 5, 2× Němec čp. 13, 9× Baloušek (kovář) čp. 16, 4× u dětí sluhy Bartoloměje Kříže.

[71] U dvou křtů dětí podruha Tomáše Fialy (1777 a 1778) a šesti křtů členů rodu Velán. Konkrétně čtyř dětí domkáře Antonína Velana z čp. 5 a dvou z pěti nemanželských synů Antonínovy dcery Mariany.

[72] Dne 14. května 1820 se Vojtěch Johan/Johana, podruh na usedlosti čp. 2, oženil s Kateřinou, dcerou Ondřeje Mrkvičky, domkáře v Kbelnici čp. 9. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěrka, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), pag. 97.

TABULKA Č. 2. PŘÍTOMNOST SVĚDKŮ Z VÍTKOVA U SVATEB ČLENŮ USEDLÝCH RODIN (1778–1839)

Rod		Počet svědků z Vítkova						Celkem sňatků	
		oba		jeden		žádný			
číslo popis.	druh usedl.	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1	selská	–	–	6	66,7	3	33,3	9	100,0
2	selská	2	20,0	7	70,0	1	10,0	10	100,0
3	selská	2	25,0	3	37,5	3	37,5	8	100,0
4	selská	2	33,3	2	33,3	2	33,3	6	100,0
5	domk.	1	50,0	–	–	1	50,0	2	100,0
7	selská	1	12,5	4	50,0	3	37,5	8	100,0
8	selská	1	50,0	1	50,0	–	–	2	100,0
9	selská	–	–	3	75,0	1	25,0	4	100,0
10	selská	–	–	1	50,0	1	50,0	2	100,0
11	selská	–	–	2	50,0	2	50,0	4	100,0
12	domk.	–	–	–	–	–	–	–	–
13	selská	1	20,0	1	20,0	3	60,0	5	100,0
14	chalup.	2	50,0	1	25,0	1	25,0	4	100,0
15	chalup.	1	33,3	2	66,7	–	–	3	100,0
16	kovárna	2	66,7	1	33,3	–	–	3	100,0
Celkem		15	21,4	34	48,6	21	30,0	70	100,0

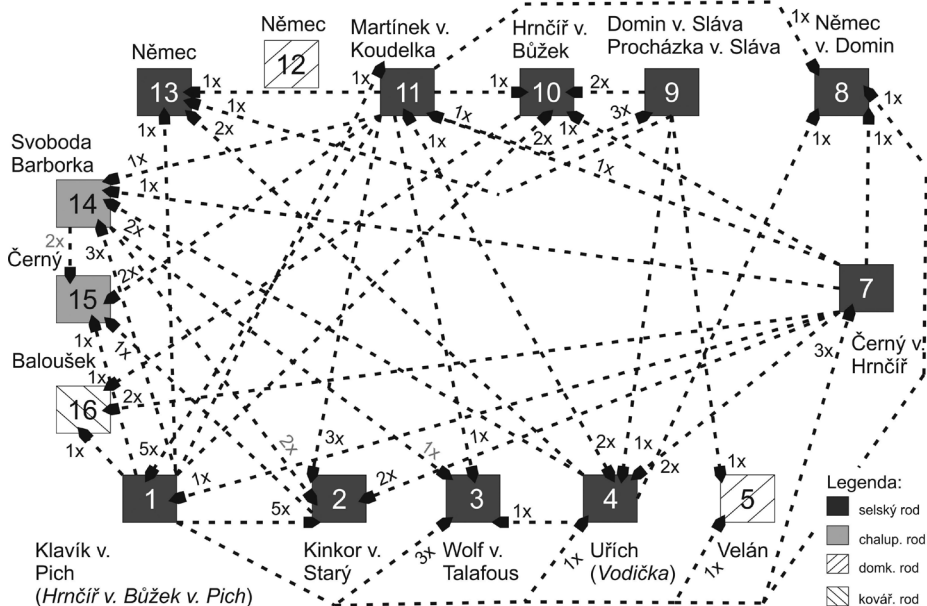
Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

Sociální původ svatebních svědků byl velmi podobný jako v případě kmotrů. Pouze u pěti sňatků (7,1 %) pocházel svědek z jiné sociální vrstvy než selské. Ve všech těchto případech se jednalo o hospodáře z chalupy čp. 14. Třikrát se stal svědkem Michal Svoboda a u dvou sňatků byl svědkem jeho otčím Josef Barborka.^[73]

Z členů selského stavu vynikají mezi jmény svědků tři rody, jejichž členové byli svědky sňatků téměř u všech ostatních usedlých rodů, což je patrné i z obrázku č. 4. Jsou to rody Klavík neb Pich z čp. 1, Černý neb Hrnčír z čp. 7 a Martínek neb Koudelka z čp. 11. U hospodářů z usedlosti čp. 1 a 11 je vysoký počet účastí

[73] Josef Barborka původně pocházel ze Zátaví. Na chalupu čp. 14 se přiznil v roce 1778, když za manželku pojal vdovu po Ondřeji Svobodovi Kateřinu, selskou dcerou z rodu Hrnčírů neb Bůžků z čp. 10. SOA v Třeboni, SMJK, ŘKFÚ Štěkeň, knih č. 4, inv. č. 5540, NOZ (1771–1790), fol. 140v. Josef zastával pozici prozatímního hospodáře v letech 1778–1794, kdy se chalupy ujal Michal Svoboda, syn Ondřeje a Kateřiny. SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 214v–215v.

OBRÁZEK Č. 4: SVĚDKOVÉ SVATEBNÍCH OBŘADŮ – USEDLÉ RODY (1778–1839)

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

na svatbách v rolích svědků možné spojit s pozicí rychtáře, kterou dotyční podle matričních zápisů vykonávali. Pouze členové rodu Martíneků neb Koudelků asistovali u 19 z 71 sledovaných obřadů, tedy 26,8 %. Samotný Jakub Martínek neb Koudelka (1784–1848), sedlák na čp. 11 a vítkovský rychtář, odsvědčil 16 sňatků. Hospodáři z gruntu čp. 1 byli svědky u 17 z 71 sňatků (23,9 %). Výskyt členů třetího rodu Černých neb Hrnčářů u sedmi sňatků (9,9 % sňatků) lze vysvětlit postavením vyplývajícím z rozsahu jejich hospodářství, jehož výměra dosáhla 47,5 hektaru.^[74]

Z rekonstrukce původu jednotlivých svědků v rámci jedné lokality je možné také učinit závěr, že přítomnost osob ze selských rodin v rolích svědků byla pro

[74] Usedlost byla již při sepsání Berní ruly rozlohou pozemků největší ve vsi. Tehdy k ní patřilo 12,8 ha pozemků. Antonín HAAS (ed.), *Berní rula. Sv. 27. Kraj Prácheňský I.* Praha 1954, s. 280–281. Při převodu v roce 1849 k usedlosti patřilo 38 jiter 1173 čtverečních sáhů orných polí (22,3 ha), 7 jiter 186,5 čtverečních sáhů luk (4,1 ha) a 21 jiter 21,5 čtverečních sáhů zahrad (21,1 ha). SOA v Třeboni, Vs Protivín, kniha č. 127, inv. č. 208, sign. (V.AU 45/1) OS Písek 52, fol. 98r. Rozloha pozemků udaná v rakouské měrné soustavě byla převedena podle: Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy.* Plzeň–Sušice 1984, s. 61.

příslušníky nižších společenských tříd venkovské společnosti velmi důležitá. Tito se tak, až na dva hospodáře z usedlosti čp. 14, stali výhradními příjemci daných vazeb, aniž by sami vystupovali v rolích svědků u ostatních rodin.

Nejnižší složky venkovské společnosti a jejich místo v síti sociálních vztahů

Zejména pro nejnižší v písemných pramenech zachycené vrstvy venkovské komunity, kam byly v rámci výzkumu zařazeny rodiny podruhů (pod.), pastýřů (pas.) a sluhů (slu.), bylo velmi důležité získat vazby na rodiny patřící do vyšších pater společnosti.^[75] Zisk kmotra v osobě hospodáře na selském gruntě pro křtěné dítě podruha mohl představovat teoretickou jistotu zajištění takového potomka v případě náhlého úmrtí jeho rodičů. Zapojení těchto složek venkovské společnosti do rámce celé sociální sítě vsi (obr. č. 5) bylo jednostranné a do jisté míry značně omezené. Zkoumaný vzorek obsahoval celkem devět rodin. Pouze ve dvou případech byla v daném časovém rozmezí vyhodnocována data pro dvě generace. Ve všech ostatních byla analyzována pouze jedna generace. Prvním byla rodina podruha Tomáše Fialy, jehož dceři Kateřině se roku 1818 narodil nemanželský syn Petr.^[76] Druhým pak rodina pastýře Františka Johany, jehož syn Vojtěch se v roce 1820 oženil s Kateřinou Mrkvičkovou, dcerou domkáře z Kbelnice čp. 9.^[77] Nejméně informací je dostupných o Tomáši Glasserovi, který byl rovněž zařazen do této skupiny, byť v matriční evidenci jeho společenský status ani profese uvedeny nebyly. Avšak nevlastnil ve vsi žádnou nemovitost ani se nepodařilo určit jakýkoliv příbuzenský poměr k vítkovským rodům. Jediné, co je o něm známo, je, že se mu roku 1793 na kovárně (čp. 16) narodila dcera Rozina.^[78]

Zkoumaný vzorek matričních událostí pro danou skupinu obyvatel vsi Vítkova tvořilo 25 křtů a jeden sňatek. Pro zpřehlednění grafického zpracování zapojení těchto rodin do sociální sítě byly jednotlivým rodinám^[79] přiděleny římské číslice.

[75] Vzhledem ke způsobu analýzy zkoumaného vzorku na rodovém, resp. rodinném principu, byly do této složky venkovské společnosti v rámci vyhodnocování dat zařazeny pouze ty rodiny, které neměly přímou vazbu na rody usedlé na jednotlivých statcích, chalupách a domcích. Byli-li tedy kupříkladu bratr současného hospodáře u něj podruhem, byl počítán do dotyčné usedlé rodiny a vyhodnocen v oddílu těmto rodinám příslušným.

[76] SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 6, inv. č. 5542, N (1806–1829), pag. 308.

[77] Tamtéž, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), pag. 97.

[78] Pokřtěna byla 11. září 1793 ve Štěkni. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 5, inv. č. 5541, N (1791–1811), pag. 240.

[79] Pod pojmem rodina se zde rozumí dotyčná hlava rodu – podruh, sluha, pastýř – a jeho rod/rodina, tedy děti vzešlé i z dalších manželství.

TABULKA Č. 3. PŘÍTOMNOST KMOTRŮ Z VÍTKOVA U KŘTŮ DĚTÍ Z RODIN PODRUHŮ, PASTÝŘŮ A SLUHŮ (1780–1830)

Rod			Počet kmotrů z Vítkova						Celkem snatků	
			dva		jeden		žádný			
čís.	držitel	soc. kat.	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
I	František Johana	pod./pas.	3	60,0	2	40,0	–	–	5	100,0
II	Tomáš Fiala	pod.	2	33,3	3	50,0	1	16,7	6	100,0
III	Bartoloměj Kříž	sluha	4	100,0	–	–	–	–	4	100,0
IV	Jan Němeček	pod.	–	–	–	–	2	100,0	2	100,0
V	Matěj Koudelka	pod.	–	–	3	100,0	–	–	3	100,0
VI	Matouš Vodička	pod.	–	–	1	100,0	–	–	1	100,0
VII	Martin Kašpar	pod.	–	–	1	100,0	–	–	1	100,0
VIII	Matouš Mužík	pod.	1	33,3	2	66,7	–	–	3	100,0
IX.	Tomáš Glaser	N.	1	100,0	0	0,0	–	–	1	100,0
Celkem			11	42,3	12	46,2	3	11,5	26	100,0

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

Poznámka: pod. = podruh, pas. = pastýř, slu. = sluha, N. = neznámo.

O důležitosti volby místního, dobře situovaného kmotra jednoznačně svědčí zjištění, že alespoň jeden kmotr ze vsi byl přítomen u 23 křtů (88,5 %). Dva kmotři ze zkoumané lokality byli přítomni u 42,3 % případů.^[80]

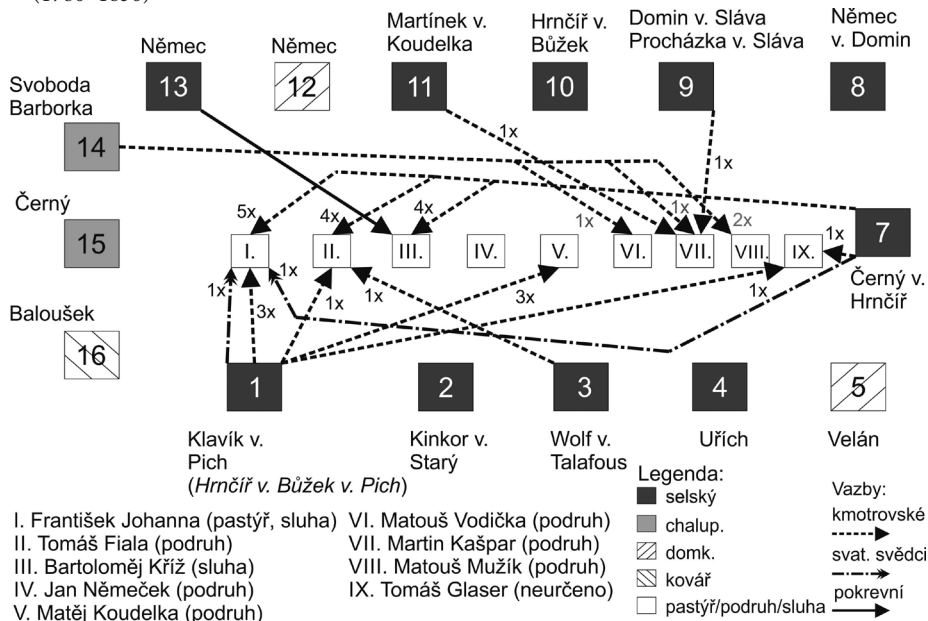
Lokální kmotři dětí z těchto rodin pocházeli ze čtyř rodů. Nejčastěji vystupovali v roli kmotra členové z rodu Černý neb Hrnčíř ze selské usedlosti čp. 7. Ti se stali kmotry 14 pokřtěným dětem (53,8 %). Jediní kmotři z lokality, kteří nepatřili k selské vrstvě společnosti, byli Kateřina Svobodová^[81] a Josef Barborka^[82], oba

[80] Zde jsou zahrnuty i dva případy, při nichž u křtu asistovali kmotři tři, z nichž však v obou případech byli dva z Vítkova.

[81] Byla kmotrou tří synů podruha Matouše Mužíka. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 4, inv. č. 5540, NOZ (1771–1791), fol. 46v; tamtéž, fol. 122r. Stala se také kmotrou Jakuba, syna podruha Matouše Mužíka. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 4, inv. č. 5540, NOZ (1771–1791), fol. 123r.

[82] Stal se kmotrem Anny, dcery Matouše Vodičky a Kateřiny rozené Němcové. SOA v Třeboni, SMJK, ŘkFÚ Štěkeň, kniha č. 5, inv. č. 5541, N (1791–1811), pag. 242.

OBRÁZEK Č. 5: SOCIÁLNÍ VAZBY PODRUHŮ, PASTÝŘŮ A SLUHŮ. VÍTKOV (1780–1830)

Zdroj: Vlastní genealogická databáze autora (prameny srov. poznámky č. 38–41).

z chalupy čp. 14. Pouze jeden z podruhů nevyužil při křtech svých dětí místních obyvatel. Učinil tak ve dvou případech Jan Němeček.^[83]

Šňatek člena této skupiny obyvatelstva se podle matričních knih uskutečnil pouze jeden. V roce 1821 se Vojtěch, syn Františka Johany, sluha a pastýře, oženil s Kateřinou Mrkvičkovou, dcerou domkáře z Kbelnice. Svědky obřadu se tehdy stali Bartoloměj Černý neb Hrnčíř, sedlák z usedlosti čp. 7, a Petr Klavík neb Pich, sedlák z usedlosti čp. 1.^[84]

Jediná doložená pokrevní vazba této části vesnické komunity na usedlé rodiny byla odhalena u rodiny Bartoloměje Kříže, který v kognátní linii pocházel ze selského rodu Němců z čp. 13.^[85]

[83] SOA v Třeboni, SMJK, ŘKFÚ Štěkeň, kniha č. 4, inv. č. 5540, NOZ (1771–1791), fol. 49v; Tamtéž, fol. 122v.

[84] SOA v Třeboni, SMJK, ŘKFÚ Štěkeň, kniha č. 12, inv. č. 5548, O (1812–1832), pag. 97.

[85] Z tohoto rodu pocházela jeho matka Ludmila, která byla dcerou sedláka Matouše Němce. Dne 20. srpna 1767 se provdala za Bartolomějova otce Matěje Kříže. SOA v Třeboni, SMJK, ŘKFÚ Štěkeň, kniha č. 3, inv. č. 5539, OZ (1748–1770), fol. 164r.

Závěr

Přestože v českém prostředí výzkumy založené na spojení genealogie a historické demografie téměř úplně chybí, nabízí se zde nové možnosti studia rodinných vztahů a struktur venkovské společnosti. Vytvoření databáze skrze genealogicky propojené celky ale nepřináší okamžité výsledky jako agregativní metoda. V pozdější fázi však umožňuje jak kvalitativní analýzu některých jevů, tak i získání kvantitativních výsledků z celé databáze. Při užití agregativní metody je kvalitativní analýza vyloučena. Za hlavní důvody širšího nevyužití genealogie jako metodologického přístupu je možné považovat negativní pohled na genealogii jako takovou či pracnost dotyčného postupu. Za možnou chybu by bylo možné označit nerozvíjení spolupráce mezi demografy na jedné a genealogy na druhé straně. Obzvláště když genealogické a rodopisné práce, které by mohla historická demografie využít jako výchozích vzorků svých analýz, mohou výrazně usnadnit zdoluhavý základní výzkum.

Výzkum sociální sítě v rámci jedné lokality poukázal na možnost propojení obou přístupů. Čistě pro účely základního vytyčení kmotrovských a svědečných vazeb by genealogie nemusela být nutně využita. Teprve s ní však získává obraz sociální sítě na plastičnosti a do budoucna nabízí zajímavé možnosti studia role bližších i vzdálenějších rodových vazeb při uplatňování rodinných strategií. Zároveň takový přístup umožňuje spojení jednotlivých rodin do větších, na rodovém základě propojených celků, čímž se naznačení jednotlivých typů vazeb stává přehlednějším. Současně umožňuje studium proměn zapojení jednotlivých rodů do sociální sítě vsi skrze jejich jednotlivé generace.

Výzkum potvrdil předpoklad, že jednotlivé rody nebyly do společnosti své vsi zapojeny stejnou měrou. Vliv na to mělo jak jejich společenské postavení, tak nepochybně výkon funkce v rámci patrimoniální správy. Obzvláště důležité bylo zapojení do struktury vesnické společnosti pro nižší vrstvy, než byla selská. Zatímco se totiž zcela logicky v rolích kmotrů v drtivé většině křtů dětí podruhů, domkářů a chalupníků objevovali jednotliví sedláci s manželkami, u křtů dětí ze selských rodin se členové neselských rodin v rolích kmotrů objevovali spíše výjimečně. Nutné je také dodat, že u tří čtvrtin křtů dětí ze skupiny obyvatel, kteří nevladnili ve vsi nemovitost, byl alespoň jeden z kmotrů ze zkoumané lokality.

Pro budoucí výzkumy zůstává nezodpovězenou otázkou podrobnější analýza příbuzenských vazeb, ať pokrevních či nepokrevních, zjiitelných skrze vývod či rozrod s počátky ve starším období, než je analyzované rozmezí let 1780–1830. Zcela stranou v tomto ohledu zůstává role přátelství a sousedských vztahů, jejichž dopad například na volbu kmotrů je bez pramenů osobní povahy neřešitelný.

Z pokusu o rekonstrukci sítě sociálních vztahů ve vsi Vítkov u Štěkně na přelomu osmnáctého a devatenáctého století vyplynulo, že tento typ sondy je pro kvalitní zpracování vhodnější spíše pro malé až středně velké lokality. Důvodem je jak pracnost takto zaměřeného výzkumu, tak také, a to především, otázka přehlednosti dosažených výsledků. Nejedná se přitom ani tak o množství dat či rodů

(jednotlivých bodů sítě), jejichž sociální vazby v rámci lokální komunity by byly analyzovány. Problém tkví spíše v omezených možnostech prezentace celkového obrazu sociálních vztahů napříč zvolenou komunitou. Řešením může být zaměření se výlučně na určité vrstvy společnosti, jak se děje například v případě městských elit. Takový výzkum ale poskytne pouze částečný obraz.

Rekonstrukce sociálních sítí se může stát neocenitelným podkladem při zpracování dílčích analýz některých jevů ve venkovské společnosti. Bylo by tak možné lépe uchopit a možná i jiným způsobem nahlížet například na okolnosti převodů jednotlivých usedlostí, volby životních partnerů či migrací. Rekonstruovaná síť rovněž může poskytnout neotřelý úhel pohledu na uplatňované rodinné strategie, rozhodovací procesy jednotlivců a neocenitelnou může být v případě biografických a prosopografických prací.

ROZBOR DOMÁCNOSTÍ NA HORNOPOLICKU V ROCE 1771 Z HLEDISKA PŘÍTOMNOSTI BABIČEK^[1]

Markéta Pražáková Seligová

Analysis of households in the Horní Police estate in 1771 with regard to presence of grandmothers

Abstract: The aim of the article is to present the results of qualitative analysis of a selected group of households, and to contribute to the discussion about possible effect of grandmothers on the survival of grandchildren, which is anticipated by the so-called *grandmother hypothesis*. The article is based on a reconstitution of the composition of 259 households in four selected localities of the North Bohemian estate of Horní Police in 1771, and a reconstruction of kinship relations between members of individual households. It records the frequency of cases where a married couple lived with one of their mothers under the same roof, or with some other adult woman who may have played the role of a grandmother. Particularly in households with a biological grandmother, the study follows up the fertility of the married couple and mortality of children, and tries to identify how the presence of a grandmother may have influenced the survival of grandchildren. The article is not intended to draw any general conclusion, but to illustrate on examples whether or not we can hypothetically consider the grandmother effect in a household.

Historická demografie, 2018, 42:2:177–210

Key words: grandmother hypothesis, kinship, household, marital fertility, reproduction, children's mortality

Contact: Mgr. Markéta Pražáková Seligová, Ph.D., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice; e-mail: Marketa.Seligova@seznam.cz

Úvod

Z evolučního hlediska je fenomén ženské menopauzy u lidského druhu jevem zvláštním a ojedinělým. U ostatních primátů, potažmo savců, přetrvává reprodukční schopnost samic – ač se povlovně snižuje – až do jejich smrti. Evoluční biologie se pokusila toto specifikum člověka vysvětlit jako vývojovou inovaci relativně nedávné doby, která zvyšovala vlastní biologickou úspěšnost (fitness) žen. Podle této „hypotézy babiček“ ukončení vlastní reprodukce už na počátku druhé poloviny života ženám umožňuje přesunout energii a čas do péče o potomky vlastních dětí, což zvyšuje pravděpodobnost, že se tato vnoučata dožijí dospělosti

[1] Vznik tohoto článku byl podpořen z grantového projektu GA ČR č. 17–11983S *Testování „hypotézy babiček“: Transgenerační efekt na reprodukci na základě matričních dat v Čechách v 17.–19. století.*

a založí rodiny. Z hlediska evolučního tak žena zajistí přenos svých genů do dalších generací efektivněji, než při plození dětí až do smrti.^[2]

Pro historické demografy je zajímavou výzvou využít tradičních pramenů historicko-demografického studia (zejména matrik, ale i různých typů registrů obyvatelstva) a testovat na nich platnost uvedené evolučně-biologické hypotézy u evropských historických (preindustriálních) populací. Zatím takových studií nebylo podniknuto mnoho a pro středoevropský prostor se touto otázkou dosud nezabýval nikdo.^[3] Tento článek je pokusem přispět k tomuto tématu kvalitativním rozbořem menšího okruhu domácností a doplnit tak v současnosti vznikající kvantitativní výzkumy založené na excerpci matričních záznamů z vybraných českých farností v 17. – 19. století.^[4]

Studie vychází z rekonstrukce skladby domácností ve čtyřech lokalitách (Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stouпно s Bělou) na severočeském panství Horní Police k roku 1771.^[5] Rekonstrukci umožňuje poddanský seznam pro hornopolské panství z tohoto roku, který je součástí řady každoročně vyhotovovaných poddanských seznamů, pokrývajících téměř celé 18. století.^[6] Jedinečnost seznamu z roku 1771 spočívá v tom, že zatímco všechny starší seznamy evidovaly neusedlé poddané vždy na konci každé lokality ve zvláštním oddíle podruhů a neusedlých (bez zmínky o tom, u kterého hospodáře který z podruhů žije), tento seznam jako první a poslední z celé řady v souvislosti s nově zavedeným číslováním domů uvádí podruhy přímo v domech, anebo u podruhů, zapsaných v oddíle neusedlých, důsledně doplňuje poznámku, v jakém domovním čísle se konkrétní osoba

[2] George C. WILLIAMS, *Pleiotropy, Natural Selection, and the Evolution of Senescence*. *Evolution* 11, 1957, s. 389–411; Kristen HAWKES – John F. O'CONNEL – N. G. B. JONES et al., *Grandmothering, Menopause, and the Evolution of Human Life Histories*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 95, 1998, s. 1336–1339; Kristen HAWKES, *Grandmothers and the Evolution of Human Longevity*. *American Journal of Human Biology* 15, 2003, s. 380–400. Více k teorii babiček a odkazy na další literaturu v Jan HORSKÝ – Jan HAVLÍČEK, *Testování „hypotézy babiček“: historicko-demografická perspektiva*. *Historická demografie* 41, 2017, s. 189–211.

[3] Literaturu, která se zabývá vlivem babiček na úmrtnost vnoučat a plodnost dcer, resp. snach v historických populacích, shrnuje Alice VELKOVÁ, *Přítomnost babiček v předindustriálních rodinách a jejich možný vliv na plodnost dcer*. *Historická demografie* 41, 2017, s. 213–234.

[4] V rámci tohoto grantového projektu (viz pozn. 1) zatím publikovány přípravné studie A. Velkové, J. Horského a J. Havlíčka (srov. pozn. 2 a 3).

[5] Bělá byla v této době malou lokalitou, tvořenou jedním velkým statkem (čtyřpotažní sedlák) a dvěma domky s malou výměrou půdy. Dnes tvoří součást obce Stouпно.

[6] Státní oblastní archiv (dále SOA) v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Velkostatek Horní Police, sign. I/60–62, inv. č. 364, kar. č. 69. K poddanským seznamům pro panství Horní Police srov. Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*. Praha 2015, s. 38–48.

zdržuje. Už poddanský seznam z následujícího roku se však vrací ke starší praxi, kdy jsou neusedlí poddaní registrováni výlučně v oddíle podruhů a odkazy na dům, ve kterém žijí, opět chybí. Poddanský seznam k roku 1771 tak jako jediný skýtá příležitost zrekonstruovat osazenstvo jednotlivých domů a jejich případné příbuzenské vazby.^[7]

Cílem příspěvku není získané údaje kvantifikovat (na to není vzorek domácností dostatečně velký), ale detailněji analyzovat situaci v těch domech, kde byla zjištěna zejména biologická babička. V rámci rekonstruovaných domácností bude možné sledovat, zda v domě, kde byl registrován manželský pár, pobývala buď babička, nebo jiná dospělá žena, která mohla roli babičky suplovat. Jak u biologických babiček, tak u babiček nevlastních, popř. dalších, v domě přítomných dospělých žen (příbuzných či nepříbuzných) budu sledovat, zda šlo o ženy svobodné, vdané či ovdovělé; v případech vdaných a vdov pak bude stát z hlediska prověřované hypotézy za povšimnutí, zda samy pečovaly o vlastní nedospělé děti, či nikoliv. U babiček půjde o to odlišit, zda šlo o matku muže či ženy. Další otázky se budou týkat toho, nakolik byla babička k dispozici, tj. 1) kdy zemřela (v jaké fázi reprodukčního období manželského páru) a 2) zda se po celou dobu vyskytovala v domě, kde se rodila její vnoučata, nebo se přestěhovala a posléze zemřela v jiném domě. Nastat samozřejmě mohla i varianta, že babička sama setrvala v domě, kde ji zachytil poddanský seznam v roce 1771 a odstěhoval se manželský pár její dcery/syna. V případech přítomnosti babičky po celou dobu reprodukce páru její dcery/syna, nebo alespoň v první fázi reprodukce (kdy přicházela na svět první vnoučata a kdy by měl být efekt přítomnosti babičky hypoteticky nejmarkantnější), budou zjišťovány všechny dohledatelné porody manželského páru a případná úmrtí těchto dětí. Na základě toho bude možné stanovit meziporodní intervaly i úmrtnost dětí sledovaného páru v prvních letech života a usuzovat tak na možný vliv babičky. Nastíněné otázky budou řešeny prostřednictvím studia matrik narozených (narození dětí sledovaného páru), oddaných (sňatek manželského páru) a zemřelých (úmrtí dětí manželského páru, úmrtí muže či ženy z tohoto páru, ukončující reprodukci, a úmrtí babičky) pro farnost Horní Police.^[8]

[7] K této problematice více M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život*, s. 219–268 (klasifikace domácností podle Laslettovy typologie, role příbuzenství ve skladbě domácností aj.). Z hlediska metodického je třeba upozornit, že při rekonstrukci domácností jsem brala v potaz výlučně osoby reálně se v domě vyskytující (i když mohly být evidovány jinde a do daného domu je situuje až poznámka, připojená k jejich jménu; tak tomu bylo zpravidla u služebnictva), a nikoliv osoby sice v domě registrované, ale dle poznámky pobývající jinde (v jiném domě nebo zcela mimo lokalitu).

[8] Pro Žandov (a další lokality, nezahrnuté do tohoto výzkumu) vedeny matriční knihy zvlášť, ačkoliv byl Žandov (s výjimkou let 1658–1682, kdy zde byla dočasně zřízena samostatná fara) přifařen až do roku 1924 k Horní Polici (1775 zde zřízena lokálie). Pro účely této studie byly použity matriky SOA Litoměřice, L 187/1, L 187/2, L 187/10. Údaje pro lokality Horní Police,

Panství Horní Police získalo v průběhu 17. a 18. století charakter protoindustriálního regionu, což se projevilo rozšířením drobné pozemkové držby a zvýšením počtu bezzemků, v sociálním spektru zastoupených četnými domkáři (obývali domek bez půdy a živilo se nádenickou prací nebo řemeslem) a podruhy (žili pod cizí střechou, u příbuzných i nepříbuzných držitelů gruntu, a živilo se podobně jako domkáři nádenickou prací či domácími řemesly). Chyběli zde skutečně velcí sedláci, jaké známe z typicky agrárních regionů (např. Polabí); zdejší sedláci měli zpravidla mnohem menší výměru půdy a menší byly i usedlosti zahradnické (chalupnické). Městečko Žandov mělo agrárně-řemeslnický ráz: zdejší měšťané se zpravidla živilo řemeslnou výrobou pro místní trh a zároveň byli často držitelé půdy nevelkého rozsahu.^[9] Alice Velková v pilotní studii konstatuje silnou vazbu mezi sociální příslušností manželského páru a úrovní jeho mobility, jejíž vyšší míra u bezzemků druhotně snižovala pravděpodobnost dlouhodobějšího soužití manželského páru s matkou ženy, popřípadě muže, a tedy oslabovala možný efekt babiček u vrstev bez větších vazeb k půdě ve srovnání s vrstvou sedláků a chalupníků.^[10] Proto i v této kvalitativní analýze nebude opomenuta sociální příslušnost manželského páru a jeho postavení v rámci domu k roku 1771 (pozice usedlých resp. podruhů), i když jakkoliv kvantifikovat tuto situaci nebude možné a jednotlivé, podrobněji sledované případy budou sloužit jako ilustrativní příklady.

Celkově bylo do výzkumu zahrnuto 259 domácností, které obsahovaly rodinné jádro, z toho 123 ze Žandova, 87 z Horní Police, 27 z Dolní Police a 22 ze Stoupna a Bělé.^[11] Domácnosti, ve kterých byla k roku 1771 přítomna vedle rodinného jádra

Dolní Police, Stoupno a Bělá dohledávány v matrikách uložených tamtéž, L 44/3, L 44/4, L 44/5 a L 44/14.

[9] Podrobněji k ekonomicko-sociálnímu charakteru panství M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život*, s. 69–91.

[10] Srov. A. VELKOVÁ, *Přítomnost*, s. 213–234.

[11] I když pro účely této studie chápu domácnost jako soubor osob, žijících pod jednou střechou, takže pojem domácnost v zásadě odpovídá osazenstvu domu, je třeba upozornit, že počet zde analyzovaných domácností se nekryje s počtem číslovaných domů ve sledovaných lokalitách. Do výzkumu jsem nezahrnula a) domy, ve kterých se žádné rodinné jádro (tj. manželský pár nebo alespoň pozůstatek po manželském páru v podobě ovdovělé osoby s dětmi) nevyskytovalo a nebyli zde evidováni žádní poddaní, nejvýše (navzájem nepříbuzní) jednotlivci. Například na zámku a v panském pivovaru v Horní Polici (domovní číslo 1) poddanský seznam eviduje jen svobodnou děvečku, svobodného čeledína a postarší vdovu z řad poddaných, ačkoliv zde jistě žila celá řada dalších, ovšem nepoddaných osob (vrchnostenští úředníci s rodinami, odborný personál pivovaru), z nichž se některé objevují v matrikách. V Žandově tento typ zastupuje například obecní šatlava, ve které žil žalárník a soudní sluha Ferdinand Strassborger s rodinou; v poddanské evidenci tato rodina chybí, neboť její příslušníci nebyli poddaní polické vrchnosti, ale běžně vystupuje v matrikách. Dále jsem nezahrnula b) ta domovní čísla, kde nutně žádné osoby nežily, neboť šlo například o volnou stavební parcelu (Žandov č. 57) a c) domy, kde nebyl nikdo zapsán a které byly uvedeny jako majetek některého žandovského měšťana, registrovaného s rodinou v jiném žandovském domě (č. 93 nebo č. 100).

nějaká další dospělá žena (ať už přímo babička, nebo žena roli babičky potencionálně suplující) představovalo 105 případů (40 %). Ovšem tento počet zahrnuje i domácnosti obsahující jednak toliko uskupení vdovy s dětmi (Laslettův typ 3d), jednak manželské páry v postreprodukčním věku, u kterých byla možnost dalšího plození potomstva již mizivá (žena byla starší 45 let). Pokud tyto případy vyřadíme, klesne podíl domácností, v nichž je vedle manželského páru přítomna další dospělá žena (která potencionálně může vypomáhat páru s péčí o potomky) na necelou třetinu (81 případů). Situace v jednotlivých lokalitách se v zásadě nijak nelišila: v Žandově lze takových domácností napočítat 38 (31 %), v Horní Polici 26 (30 %), v Dolní Polici 9 (33 %) a ve Stoupně s Bělou 8 (36 %).

TABULKA Č. 1: DOMÁCNOSTI TVOŘENÉ RODINNÝM JÁDREM V ŽANDOVĚ, HORNÍ POLICI, DOLNÍ POLICI A STOUPNĚ S BĚLOU PODLE PŘÍTOMNOSTI DALŠÍ DOSPĚLÉ ŽENY V DOMĚ

Místo	Domácnost tvoří						Domácností celkem
	pár v reprodukčním věku					pár v post-reprod. věku/vdova s dětmi	
	bez další ženy	s nepřib. ženou	s příbuznou ženou				
			sestra/teta/švagrová	nev. babička	biolog. babička		
Žandov	39	15	2	3	18	46	123
Horní Police	32	4	6	1	15	29	87
Dolní Police	10	1	1	2	5	8	27
Stoupno + Bělá	7	0	4	1	3	7	22
Celkem	88	20	13	7	41	90	259

Zdroj: Seznam poddaných 1771, SOA v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Velkostatek Horní Police, sign. I/60–62, inv. č. 364, kar. č. 69; vlastní výpočet autorky.

Nepříbuzná žena v roli babičky?

V západoevropském kulturním okruhu bylo v dobách před nástupem moderní průmyslové společnosti příznačné, že příbuzenství nebylo výlučným principem utváření rodiny. Do rodinných domácností bývaly integrovány i nepřibuzné osoby, především čeledě, která vstupovala do dočasné služby převážně jako mladá a dosud svobodná.^[12] Nepříbuzným elementem v domě mohli být ve středoevropském prostoru i podruzi. U podruhů obecně a nepřibuzných zvláště však není možné

[12] K službě typu *life-cycle servant* srov. např. Peter LASLETT, *Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared*. In: Richard Wall (ed.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge 1983; Michael MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich*. *Geschichte und Gesellschaft* 1, 1985, s. 177–204; Michael MITTERAUER,

z pozice dnešního badatele určit, nakolik byli vtaženi do užšího rodinného okruhu hospodáře, například společným stravováním, soužitím pod jednou střechou nebo výlučnou prací podruhů pro „svého“ hospodáře.

Z hlediska testované hypotézy babiček tedy vzniká u nepřibuzných žen v domě otázka, zda skutečně mohly vystupovat v roli jakýchsi kvazi-babiček.^[13] U nepřibuzných podruhyň vyvstává pochybnost kvůli možné relativní oddělenosti od rodiny hospodáře. Tato nejistota platila i v případě, že by v čele domácnosti stála starší žena v postreprodukčním věku (ať už jako vdaná, nebo jako ovdovělá hospodyně) a mladý, reprodukčně aktivní pár by byl v podružské pozici. U děveček, v jejichž případě s jistotou víme, že byly i dobově chápány jako součást rodiny, naproti tomu vyvstává pochybnost o jejich možné „babičkovské“ roli z toho důvodu, že se jednalo o mladé dívky, které s mateřstvím žádnou vlastní zkušenost neměly, respektive neměly ji větší než samotná hospodyně, která přiváděla na svět své první dítě. Děvečky mohly při péči o cizí děti těžit jen ze zkušenosti založené na pozorování vlastní matky při obstarávání mladších sourozenců.

Ve studovaném vzorku nalezneme celkem 32 domácností, v nichž vedle manželského páru sice nežije ani babička, ani žádná jiná dospělá příbuzná, ale seznam v nich eviduje alespoň jednu dospělou nepřibuznou ženu. Pokud opět odhlédneme od domácností, tvořených „starým“ manželským párem (žena byla ve věku nad 45 let), sníží se počet domácností s dospělou nepřibuznou spolubydlící na 20 (8 % ze všech zkoumaných domácností).

Rozhodnutí, kdy se v případě oné svobodné, s přítomným párem nepřibuzné ženy jedná o děvečku, a kdy o podruhyni, nevyplývá v našem případě ze samotného pramene, ale je čistě arbitrární: seznam totiž téměř nikdy přímo neudává, že by určitá osoba někde sloužila, poznámka pouze uvádí, že se vyskytuje toho času v určitém domě. Pokud se jedná o svobodné dívky, které jsou jinak evidovány u svých rodičů, nebo jako sirotky spolu se sourozenci v oddíle podruhů, vdov a sirotek, lze usuzovat, že dotyčné dívky v domě, kam je situuje poznámka, sloužily.^[14] Pokud naproti tomu jde o vdovy (s dětmi či bez dětí), popřípadě vdané ženy (s dětmi či bez dětí), nabízí se možnost vyhodnotit je jako podruhyně. Jenže

Lebensformen und Lebensverhältnisse ländlicher Unterschichten. In: Michael Mitterauer, *Familie und Arbeitsteilung. Historischvergleichende Studien.* Wien – Köln – Weimar 1992, s. 33–57.

[13] Srov. J. HORSKÝ – J. HAVLÍČEK, *Testování*, s. 207–209.

[14] Např. v domě č. 81 je registrován jako hlava domácnosti ševcovský mistr Georg Adalberth Söhnel (26) spolu s manželkou Magdalenou (26) a tříměsíční dcerkou. Vedle toho zde seznam jako podruha (Inwohner) uvádí Adalberthova otce Johanna Wentzela Söhnela (49) s manželkou Theresií (31) a s třemi dcerami – hospodářovými sestrami – ve věku 25, 19 a 14 let, z nichž ani jedna není u otce přítomna: u nejstarší Marie Francisky je poznámka „In Nro. 31“, u nejmladší Magdaleny poznámka „In Nro. 128“ a jen u prostřední Marie Elisabeth poznámka vysloveně hovoří o službě – u rychtáře ve Velké Bukovině („dint beym G. Bockner Richter“). Nicméně z kontextu je zřejmé, že ve službě pobývají všechny tři sestry; co by bylo jiným důvodem pobytu v uvedených domech?

v oddíle podruhů najdeme i postarší či vyložené staré ženy, které jsou neprovdané a seznam je registruje jako sirotky. I u nich nalezneme pouze poznámku, v jakém domovním čísle se dotyčná zdržuje.^[15] Interpretovat v takových případech pobyt ženy v domě jako službu nejspíš není na místě, příhodnější se jeví chápat ji jako podruhyni. Pro naše účely je nakonec celkem jedno, zda konkrétní ženský sirotek měl statut děvečky nebo podruhyně (mohli bychom například sirotky mladší 40 let chápat jako děvečky, sirotky starší 40 let jako podruhyně), podstatné je, že vlastní mateřské zkušenosti neměly.

Z oněch 18 domácností se další svobodná dospělá žena vyskytuje v deseti; v dalších pěti žila s párem ovdovělá žena, většinou s jedním odrostlým potomkem, a v dalších třech vdaná podruhyně. U těchto žen, které určitě prošly manželstvím a pravděpodobně měly za sebou i mateřskou zkušenost, je možný babičkový efekt pro usdlý pár představitelnější, ovšem stále zůstává otázkou, nakolik úzké bylo soužití s rodinou hospodáře. V případě vdovy je to možná pravděpodobnější než v případě žen, které byly součástí podružského manželského páru.

Sestry, tety a švagrové

Dospělou příbuznou ženu, která by potencionálně mohla vypomáhat s péčí o děti manželského páru, nalézáme celkem v 19 domech (7 % všech sledovaných domácností), pokud však přihlédneme jen k domácnostem, v nichž se vyskytuje pár ženy v reprodukčním věku, jedná se jen o 13 domácností (6 jich je v Horní Polici, 4 ve Stoupně, 2 v Žandově a 1 v Dolní Polici). Touto příbuznou ženou je nejčastěji svobodná sestra jednoho z manželů; ve stejné míře jsou zastoupeny domácnosti, kde je přítomna sestra ženy (4 případy), a takové, kde s párem žije sestra/sestry muže (4 případy). Zajímavé jsou zejména situace, kdy v domě žije více než jedna sestra, jako je tomu v č. 72 v Horní Polici (dvě sestry muže), v č. 14 ve Stoupně (dvě sestry hospodyně) a v č. 19 ve Stoupně (sestra hospodáře + sestra hospodyně), což by teoreticky mohlo pečující potenciál sester ještě zvyšovat. Stejně jako u děveček by bylo možné namítnout, že svobodné sestry neměly vlastní mateřské zkušenosti, ale pro představu o kvalitnější substituci babičky ze strany sester než ze strany děveček hovoří příbuznost s opečovávanými dětmi, leckdy vyšší věk sester a snad i dlouhodobější soužití s rodinou bratra (sloužící byli u jednoho zaměstnavatele často jen rok, dva, zatímco sestra mohla setrvat v domácnosti, v jejímž čele stál

[15] Například do domu č. 101 v Žandově, kde je jinak jako usdlý registrován pláteník Valtin Ritzschel (39) se ženou Annou Franciskou (48) a dvěma dcerami (8 a 5 let) situuje poznámka jednapadesátiletou Annu Francisku, sirotka po Anně Marii Horn („Anna Franciska, der seel. A. M. Hornins Tochter; In Nro. 101“). Vedle ní zde pobývají – rovněž podle poznámky „In Nro. 101“ – ještě dvě vdovy: Maria, vdova po J. G. Herfotovi (77) a Anna Maria, vdova po G. Thompenovi (48). U každé je evidován dospělý syn, který se ovšem zdržuje mimo panství. Zdá se adekvátní chápat nejen obě vdovy, ale i svobodnou Annu Francisku Horn, jako podruhyně.

pár jejího sourozence, dlouhodoběji, zvláště když se jednalo o dům, kde původně hospodařili její rodiče).

Pro ilustraci se podívejme na některé konkrétní rodinné konstelace. V hornopolickém domě č. 72 nalezneme k roku 1771 pár sklenáře Antona Hermana (33) a Marie Francisky (25), rozené Liebsch, který uzavřel manželství teprve před dvěma lety (19. 1. 1769). U manželů je zapsán jejich prvorozený syn Johann Joseph (9 měsíců). V oddíle podruhů jsou pak s poznámkou „In Nro. 72“ zapsány dvě svobodné sestry hospodáře Anna Rosina (35) a Maria Elisabeth (17,5). Situace je dále zajímavá tím, že prakticky v sousedství (č. 74) je zapsána Anna Elisabeth Liebsch (42), nevlastní matka hospodyně z č. 72; její manžel (a zároveň otec hospodyně z č. 72) Joseph Liebsch zemřel zhruba před rokem, 13. 1. 1770 ve věku 48 let). Při vdově Liebschové je zapsáno 6 dětí ve věku od 27 let do 1 roku, z nichž pouze nejmladší dvě jsou jejími biologickými potomky (dvouletá Catharina a roční Johann Joseph, který se narodil jako pohrobek 5. 2. 1770, necelý měsíc po smrti otce). Čtyři starší děti hospodyně vydala s Josephem Liebschem. Z nich nejstarší Maria Elisabeth (27) je v seznamu vyškrtnuta s poznámkou, že se toho roku provdala, Anna Dorothea (18) je ve službě a dva chlapci, Johann Christoph (13) a Johann Wentzel (8) se dle poznámky nacházejí právě v č. 72 u provdané sestry. Po smrti Josepha Liebsche evidentně všechny děti z nebožtíkova prvního manželství brzy opustily rodičovskou domácnost; dvou nedospělých bratrů se ujala právě Maria Franciska, žijící v sousedním domě.

Zvážíme-li, kdo mohl Marii Francisce s péčí o děti vypomáhat, byly to právě manželovy sestry, vzhledem k věku snad spíše starší Rosina. Dva nedospělí bratři v domě znamenali pro hospodyně spíše péči navíc (jsou tak dokladem solidarity uvnitř rodiny a funkčnosti příbuzenské sítě). A i kdyby měla vztah s nevlastní matkou, žijící v sousedství, dobrý (každopádně si macecha otce vzala, až když byla Maria Franciska dospělá), vdova Liebschová mohla sotva účinně zastávat roli babičky, když byla zaměstnána péčí o dvě zcela malé děti. Ač tedy hospodyně měla k dispozici nejvýše výpomoc manželových sester a snad i radu své nevlastní matky, v seznamu evidovaný syn manželů Hermanových Johann Joseph (nar. 15. 2. 1770), ani o rok a půl později narozená Maria Elisabeth (nar. 11. 9. 1771) nezemřeli v kojeneckém věku a snad v tom výpomoc švagrových mohla hrát nějakou roli. Kdo však zanedlouho zemřel, byl hospodář Anton Herman (11. 5. 1772); Marie Franciska tak sotva dva a půl roku po sňatku ovdověla a další děti tohoto páru už na svět nepřišly.

Druhým příkladem domácnosti, kde jako kvazi-babičky mohou potencionálně fungovat sestry, je dům č. 19 (zahradnická usedlost) ve Stoupně. Zde evidovaný hospodář a přísežní Hanss Christoph Schieffner (49) byl ženat s Annou Marií (43), roz. Meltzer. U manželského páru seznam eviduje tři dcery ve věku 16, 11 a necelé 2 roky. Kromě toho na gruntu žila svobodná sestra hospodáře Dorothea (42). V domě ale pobývala podle poznámky i Rosina Meltzer (32), mladší sestra hospodyně. Pár manželů Schieffnerových ovšem nepatří k těm, které by

založily rodinu nedávno (sňatek uzavřen již 18. 1. 1751), takže s jistotou nevíme, jak vypadala skladba domácnosti v době krátce po sňatku. Jisté ovšem je, že v té době byl už pět let po smrti otec Hansse Christoph a původní držitel usedlosti Christoph Schieffner (zemřel 14. 12. 1745 ve věku 45 let) a v domě se nejspíš zdržovala ovdovělá matka hospodáře Elisabeth, která mohla roli babičky zastávat až do své smrti 23. 11. 1758. Do té doby se manželům Schieffnerovým narodilo pouze jedno dítě, dcera Anna Rosina (nar. 1. 10. 1754), která rané dětství – snad i díky přítomnosti babičky – přežila a v seznamu pro rok 1771 je zapsána jako šestnáctiletá. Až po smrti babičky z otcovy strany se narodili další potomci: Anna Dorothea (nar. 6. 5. 1759), Christoph (nar. 16. 5. 1762) a jako poslední Catharina (nar. 8. 2. 1769).^[16] Zatímco obě dcery, narozené po babiččině smrti, do roku 1771 přežily a v seznamu jsou registrovány, syn Christoph zemřel jako dvouletý 3. 7. 1764. Na přežití kojeneckého věku i dalšími třemi dětmi mohla mít jistou zásluhu také svobodná sestra hospodáře Dorothea, u které je dosti pravděpodobné, že v domě mohla žít i po matčině smrti (pokud ovšem ještě po 30. roce věku nenastoupila někam do služby). Naproti tomu u sestry hospodyně se nezdá příliš reálné, že u vdané sestry pobývala dlouhodobě, nicméně na péči o nejmladší dítě, neteř Catharinu, se podílet mohla.

Další, i když podstatně vzácnější konstelací, kterou ve zkoumaném souboru najdeme, je soužití manželského páru s tetou jednoho z manželů, která generačně odpovídala babičce a hypoteticky by bývala mohla v domě působit jako kvazi-babička. Teta hospodáře nebo hospodyně se v domě vyskytuje zpravidla tehdy, když z dané usedlosti pochází, tj. když usedlost byla původně v držbě jejího otce, který postoupil grunt jednomu ze sourozenců dotyčné. Takové situace zaznamenáme v našem souboru jen dvě, obě v Horní Polici. V čísle 12 (domek) seznam eviduje hospodáře Josepha Heina (39), jeho manželku Annu Dorotheu (39) a čtyři děti ve věku od 16 let do 6 měsíců, přičemž nejstarší dcera byla potomkem z prvního manželství hospodáře. Díky prvnímu sňatku s Veronikou Janich se Joseph, který sám pocházel z nedaleké Radče (Schossendorf), v Polici usadil. Aktuální manželku Annu Dorotheu, rozenou Flögel, si vzal jako vdovec 23. 11. 1762. Podle seznamu s rodinou k roku 1771 žila ještě Elisabeth, svobodná dcera Melchera Flögela (67). Jde o sestru otce aktuální hospodyně, která v domě užívala výměnek, z čehož je patrné, že statek byl naposledy předán v ženské linii a Joseph Hein se sem přizemnil. Proto je i vysoce pravděpodobné, že teta pobývala v domě po celou dobu manželství Josepha a Anny Dorothey a mohla tak být při péči o děti hospodyně k ruce. Každopádně až na prvorozeného syna (jeho úmrtí se v matrice nepodařilo dohledat, takže nevíme, zda zemřel v kojeneckém věku či později) se všechny děti

[16] Celkový počet potomků manželů Schieffnerových je natolik nízký a meziporodní intervaly natolik dlouhé (nejkratší 3 roky, nejdelší 6 let a 9 měsíců), že je možné, že pár svou plodnost vědomě omezoval.

dožily roku 1771 a byly zapsány do seznamu poddaných.^[17] Meziporodní intervaly páru nebyly obzvláště krátké a postupně se prodlužovaly (23, 25, 34, 37 měsíců), což odpovídá jednak okolnosti, že děti kojenecký věk přežily, jednak rostoucímu věku rodičky.

Druhý případ přítomnosti tety v domácnosti (Horní Police č. 76) je zajímavý i tím, že vedle tety hospodáře (54) žije na výměnku i strýc hospodáře (66), oba z otcovy strany. Bylo by zajímavé sledovat mladý pár domkáře Wentzela (26) a Anny Rosiny (26) Blumbtrithových, který nedávno uzavřel sňatek (11. 11. 1770), kdyby ovšem hospodyně necelý rok po svatbě (14. 9. 1771) bezdětná nezemřela.

Posledním typem dospělé příbuzné ženy, která mohla žít s manželským párem pod jednou střechou a hypoteticky suplovat babičku, byla švagrová. Jde o sešvagřené příbuzenství, nikoliv pokrevní, a v tomto smyslu je uvažovaná výpomoc švagrové s dětmi koresidujícího manželského páru (podobně jako děveček a dalších nepříbuzných žen v domě) mimo rámec teorie o inkluzivním fitness.^[18] Takové konstelace napočítáme v souboru čtyři, tři z toho v Žandově a jeden v Dolní Polici, ovšem vyřadíme-li páry v postreprodukčním věku, zůstane nám pouze případ dolnopolské a jedné žandovské domácnosti.^[19]

V domě č. 21 v Žandově se podle seznamu vyskytovala rodina krejčího Weissheita: hlava rodiny Anton (39), jeho žena Maria Elisabeth (37) a 6 dětí ve věku od 13 let do 3 měsíců. Manželé Weissheitovi se vzali před 14 roky, v roce 1756. Jako podruh je v domě evidován ještě Antonův starší bratr Adalberth Weissheit (41), řezník, a jeho manželka Anna Rosalia (42), kterou si Adalberth vzal jako vdovu před deseti lety (1761). U podružského páru je zapsán pouze Rosaliin odrostlý syn z prvního manželství, který navíc pobýval ve službě. Žádné společné potomky Adalbertha a Anny Rosalie seznam neeviduje, takže podruhně mohla teoreticky svůj pečovatelský potenciál a mateřskou zkušenost vrhnout na děti své švagrové. Páru hospodáře Antona Weissheita se od svatby v roce 1756 narodilo postupně sedm dětí, z nichž zemřel pouze syn Johann Joseph (nar. 25. 6. 1764), a to až ve věku nedožitých 7 let (28. 6. 1771).^[20] Poslední porod měla hospodyně jako 37letá

[17] Děti manželů Heinových: 1) Johann Joseph (nar. 10. 9. 1763, zemřel před rokem 1771, v matrice nenalezeno), 2) Franz Anton (nar. 21. 8. 1765, zemř. 27. 1. 1772), 3) Maria Elisabetha Theckla (nar. 30. 9. 1767), 4) Catharina Magdalena (nar. 23. 7. 1770), 5) Anna Rosina (nar. 31. 8. 1773).

[18] Srov. Peter J. RICHERSON – Robert BOYD, *V genech není všechno aneb jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha 2012, s. 327–328; J. HAVLÍČEK – J. HORSKÝ, *Testování*, s. 207–209.

[19] Švagrová – manželka hospodářova bratra – se vyskytuje i v usedlosti č. 11 ve Stoupně, kde je ovšem zároveň přítomna sestra hospodáře; sestra je z hlediska inkluze silnější prvek, takže jsem tuto domácnost zahrnuje mezi okruh domácností se sestrou jako kvazi-babičkou.

[20] Zajímavé je, že i páru bratra Adalbertha se prakticky ve stejné době (14. 9. 1764) narodil syn, kterého nechali pokřtít také jako Johanna Josepha. Tento jediný společný potomek Adalbertha a Anny Rosalie Weissheitových (žádné další porody v matrice nebyly nalezeny) zemřel ve věku

11. 3. 1771 (dcera Theresia je zachycena seznamem jako tříměsíční), zemřela pak o 12 a půl roku později (12. 12. 1781) ve věku 49 let. Přežití kojeneckého věku všemi Weissheitovými dětmi snad dovoluje o babičkovském efektu švagrové uvažovat.

Na dvoupotažním selském statku v Dolní Polici (domovní číslo 26) je k roku 1771 evidován pár rychtáře Wentzela Rösslera (44) a Marie Elisabeth (31), rozené Pompe. Registrovaných sedm dětí je dílem z prvního manželství hospodáře (dcery ve věku 18 a 17 let pobývají doma, syn ve věku 14 let studuje podle poznámky v Kamenici), z aktuálního manželství, sezdaného 16. 11. 1760, pocházejí dva synové (9,5 roku, 6 měsíců) a dvě dcery (6,5 roku, necelé 3 roky). V domě je dále seznamem zachycen mladý podružský pár Johanna Christopha Pomppeho (26) a jeho ženy Marie Elisabeth (25), zatím bezdětný. Podle všeho se jedná o bratra hospodyně, ale sňatek není polickou matrikou zachycen. Kromě toho na statku pobývá i svobodná Anna Dorothea (44), sirotek po Mathesu Schieffnerovi, která – zdá se – nebyla blízkou příbuznou lidí v domě.

Nastíněná rodinná konstelace příliš neopravňuje k představě, že se hospodyně mohla spolehnout na výpomoc své švagrové. Protože chybí jakýkoliv záznam o narození dětí manželů Pompeových v Dolní Polici, zdá se, že novomanželé našli na dolnopolské rychtě jen krátkodobé útočiště. Konec konců, i kdyby zde pár pobýval dlouhodoběji, spíše než čerstvě provdaná švagrová by v pozici zkušené matky byla sama hospodyně, která za sebou měla v roce 1771 již pět porodů. Až na jednoho syna její dosavadní děti kojenecký věk přežily, a pokud měla při péči o děti někoho k ruce, byla to spíše svobodná podruhyně Anna Dorothea nežli bratrova mladá manželka.^[21]

Nevlastní babičky

Domácností, v nichž k roku 1771 figuruje vedle manželského páru nevlastní babička, tedy žena, která se provdala za ovdovělého otce jednoho z manželů, napočítáme ve sledovaném souboru celkem devět, po vyřazení párů v postreprodukčním věku sedm (tři v Žandově, dvě v Dolní Polici a po jedné v Horní Polici a v Bělé). Až na selský grunt v Horní Polici (č. 35), kde je tato žena nevlastní matkou hospodyně, jde vždy o nevlastní matku ze strany muže. Ve čtyřech případech je tato

2 let a 8 měsíců 13. 2. 1767. Nevíme ovšem, jestli v době narození obou Johannů Josephů žily oba páry pod jednou střechou.

[21] Pár rychtáře, zachycený seznamem pro rok 1771, přivedl na svět celkem šest dětí: 1) Johanna Franze (nar. 25. 10. 1761), 2) Annu Dorotheu (nar. 20. 2. 1764), 3) Florianu (nar. 24. 3. 1766, zemřel ve věku 28 týdnů 13. 12. 1766), 4) Veronicu (nar. 19. 12. 1767, zemřela ve věku tři roky 11. 3. 1771, v poddanském seznamu však ještě evidovaná je), 5) Antona (nar. 19. 4. 1770) a až po porušení studovaného seznamu 6) Marii Annu (nar. 3. 2. 1772, zemřela ve věku 7 měsíců 13. 8. 1772). V roce, kdy porodila poslední z uvedených dětí, zastihla smrt i hospodyně Marii Elisabeth (15. 7. 1772). Hospodář se pak ještě dvakrát oženil a i s každou z dalších manželek zplodil děti.

nevlastní matka vdovou a v domě užívá výměnek, ve třech případech je vdaná a otec, který ji přivedl do rodiny, je stále naživu. Ale i když jsou všechny tři tyto ženy mladší 45 let (31, 39, 42), jen jedna pečuje o vlastní malé děti.

Máme-li usuzovat na možný mateřský vztah těchto žen k vyvdaným dětem a tedy i na případný „babičkový zájem“ o potomky těchto dětí, je třeba vzít v potaz, jaký byl věkový odstup mezi macechou a nevlastními dětmi a jak bylo konkrétní dítě staré, když macecha začala zastávat roli matky. Přinejmenším ve čtyřech sledovaných případech byla macecha mladá, jen o málo starší než nejstarší děti v rodině, kam se vdala. Na tyto nejstarší děti tedy sotva mohla mít nějaký výchovný vliv a vzhledem k tomu, že tito odrostlí a prakticky dospělí potomci jejího manžela nebyli často ani doma přítomni (pobývali ve službě anebo do služby právě v souvislosti s otcovým sňatkem nastoupili), nevznikly mezi nimi pravděpodobně ani žádné hlubší emocionální vazby. Bylo by možné teoreticky předpokládat, že tento typ babičky bude ve vztahu k potomkům svého nevlastního syna popř. dcery poněkud vlažný, přestože s nimi žije pod jednou střechou.

Vyšší kvalita vztahů mezi nevlastní matkou a vyvdanými dětmi by se hypoteticky mohla rozvinout, pokud vlastní matka zemřela v útlém věku těchto dětí a macecha je zaopatřovala a vychovávala od malička. V takovém případě byl mezi věkem dětí a macechy generační odstup a děti přirozeněji mohly přilnout k maceše jako k matce. Pak se ani vztah této ženy k nevlastním vnoučatům, která vyrůstala ve stejném domě, nemusel nijak lišit od vztahu biologické babičky. Jakkoliv nelze do mezilidských vztahů mechanicky vnášet jakékoliv pravidlo, přesto si budeme všimnout na jednotlivých příkladech i toho, zda macecha přišla do domu již v dětském věku sledovaného nevlastního syna (nevlastní dcery), nebo až v jeho dospělosti.

Příkladem domácnosti, kde najdeme nevlastní matku hospodáře, která jej vychovávala už od dětství, je statek č. 24 v Dolní Polici. Poddanský seznam tam k roku 1771 eviduje dvoupotažního sedláka Andrease Rennera (45) s manželkou Agathou (34) a pěti dětmi ve věku od 10 let do 1,5 roku. Jako výměnkářka zde pobývala i Elisabeth (68), vdova po Christianu Rennerovi, což byl otec aktuálního hospodáře a předchozí držitel gruntu. Elisabeth si Christiana Rennera vzala 23. 7. 1743 jako vdovce a mezi jinými dětmi vyvdala i – tehdy ani ne osmiletého – Andrease. Vztahy mezi hospodářem a výměnkářkou tedy nemusely být nijak poznamenány tím, že nešlo o biologickou matku a syna. Je téměř jisté, že vdova žila na statku kontinuálně celých téměř třicet let od okamžiku, kdy se na grunt provdala, a smrt manžela na tom nic nezměnila. Proto lze i předpokládat, že jako babička byla snaše po celou dobu k dispozici.

V každém případě bylo manželství Andrease Rennera a jeho ženy Agathy velice plodné. V matrice se sice nepodařilo dohledat datum sňatku, ale první dítě se páru narodilo v únoru roku 1760. Do roku 1782, kdy Agatha porodila ve věku 45 let své poslední dítě, přivedli manželé na svět celkem 14 potomků.^[22] Nadpoloviční

[22] 1) Johann Franz (nar. 17. 2. 1760, zemř. 13. 3. 1760); 2) Veronica (nar. 17. 3. 1761); 3) Anna

většina narozených (9 dětí) ovšem zemřela, téměř vždy jako novorozenci (pouze jedno dítě zemřelo „až“ v 7 měsících věku). Meziporodní intervaly činily v průměru 22 měsíců, ovšem rozdílný byl odstup mezi porody, pokud předešlé dítě zemřelo a pokud přežilo: v prvním případě se interval zkracoval na průměrných 20–21 měsíců, v druhém případě se prodlužoval v průměru na 25–26 měsíců. Tento konkrétní pár je tak ukázkovým případem strategie mrhání životem, kdy kvantita dětí je provázána jejich vysokou úmrtností a kdy časné úmrtí dítěte vedlo k dřívějšímu otěhotnění a tedy zkrácení meziporodního intervalu.^[23] Nápadné je, že až na prvorozeného syna, který zemřel do měsíce po narození, přežilo rané dětství prvních pět potomků, kteří se narodili v 60. letech, a počínaje dcerou narozenou v roce 1771 všechny děti brzy po porodu zemřely. Úmrtí nevlastní babičky se bohužel v matrice dohledat nepodařilo, ale situace svádí k výkladu, že by na úmrtnost později narozených dětí Rennerových mohla mít vliv její smrt někdy po roce 1771. A jestliže ještě nějakou dobu žila, mohl jí – vzhledem k poměrně vysokému věku – zhoršující se zdravotní stav bránit v péči o vnoučata.

Podobně jako na Rennerově statku byla i na usedlosti třípotažního sedláka Franze Antona Wenera v Dolní Polici (č. 9) v roce 1771 přítomna hospodářova macecha. Anna Maria se do rodiny Wernerových přivdala už před třiceti roky, poté, co 15. 9. 1740 zemřela první žena sedláka Johanna Wenera Marie. Tehdy otec přivedl osiřelým dětem – mezi jinými i přibližně desetiletému Franzi Antonovi – nevlastní matku.^[24] V roce 1771 ji zastihneme jako vdovu na výměnku (podle seznamu jí bylo 44 let, ve skutečnosti asi o deset let více). Rodinu hospodáře (37) v té době tvořila manželka Anna Rosina (28), s níž se Franz Anton oženil 14. 11. 1762, a čtyři děti ve věku od 7 let do 6 měsíců. Pro úplnost dodejme, že v domě podle poznámky pobývala ještě mladá žena Veronika Röllich (19) a chlapec Joseph Werner (14), kteří zde zjevně sloužili.

Francisca Veronica (nar. 3. 2. 1763); 4) Anna Theresia (nar. 1. 2. 1765); 5) Franz Anton (nar. 9. 12. 1766); 6) Andreas (nar. 29. 5. 1769); 7) Maria Elisabet (nar. 4. 10. 1771, zemř. 18. 10. 1771); 8) Johann Christoph (nar. 1. 1. 1773, zemř. 22. 1. 1773); 9+10) dvojčata Christoph + Philip Jacob (nar. 1. 5. 1774, Philip Jacob zemř. 16. 5. 1774, Christoph zemř. 19. 5. 1774); 11) Johann Wentzel (nar. 18. 10. 1776, zemř. 26. 10. 1776); 12) Christoph (nar. 1. 10. 1779, zemř. 30. 4. 1780); 13) Maria Elisabeth (nar. 22. 6. 1781, zemř. 28. 6. 1781); 14) Apollonia (nar. 11. 7. 1782, zemř. 30. 7. 1782).

[23] Srov. Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650–1860*. Göttingen 1994, s. 140–153; Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900. Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte*. Göttingen 1996, s. 340–356; Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*. Praha 1996, s. 37–49.

[24] Matriční záznam o sňatku Johann Wenera s Annou Marií nalezen nebyl, ale pár se musel vzít v rozmezí let 1741–1743, neboť v srpnu 1744 Anna Maria porodila dceru již jako Johannova manželka.

O vlivu nevlastní babičky na přežití vnoučat vždy můžeme jen spekulovat, každopádně v tomto případě všechny děti manželů Wernerových kojenecký věk přežily. Celkem se narodily čtyři; první syn hned necelých deset měsíců po svatbě a další děti s průměrným odstupem 26–27 měsíců.^[25] Hospodyně však rok po pořízení seznamu v necelých třiceti letech zemřela (1. 9. 1772) a nevlastní matka hospodáře byla tou dobou zcela jistě ještě naživu. Hospodář se pak nedlouho potom znovu oženil (30. 11. 1775 přivedl na svět potomka s Annou Marií, rozenou Fritsche), záhy opět ovdověl a znovu se oženil (11. 3. 1778 mu porodila dítě Anna Elisabeth, rozená Flögel). Zda i u těchto nevlastních vnoučat mohla babička Anna Maria Werner snachám asistovat, s jistotou nevíme, neboť datum její smrti se nepodařilo zjistit.

Příkladem rodinného soužití manželského páru s nevlastní matkou jednoho z manželů, která je takřka jeho vrstevnicí, je žandovská domácnost č. 81. Podle poddanského seznamu sestávala v roce 1771 z manželského páru ševce Georga Adalbertha Söhnela (26) a Magdaleny (26), rozené Hauschildt, a jejich tříměsíční dcerky Barbary. V domě byl dále jako podruh registrován švec Johann Wentzel Söhnel (49), otec přednosta domácnosti, spolu s manželkou Theresií (31), rozenou Neumann. Johann Wentzel se s Theresií oženil sedm let před pořízením zkoumaného seznamu (26. 2. 1764), kdy Georgu Adalberthovi bylo už 19 let. Zatímco macechu dělilo od manžela 18 let, její nevlastní syn i jeho žena byli jen o šest let mladší než ona a brali se necelých pět let po otcově sňatku (23. 11. 1768). Je otázka, jak tento generační posun promlouval do vztahů mezi obyvateli domu, o tom lze jen spekulovat. Buď jak buď, u podružského páru žádné děti (i přes mládí ženy a ostatně i relativně nízký věk otce, který ještě nepřekročil ani padesátku) evidovány nejsou, což by teoreticky uvolňovalo Theresii ruce pro péči o potomstvo nevlastního syna.

Zatímco v případě staršího páru manželů Söhnelových žandovská matrika ani jeden porod od svatby nezaznamenala, mladší pár přivedl na svět postupně šest dětí. V seznamu zachycená Anna Barbara byla prvorozenou (nar. 29. 10. 1770), poslední porod eviduje matrika k roku 1781, ač bylo v té době Magdaleny teprve 36 let. Dvě z jejich dětí zemřely, ale žádné v kojeneckém věku (Anna Barbara se dožila 2 let a 5 měsíců, Christoph dokonce 7,5 roku).^[26]

V mnohém podobná byla situace v čísle 132 v Žandově, kde v čele domácnosti stojí mladý pár kuchaře Josepha Hantschky (30) a Anny Marie (26), rozené Hauschildt. Pod jednou střechou s nimi žije Josephův otec Wentzel Joseph

[25] Děti manželů Wernerových: 1) Franz Anton (nar. 2. 9. 1763); 2) Johann Joseph (nar. 9. 7. 1765); 3) Ignatz (nar. 31. 12. 1767); 4) Anna Maria (nar. 2. 4. 1770). Žádné z dětí nezemřelo do konce roku 1772.

[26] Děti manželů Söhnelových: 1) Anna Barbara (nar. 29. 10. 1770, zemř. 18. 3. 1773); 2) Veronica (nar. 16. 6. 1772); 3) Heinrich Franz (nar. 9. 7. 1774); 4) Christoph (nar. 13. 11. 1776, zemř. 23. 4. 1784); 5) Francis Antonius (nar. 6. 11. 1778); 6) Johann Joseph (nar. 9. 3. 1781).

Hantschka (57) a jeho žena Anna Elisabeth (41), s níž se Wentzel oženil jako vdovec 24. 11. 1763, tedy v době, kdy syn Joseph dosáhl už 24 let. Zanedlouho se oženil i Joseph sám (neznáme sice datum sňatku, ale první dítě se mu narodilo v srpnu 1765). Ani v tomto případě neeviduje seznam u manželského páru hospodářova otce žádné nedospělé děti.^[27] Pár hospodáře byl naopak velice plodný: mezi léty 1765 a 1785 se mu narodilo 11 dětí, z čehož pět zemřelo v dětském věku (tři děti pár dní po porodu, jedno dítě v nedožitých dvou měsících a jedno až v pěti letech).^[28] V této domácnosti s nevlastní babičkou tedy nepřežila kojenecký věk třetina narozených dětí a efekt babičky tu nijak patrný není.

Jako poslední příklad domácnosti s nevlastní babičkou uveďme selský statek v Bělé (domovní číslo 2), a to nikoliv kvůli dlouhodobosti soužití nevlastní matky s mladým párem, jako tomu bylo v předešlých případech, ale kvůli zajímavé kombinaci příbuzenských vazeb mezi osazenstvem domu. Hospodářem byl roku 1771 čtyřpotažní sedlák Mathes Riedel (55), při němž je zapsána manželka Anna Catharina (39), rozená Langer, a sedm dětí ve věku od 32 do 10 let. Potomkem aktuální hospodyně bylo pouze nejmladší dítě, dcera Catharina, ostatní děti pocházely z prvního manželství hospodáře s Annou Marií, rozenou Wiessner, která zemřela 14. 3. 1758. V domě dále pobýval manželský pár hospodářova syna Hanse Christopha Riedla (25), který uzavřel sňatek 28. 1. 1770. Pozoruhodné je, že manželka Hanse Christopha, Maria Elisabeth (27), rozená Langer, byla mladší sestrou selky. Ocitáme se tak v prakticky „cimrmanovské“ situaci, kdy tchýně mladé rodičky je zároveň její sestrou. Dlouhodoběji sledovat efekt této zajímavé konstelace však, bohužel, možné není: mladému Riedlovi páru se v Bělé narodil pouze nejstarší potomek (syn Ignatz, narozený 27. 8. 1770 a seznamem uváděný jako půlroční). Už druhé dítě, dcera Apollonia Ludmilla, se narodilo (17. 6. 1773) na usedlosti č. 2 v Horní Polici, kam se pár nedlouho po pořízení seznamu odstěhoval.

[27] Evidování jsou pouze další tři děti Wentzela Josepha Hantschky z prvního manželství, žádné z nich se ovšem doma nezdržuje: dcera Anna Francisca (35) je provdána v Drážďanech („In Dresden geheurathet“), syn Johann Christoph (24) a dcera Magdalena (19) pobývají v Mnichově („In München“).

[28] Děti manželů Hanschkeových: 1) Johann Joseph (nar. 20. 8. 1765); 2) Veronica (nar. 6. 5. 1767, zemř. 19. 7. 1772 ve věku 5 let a 2 měs.), 3) Adalberth Bernard (nar. 20. 8. 1769, zemř. 2. 9. 1769); 4) Franz Anton (nar. 26. 11. 1770); 5) Johann Christoph (nar. 27. 6. 1773); 6) Anna Francisca (nar. 18. 1. 1776); 7) Augustin Fabian (nar. 30. 3. 1778, zemř. 6. 4. 1778 ve věku 7 dní); 8) Barbara Theresia (nar. 30. 4. 1779); 9) Ignatz (nar. 10. 1. 1782, zemř. 31. 1. 1782 ve věku 21 dní); 10) Veronica (nar. 18. 10. 1783, zemř. 11. 12. 1783 ve věku 1 měsíc a 26 dní); 11) Augustin (nar. 14. 11. 1785).

Biologické babičky

Vezmeme-li v úvahu, že rodinné konstelace jsou vždy odrazem určité fáze rodného cyklu, je ve zkoumaném souboru podíl domácností vyznačujících se soužitím reprodukčně aktivního páru s matkou jednoho z manželů vlastně poměrně vysoký. Mohlo by to ukazovat na to, že šlo o hojně rozšířenou praxi, která ovšem jen u bohatších vrstev poddanského obyvatelstva získávala dlouhodobou povahu, zvláště pokud byla matka v domě zajištěna výměnkem.^[29]

Manželé žijící s vlastní babičkou představovali ve zkoumaných lokalitách hornopolského panství k roku 1771 téměř přesně polovinu všech domácností (51 %), jež zahrnovaly manželský pár (s manželkou mladší 45 let) a nějakou další dospělou ženu; 42 těchto rodinných konstelací zároveň představuje každou šestou domácnost (16 %) ze všech sledovaných. Zastoupení takových domácností bylo ve všech sledovaných lokalitách velmi podobné: v Žandově šlo o 18 domácností ze 123 (15 %), v Horní Polici o 15 domácností z 87 (17 %), v Dolní Polici o 5 domácností z 27 (18 %) a ve Stoupně o 3 domácnosti z 22 (14 %).

Přítomná babička byla v polovině případů matkou muže (21 domácností) a v polovině matkou ženy (19 domácností); vedle toho dvě domácnosti zahrnovaly jak manželský pár dcery, tak manželský pár syna, takže zde byla babička babičkou doslova na dvou frontách. Mezi jednotlivými lokalitami nejsou nápadnější rozdíly, snad jen v maloměstském prostředí Žandova je mírně větší sklon k soužití matky s párem vdané dcery než v ostatních lokalitách vesnického typu (z celkových 19 domácností najdeme v deseti pár dcery, v osmi pár syna a v jedné jak pár syna, tak pár dcery). V Horní Polici dominují rodiny tvořené babičkou a párem syna nad rodinami, kde přítomnosti babičky může využívat pár dcery, v počtu 9:6, v Dolní Polici v počtu 3:1 (vedle toho je zde i jeden dům, kde se vyskytuje jak pár syna, tak pár dcery). Ve Stoupně napočítáme jeden dům, v němž je přítomna babička a pár syna, a dva s babičkou a párem dcery.

Co se týče rodinného stavu sledovaných babiček a jejich vlastních mateřských závazků, nejčastější případ je babička-vdova, při které není podle seznamu přítomno žádné dítě do 15 let (ze všech 42 domácností s vlastní babičkou najdeme takové poměry v 19). Druhým nejčetnějším typem je vdaná babička bez dětí do 15 let (14 domácností). Babičky s alespoň jedním vlastním nedospělým dítětem se objevují pouze v 8 domácnostech (a to jen ve dvou větších lokalitách, tj. v Žandově

[29] K charakteru rodného cyklu a výměnku srov. například Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009, s. 86–305 (zde odkazy na další literaturu). K souvislostem mezi pravděpodobností soužití vdovy se ženatým synem, resp. vdanou dcerou a její sociální příslušností před ovdověním srov. Beatrice MORING, *North Europaen Families in the Past: Family Ties Revisited*. In: Silvia Sovič – Pat Thane – Pier Paolo Viazzo (eds.), *The History of Families and Households: Comparative European Dimensions*. Leiden – Boston 2015, s. 23–46 (citováno podle A. VELKOVÉ, *Přítomnost babiček*, pozn. 39).

a v Horní Polici) a až na jeden případ jsou vždy vdané. Ovšem jejich nedospělé děti mají většinou nejranější dětství již dávno za sebou a je jim často více než deset let. Matky skutečně malých dětí jsou mezi těmito babičkami pouze dvě: jedna má v péči pět potomků ve věku od 17 do 2,5 roku, přičemž mladší pěti let jsou dva (Žandov č. 89), druhá pečuje o čtyři potomky ve věku od 16 do 4 let, jedno z dětí je tedy také mladší pěti let (Žandov č. 96). Celkově jsou tedy babičky z poloviny vdané a z poloviny ovdovělé, ale mateřské povinnosti vůči nedospělým dětem má pouze osm babiček z celkových 42, přičemž tyto děti jsou zřídka úplně malé.

Zda měla babička na starosti vlastní malé děti, úzce souviselo s jejím věkem. Nepřekvapí, že ty babičky, které samy měly mateřské povinnosti, byly mladší. Věkově se pohybovaly mezi 47 a 56 roky (v průměru jim bylo 51 let) a až na jednu výjimku byli jejich muži stále naživu, což s věkem dotyčné přirozeně také souviselo. Takový typ babičky se vyskytuje z logiky věci v koexistenci s mladým párem, který teprve nedávno vstoupil do manželství a společný život a potomky má z větší části teprve před sebou. Naproti tomu babičky, při nichž seznam neregistruje žádné děti, nebo jen děti odrostlé, často fakticky nepřítomné, jsou v průměru starší: vdaným babičkám bez malých dětí je průměrně 60 let, těm ovdovělým 64 let (věkový rozptyl je ovšem velký: v případě vdaných od 51 do 73 let, v případě ovdovělých od 49 do 74 let).

Při pohledu na sociální skladbu domácností, které zahrnovaly biologickou babičku, je patrné, že zkoumaný soubor pokrývá celé sociální spektrum poddanského obyvatelstva. To by zpětně potvrzovalo, že praxe vícegeneračního soužití byla běžná, i když je u vrstev bez větší vazby k půdě hůře postižitelná z důvodu vyšší mobility a tedy i časté krátkodobosti takových soužití.^[30]

Okruh sledovaných lokalit zahrnuje a) prostředí ryze vesnické, kde byla obživa založena hlavně na zemědělství. Venkov reprezentují dvě menší vsi, Dolní Police a Stoupno s Bělou. I když v regionu hrála podle všeho celkem významnou roli domácká protoindustrie, která představovala důležitý zdroj obživy či alespoň přivýdělku pro drobné držitele půdy a bezzemky, sociální rozvrstvení bylo založeno právě na množství půdy, kterým jednotlivé usedlosti disponovaly. Jsou zde jednak sedláci (dále kategorizovaní podle počtu vlastněných potahů – 1 Späniger až 4 Späniger) a nepočetní zahradníci (Gärtner, popřípadě Klein- resp. Grossgärtner), jednak domkáři (Häussler). Vedle toho Horní Police představuje b) velkou ves, počtem domů několikanásobně větší než Dolní Police nebo Stoupno, která byla zároveň administrativním centrem panství (zámek, panský pivovar, pila, vrchnostenský dvůr) i centrem církevní správy (sídlo farnosti, arciděkanství při zdejším poutním kostele). Její sociální struktura tak zahrnuje jak obvyklé venkovské kategorie, odvozené od držby půdy, tak řemeslníky či drobné obchodníky (kramáře). Konečně Žandov zastupuje c) městečko, kde bylo sociální spektrum tvořeno hlavně řemeslníky, vyrábějícími zboží pro místní spotřebu, popřípadě drobnými

[30] Srov. A. VELKOVÁ, *Přítomnost*, s. 223 n.

obchodníky a nádeníky. V každém z výše uvedených typů lokalit pak najdeme neusedlé, tj. podruhy.

Naše relativně malá skupina domácností s biologickou babičkou výše zmíněné sociální spektrum vcelku dobře odráží jak tím, že jsou alespoň jedním případem zastoupeny všechny uvedené sociální kategorie, tak i tím, že četnost domácností jednotlivých sociálních kategorií v našem vzorku zhruba odpovídá početnímu zastoupení dané kategorie v celku zdejší poddanské společnosti. Analyzované domácnosti jsou tak převážně domácnostmi domkářů (14 případů) a řemeslníků (16 případů), doplňuje je několik domácností větších držitelů půdy (4 sedláci, 1 zahrádník) a několik domácností příslušníků jiné či nezjištěné sociální příslušnosti (3 domácnosti nádeníků, 1 domácnost vrchnostenského zaměstnance, 3 domácnosti sociálně nespécifikované). Podružský element byl zastoupen většinou přímo uvnitř analyzovaných domácností: buď stál v čele domácnosti sledovaný manželský pár a statut podruha měla babička (v případě, že byla vdaná, i její manžel, popřípadě děti), anebo byl jako podružský veden mladý manželský pár a v čele domácnosti stál manželský pár babičky, popřípadě ovdovělá babička sama.

a/ Žandov

V Žandově bylo ze zkoumaných 18 domácností: 12 domácností měšťansko-řemeslnických, 2 domácnosti nádenické, 3 domácnosti sociálně nespécifikované, snad bychom mohli říci domkářské a 1 domácnost vrchnostenského zaměstnance (panský zahrádník). Analyzované manželské páry měly uvnitř těchto domácností v 11 případech statut podružský (seznam je většinou přímo označuje „Inwohner“). Tehdy je babička zpravidla součástí usedlé části domácnosti (jedinou výjimku představuje dům č. 32, kde jsou jak mladí manželé, tak babička v podruží) a většinou je vdaná, tj. v čele domácnosti stojí manželský pár rodičů jednoho z manželů (8 případů). Jen ve dvou případech je tato babička v čele domácnosti vdovou. Ve zbývajících 7 případech stojí sledovaný pár sám v čele domácnosti a v podruží žije babička, a to o něco častěji jako vdova (4 případy) než jako součást manželského páru (3 případy).

Jedna z analyzovaných domácností je z hlediska otázky, kterou sledujeme, poněkud sporná: nevíme totiž jistě, zda mladý pár žil s babičkou skutečně pod jednou střechou. Jedná se o dům č. 89, jehož majitelem byl Franz Hockauf, panský zahrádník. V domě je seznamem registrován podružský, prozatím bezdětný pár dcery majitele domu. Manželé Joseph Renner (20) a Franciska (20), rozená Hockauf, vstoupili do manželství před pár měsíci (28. 10. 1770). Pro úplnost dodejme, že v domě je jako podruhyně vedena také vdova po Thomasi Sälbovi Anna Dorothea (47) se dvěma dospělými dětmi (21, 18). Naše nejistota vyplývá z toho, že není jisté, kde fakticky pobývali majitelé domu, manželé Hockaufovi. Zapsáni jsou v seznamu na polickém panském dvoře, neboť Franz Hockauf tu byl jako zahrádník pro užitkové i okrasné zahrady vázán profesně. A tak nevíme, kde se on (52), jeho manželka Anna Rosina (49) a jejich šest doma přítomných dětí ve věku od 27 let

do 2,5 roku fakticky zdržovali. Pokud by alespoň manželka s dětmi žila v domě, který Franz vlastnil, byla by skutečně pod jednou střechou s párem manželů Rennerových. Pokud by oba manželé Hockaufovi i s dětmi trvale pobývali v panském dvoře, byla by Anna Rosina Hockauf sice babičkou v místě, ale nikoliv v jednom domě s dcerou, což by ji s ohledem na vlastní mateřské povinnosti (dvě z jejich dětí byly mladší pěti let) v její roli babičky nejspíš významně limitovalo. Manželům Rennerovým se v rozmezí let 1771 a 1792 postupně narodilo 8 dětí, z nichž zemřely jako novorozenata první a páté, ostatní děti rané dětství přežily.^[31] Ovšem v domě č. 89 se narodily pouze první dvě děti, další už přicházely na svět v č. 27, kam se pár někdy v roce 1774 přestěhoval. Okolnost, že zemřelo právě prvorozené dítě, u kterého je teoreticky možné, že při péči o něj mohla být rodičce soustavně k dispozici její matka, vede k závěru, že efekt babičky v tomto případě zřetelný nebyl. Bylo to proto, že babička fakticky žila v jiném domě? Nebo proto, že byla zaměstnána vlastními malými dětmi?

Z hlediska dalšího rozboru jsou poněkud problematické i dvě žandovské domácnosti, v nichž sice seznam k roku 1771 zaznamenal hledanou rodinnou konstelaci s mladým párem a babičkou, ale žádný porod ani úmrtí dětí či některého z manželů místní matrika nezachytila. Babička se v jednom i druhém případě v domě nadále zdržovala a po čase i zemřela, ale mladý pár (v obou případech pár dcery) se patrně z místa krátce po pořízení soupisu odstěhoval. Toto vysvětlení se nabízí zejména pro domácnost č. 5. Bezdětný pár ševce Antona Bittnera (36) a Anny Veroniky (24), rozené Laubeové, který byl oddán 10. 2. 1768, je v domě uveden jako podružský. Usedlou část domácnosti tvoří rodiče Anny Veroniky, švec Franz Anton Laube (48) a Rosina (53); u rodičů žije kromě vdané dcery ještě jedna dcera svobodná (20) a nedospělý syn (10), který je označen jako dědic domu. Protože Anton Bittner pocházel z Velké Bukoviny, nabízí se vysvětlení, že pár pobýval s rodiči ženy pouze dočasně (možná i kvůli možnosti využít matčiny rady a pomoci, až přijde na svět první dítě). Během prvních tří let manželství ovšem žádné dítě na svět nepřišlo a následně pár ze Žandova mizí, možná v souvislosti s nějakou příležitostí k zakoupení se. V domácnosti manželčiny rodičů perspektiva chyběla, manželé Laubeovi byli ještě relativně mladí a dědicem gruntu se měl v budoucnu stát jejich zatím nedospělý syn. Sama babička však v domě také nesetřvala až do smrti: o 16 let později (17. 5. 1787) zemřela v čísle 75.

Zásadnější dopad mohl mít odchod novomanželů v sousedním domě č. 4. Tam byla situace výše popsané podobná v tom, že sledovaný pár Wentzela (28) a Rosiny (23) Söhnelových, oddaný 15. 11. 1768, byl rovněž prozatím bezdětný a žil

[31] Děti manželů Rennerových: 1) Anna Francisca (nar. 7. 12. 1771 v č. 89, zemř. 17. 12. 1771 v č. 89), 2) Maria Francisca (nar. 27. 8. 1773 v č. 89), 3) Anton Sebastian (nar. 13. 11. 1775 v č. 27), 4) Joh. Joseph (nar. 7. 3. 1778 v č. 27), 5) Anna Rosalia (nar. 21. 9. 1780 v č. 27, zemř. 29. 9. 1780 v č. 27); 6) Veronica (nar. 16. 11. 1784 v č. 27); 7) Maria Josepha (nar. 3. 2. 1789 v č. 27); 8) Leopold (nar. 17. 1. 1792 v č. 27).

v podruží. A také v tom, že po roce 1771 se jeho stopy ztrácejí. V čele domácnosti stála ovdovělá matka mladé ženy Anna Franciska Grohman (55). V seznamu jsou u ní sice zapsáni dva svobodní synové, ale oba jsou dlouhodobě nepřítomni: starší Johann Anton (26) se dle poznámky zdržoval jako voják v Prusku, mladší Johann Joseph (18) pobýval na studiích. Přes nevalné vyhlídky na návrat alespoň jednoho ze synů setrvala vdova Grohmanová v čele gruntu, přestože od svatby dcery uplynuly už více než dva roky a teoreticky by pozici přednosta domácnosti mohla přepustit zeti. Mladý pár naopak z pramenů mizí (v matrice ani stopa po narození dítěte toho páru). Pokud se odstěhoval (oba manželé však pocházeli ze Žandova, takže by impulsem nemohlo být převzetí dědictví v jiné lokalitě), zůstala vdova v domě sama, bez nejbližších příbuzných. Ať už žil v dalších letech v domě kdokoli, zdá se, že vdova Grohmanová v něm zůstala, neboť tam podle matriky o 21 let později (22. 2. 1792) zemřela.

Z jiného důvodu je obtížně zhodnotitelný i vývoj v domácnosti č. 96, jíž vede švec Johann Christoph Mösser (24) a manželkou Franciskou (31). Pár, který byl sezdán 27. 9. 1768, byl v roce 1771 prozatím bezdětný. V domě žila v podruží hospodářova matka Anna Dorothea (47) se svým manželem Johannem Christophem Püschem (38), kterého si vzala jako vdova před 14 roky, a pěti dětmi ve věku od 19 do 4 let, z čehož tři nejmladší byly potomky aktuálního manžela Anny Dorothee. V případě usdlého páru můžeme z matriky zjistit, že se mu narodily pouze dvě děti (25. 5. 1773 a 14. 4. 1778, obě rané dětství přežily), než hospodyně Anna Franciska 30. 10. 1781 zemřela. Ale protože se nepodařilo dohledat úmrtí hospodářovy matky, ocitáme se v nejistotě, zda byla babička v době narození vnoučat v domě přítomna. Je téměř jisté, že přinejmenším do konce roku 1782 nezemřela,^[32] ale protože později její manžel J. Ch. Püsche zemřel v jiném žandovském domě (23. 8. 1793 v č. 118), mohl se pár babičky kdykoliv po roce 1771 z domu č. 96 odstěhovat.

Další (už spolehlivěji sledovatelné) páry můžeme na základě dalších osudů rodinných uskupení z roku 1771 pracovní rozdělit na čtyři skupiny:

1/ Páry, které poměrně brzy (zpravidla po narození prvního nebo druhého dítěte) dům, ve kterém jsou zachyceny v roce 1771, opouštějí a přesouvají se do jiného z žandovských domů, zatímco babička v domě nejspíše zůstává (později v domě zemřela). Popsaný vývoj můžeme sledovat v domech č. 28, 83 a 98, sledované páry jsou ve všech třech případech k roku 1771 v podružské pozici.

2/ Páry, které v domě setrávají do ukončení své reprodukce (buď v důsledku věku ženy, tj. menopauzy, nebo v důsledku předčasné smrti jednoho z manželů), zatímco babička se někdy v průběhu období, kdy přicházela na svět vnoučata,

[32] V oddílu zemřelých žandovské matriky pro sledované období chybí list se záznamy od druhé poloviny září 1782 až do konce dubna 1783, který zjevně chyběl už v době, kdy se pořizoval index. U nikoho z žandovských poddaných, jehož úmrtí nebylo nalezeno, se nedá vyloučit, že zemřel právě v tomto časovém úseku.

přesunula do jiného ze žandovských domů. Nevíme sice kdy, ale podle matriky zemřelých zesnula ještě před narozením posledního vnoučete v jiném domovním čísle. Takový vývoj můžeme sledovat v případech domácností č. 15 (zde byl sledovaný pár v roce 1771 v pozici podružské) a č. 36 (zde stál v roce 1771 sledovaný pár v čele domácnosti).

3/ Páry, které stejně jako babička setrvaly v domě, kde je eviduje poddanský seznam v roce 1771, buď až do ukončení reprodukce (v důsledku menopauzy ženy nebo předčasného úmrtí jednoho z manželů), nebo až do smrti babičky. Do této skupiny můžeme zahrnout rodinná uskupení v domech č. 35, 40, 42, 96, 120 a 136. Čtyři ze sledovaných párů byly v roce 1771 v čele domácností, dva v podružské pozici.

4/ Páry, které se brzy po roce 1771 z domu odstěhovaly (část jejich dětí se rodila v jiném žandovském domě) a jejichž babička se někdy v průběhu reprodukčního období páru z původního domu rovněž přesunula do jiného (v němž ji později zastihla smrt), ovšem jednalo se o jiný dům, než ten, v němž se vyskytoval sledovaný pár jejího potomka. Nastíněný vývoj se týkal rodin z domů č. 25, 32–33, 34 a 97.^[33] Z této skupiny byly tři páry ve výchozím roce v pozici podruhů, jeden v čele domácnosti.

Protože ve všech nastíněných variantách platí, že babička i pár jejího potomka zůstaly v Žandově, můžeme v těchto případech situaci nahlížet i tak, že babička byla pro dceru resp. snachu k dispozici, přestože s ní a vnoučaty nežila pod jednou střechou, neboť nebyl problém v případě potřeby do domu, kde vdaná dcera nebo ženatý syn žili, zajít. U podrobněji pojednaných případů nám ale půjde o skutečné soužití pod jednou střechou.

Z první skupiny, kdy babička v domě zůstala, ale pár se odstěhoval, uveďme jako příklad domácnost č. 28. Poddanský seznam eviduje v roce 1771 v domě manželský pár provazníka Johanna Christopha Hauschildta (76) a jeho ženy Anny Veroniky (66). Při rodičích jsou sice registrováni dva synové (45 a 38 let), ale oba jsou zjevně dlouhá léta mimo panství (poznámka obou uvádí, že ve Varšavě, u staršího ze synů dokonce upřesňuje, že je pryč už 32 let). Přítomna však je dcera Anna Barbara (23) se svým manželem Fabianem Sebastianem Handschkou, za kterého se provdala 11. 10. 1768. U páru žádné děti zapsány nejsou, podle matriky proto, že jejich prvorozený syn ještě před pořízením seznamu jako čtyřměsíční zemřel. Další porod tohoto páru žandovská matrika zaznamenala až čtyři roky po narození prvního potomka 31. 7. 1773. Druhorozená dcera rané dětství přežila a byla

^[33] V domě č. 25 byly seznamem evidovány hned dva páry dětí přítomné babičky (pár syna a pár dcery). V případě domácnosti č. 32–33 se jednalo o dva sousedící domy, které měly jednoho a téhož majitele a přímo v prameni je evidence osazenstva obou domů spojena, takže je nemožné odlišit, které z registrovaných osob fakticky pobývaly v jednom, a které v druhém domě. Pro naše účely ale lze chápat všechny zapsané jako součást jedné domácnosti, protože těsné sousedství umožňovalo kontakt těchto lidí kdykoliv.

posledním dítětem, které se manželům Handschkeovým v domě č. 28 narodilo. Další potomky přiváděl pár na svět v domě č. 32, který držel ženatý bratr Anny Barbary Johann Wentzel Hauschildt. Fyzické odloučení dcery od matky tak bylo jen relativní, protože vzhledem k číslu byly oba domy od sebe, co by kamenem dohodil, navíc matka mohla jistě do domu svého syna vstupovat bez jakýchkoliv omezení. Babička Anna Veronika Hauschildtin zemřela jako 81letá 7. 4. 1787, takže lze předpokládat, že po celou dobu, kdy její dcera přiváděla na svět děti (poslední porod manželů Handschkeových zaznamenala matrika v prosinci 1781) jí byla jako babička k dispozici, a to buď přímo v rámci jedné domácnosti (pro první dva narozené potomky), nebo později v relativní blízkosti. Přesto tři z pěti dětí do jednoho roku věku zemřely.^[34]

Z první skupiny párů detailněji představme ještě ten, který v roce 1771 pobýval v domě č. 98. Provozník Johann Franz Heller (24) a jeho novopečená manželka Maria Elisabeth (26), rozená Werner, zde žili v podruží u mužových rodičů, provozníka Johanna Georga Hellera (61) a jeho ženy Marie (54). Mladý pár vstoupil do manželství teprve nedávno (11. 11. 1770) a seznam ho proto zachycuje bez dětí. První potomek se páru narodil přesně rok po svatbě, ovšem je podivné, že podle matriky přišel prvorozený syn na svět v domě č. 4, ovšem když ve věku 7 měsíců zemřel, bylo to už opět v č. 98. Druhé dítě, které útlý věk přežilo, se narodilo v domácnosti mužových rodičů v č. 98, ale třetího a čtvrtého potomka přivedl pár na svět v domě č. 129, aby se pak počínaje pátým dítětem porody páru odehrávaly opět v č. 98. Zdá se, že častá změna bydliště nebyla u neusedlých párů ničím neobvyklým.

Protože Maria Heller zemřela 19. 10. 1776, je v případě dětí Hellerových bezprostřední blízkost babičky v prvních měsících života doložena jen u druhého a z části prvního dítěte (ač se narodilo v jiném domě, během jeho krátkého života se rodiče znovu vrátili do domu prarodičů). Třetímu vnoučeti mohla být Maria k dispozici už jen jako distanční babička (dítě se sice narodilo rok před babiččinou smrtí, ale v č. 129) a na další děti už mít vliv nemohla.^[35] Pravdou je, že s výjimkou nejmladšího syna Aloise všechny děti narozené po babiččině smrti zemřely (zároveň platí, že žádné nezemřelo brzy po porodu: jedno dokonce až jako čtyřleté). Na druhou stranu první dítě i přes babiččinu přítomnost také nepřežilo.

[34] Děti manželů Handschkeových: 1) Anton (nar. 14. 7. 1769, zemř. 15. 11. 1769), 2) Maria Theresia (nar. 31. 7. 1773 v č. 28); 3) Joseph Augustin (nar. 15. 10. 1776 v č. 32, zemř. 28. 5. 1777 v č. 32); 4) Johann Augustin (nar. 8. 8. 1779 v č. 32); 5) Franz Xaverius Joseph (nar. 3. 12. 1781 v č. 32, zemř. 20. 12. 1781 v č. 32).

[35] Děti manželů Hellerových: 1) Franz Anton (nar. 10. 11. 1771 v č. 4, zemř. 9. 6. 1772 v č. 98); 2) Johann Franz (nar. 24. 9. 73 v č. 98); 3) Augustin (nar. 16. 10. 1775 v č. 129); 4) Joseph (nar. 25. 2. 1778 v č. 129, zemř. 19. 2. 1782 v č. 98); 5) Anna Francisca Barbara (nar. 7. 4. 1781 v č. 98, zemř. 20. 3. 1782 v č. 98); 6) Longin Christoph (nar. 26. 7. 1783 v č. 98, zemř. 26. 1. 1784 v č. 98); 7) Alois (nar. 24. 8. 1785 v č. 98); průměrný meziporodní interval činí 27 měsíců.

Druhou skupinu párů, které v domě, kde byly registrovány k roku 1771, setrvaly i v dalších letech, zatímco babička se – někdy v průběhu období, kdy její vnoučata přicházela na svět – z domu odstěhovala, může reprezentovat domácnost č. 15. Ta je zajímavá i tím, že kromě toho, že jedna babička žila po nějakou dobu přímo v domě spolu s párem, druhá pobývala v těsném sousedství. Přednostou domácnosti byl tkadlec Johann Carl Jochmann (31), ženatý od 10. 2. 1766 s Veronikou (36), rozenou Offendorfer; u páru je zapsán tříměsíční syn Joseph a jako podruhyň je v domě evidována Verončina matka Catharina, vdova po Ferdinandu Offendorferovi (65), a její dcera (tedy svobodná sestra hospodyně) Catharina Anna (37). V osobě matky a sestry tak měla hospodyně přímo v domě k dispozici dvě potencionální pomocnice při péči o děti. Kromě toho v těsném sousedství (dům č. 13) pobývala v podruží matka hospodářova, ovdovělá Anna Maria Jochmann (49), která pečovala o dceru Francisku (8). Přes tuto konstelaci nebyli manželé Jochmannovi reprodukčně příliš úspěšní: od svatby do roku 1776, kdy hospodyně ve věku 42 let zemřela (11. 5. 1776), přivedli na svět jen tři děti, z toho dvě zemřely (prvorozená dcera ve věku 22 měsíců, druhorozený syn ve věku necelých 4 měsíců). Dětský věk přežil jen nejmladší syn, který je zapsán v seznamu; další děti Veronika až do své předčasné smrti neporodila.^[36]

Obě babičky Veroniku přežily; matka jen o rok (zemřela 3. 8. 1777), tchýně o osm let (zemřela 2. 5. 1784). Zajímavé je, že vdova Offendorferová zemřela v domě č. 104 a vdova Jochmannová v č. 15. Zdá se tedy, že nedlouho po smrti hospodyně se její matka ze sledovaného domu odstěhovala. Brzký odchod z domu nejspíš souvisel s tím, že se zeť Johann Carl Jochmann už po čtyřech měsících znovu oženil a přivedl do domu novou hospodyně (16. 9. 1776). Možná krátce po odstěhování vdovy Offendorferové poskytl hospodář střechu nad hlavou vlastní matce.

Šest domů ze zkoumaného vzorku lze zařadit do třetí skupiny domácností, charakterizované setrváním jak manželského páru, tak babičky v domě, kde se vyskytovaly roku 1771. V těchto případech lze předpokládat, že babička byla dceří (3 případy), resp. snaše (3 případy) při péči o děti trvale k ruce. U každé z babiček známe datum úmrtí, takže lze sledovat, zda babička zemřela v průběhu reprodukční aktivity páru, nebo až po jejím uzavření. Pokud babička zemřela během doby, kdy její vnoučata postupně přicházela na svět, můžeme si povšimnout, zda úmrtí babičky mělo nějaký efekt pro přežití později narozených vnoučat či nikoliv. Úmrtí babičky mezi porody vnoučat nastalo ve čtyřech případech (č. 35, 40, 120 a 136), z toho však ve třech babička zemřela až před narozením posledního vnoučete; dopad babiččiny smrti tak můžeme lépe sledovat jen v domě č. 35. Jen v jednom případě babička zemřela až několik let po posledním porodu své snachy (č. 42).

[36] Děti manželů Jochmannových: 1) Theresia (nar. 4. 2. 1767, zemř. 15. 12. 1768), 2) Bartholomeus (nar. 11. 9. 1768, zemř. 6. 1. 1769), 3) Joseph (nar. 18. 3. 1770).

Jako příklad domácnosti, kde babička byla k dispozici až téměř do konce reprodukčního období páru, nám může posloužit dům č. 136. Usedlou část osazenstva domu představovala k roku 1771 rodina pláteníka Franze Antona Hellera (35), jeho ženy Marie Elisabeth (27), rozené Ringelhann, a syna Franze Antona (2,5). V podruží byla registrována matka hospodyně Maria (56), vdova po Simonu Franzi Ringelhannovi, a to spolu s pěti dospělými dětmi ve věku od 37 do 20 let. Fakticky přítomna však byla pouze samotná vdova, všichni její svobodní potomci se zdržovali jinde. Manželé Hellerovi uzavřeli sňatek 14. 2. 1768 a první syn se jim narodil 12. 5. 1769. Od té doby až do roku 1789, kdy Maria Elisabeth dosáhla 45 let, přivedli na svět osm dětí, přičemž průměrný meziporodní interval činil u tohoto páru 34 měsíců. Šest z osmi potomků přežilo dětský věk; zemřely jen dvě děti, a to páté ve věku 19 měsíců a sedmé hned druhý den po porodu.^[37] Babička Maria zemřela 21. 1. 1787 ve věku 72 let, jen 17 dní po úmrtí předposledního vnoučete. Snad lze připsat celkem nízkou úmrtnost kojenců v domě efektu babičky, i když poslední potomek páru rovněž přežil časné dětství, přestože babička byla už po smrti.

Podobně bychom mohli nízkou úmrtnost dětí teoreticky připsat pozitivnímu vlivu babiččiny přítomnosti v případě domácnosti č. 40. V čele domácnosti stál podle poddanského seznamu pro rok 1771 nádeník Anton Hofmann (56) s manželkou Reginou (53) a v podruží se vyskytoval manželský pár jejich dcery Anny Rosiny (26) a Johanna Carla Wöhleho (37) se třemi dětmi ve věku 6, 3,5 a 1 rok. Dcera se za truhláře Wöhleho provdala 2. 10. 1763 a postupně mu porodila deset dětí. Poslední porod absolvovala v roce 1789 jako 43letá. Zemřelo pouze sedmé dítě v pořadí, a to až jako čtyřleté, a poslední dítě, které jediné nepřežilo kojenecký věk (v době úmrtí mu byl necelý měsíc).^[38] Ale právě mezi narozením devátého a desátého dítěte v pořadí zemřela babička Regina (12. 2. 1786 ve věku 78 let), což svádí k výkladu, že poslední narozený zemřel tak záhy právě proto, že už babička nebyla naživu. Ovšem při desátém porodu musela mít sama matka už tak bohaté zkušenosti, že se tu efekt babičky sotva mohl promítnout.

Sledovat, zda úmrtí babičky neovlivnilo negativně přežívání vnoučat, lze lépe v domácnosti č. 35, kde babička zemřela mezi narozením šestého a sedmého dítěte

[37] Děti manželů Hellerových: 1) Johann Franz Anton (nar. 12. 5. 1769); 2) Johann Joseph (nar. 19. 10. 1771 v č. 136); 3) Anna Rosina Francisca (nar. 18. 9. 1774 v č. 136); 4) Johann Wentzel (nar. 1. 2. 1777 v č. 136); 5) Johann Peter (nar. 22. 2. 1780 v č. 136, zemř. 9. 9. 1781); 6) Peter (nar. 12. 7. 1782 v č. 136); 7) Apollonia (nar. 4. 1. 1787 v č. 136, zemř. 5. 1. 1787); 8) Ignatz (nar. 25. 2. 1789 v č. 136).

[38] Děti manželů Wöhleových: 1) Johann Franz Anton (nar. 7. 10. 1764), 2) Franz Wentzel (nar. 19. 7. 1767); 3) Theresia (nar. 16. 10. 1769), 4) Johann (nar. 3. 10. 1772 v č. 40), 5) Veronica (nar. 20. 6. 1775 v č. 40), 6) Johanna (nar. 19. 10. 1777 v č. 40), 7) Joseph (nar. 2. 3. 1780 v č. 40, zemř. 7. 2. 1784); 8) Magdalena (nar. 16. 11. 1782 v č. 40); 9) Maria Francisca (nar. 2. 7. 1785 v č. 40); 10) Joseph Augustin (nar. 6. 6. 1789 v č. 40, zemř. 4. 7. 1789). Průměrný meziporodní interval činil 33 měsíců.

z celkových devíti. V domě žil v roce 1771 Franz Anton Sikora (32) s ženou Veronikou (28), rozenou Grötschel, a syny Franzem Antonem (2,5) a Franzem Josephem (3 měsíce). V pozici podruhů jsou zde registrováni také hospodáři starší rodiče, Franz Sikora (72) a Catharina (70). Mladí manželé Sikorovi byli svoji od 25. 11. 1764 a mezi léty 1765 a 1783 přivedli na svět devět dětí. Přesně rok po porodu posledního potomka hospodyně ve věku 40 let zemřela. Až na první dvě děti, které obě zemřely ve věku tří týdnů, potomci manželů Sikorových dětský věk přežili.^[39] Babička Catharina Sikora zemřela 11. 6. 1775, ale žádný vliv na později narozené děti Franze Antona a Veroniky to patrně nemělo: tak jako zůstala naživu čtyři vnoučata, narozená před babiččinou smrtí, nezemřely ani tři děti, které se narodily až po babiččině smrti. Efekt babičky hlavně postrádáme u prvorozeného syna a druhorozené dcery, kteří zemřeli jako novorozenci. Příznějme však, že jistě nevíme, zda oba Sikorovy páry žili pospolu už od roku 1765.

Do čtvrté skupiny párů zahrnuji ty, které v místě registrace nesetrvaly a přesunuly se do jiného žandovského domu. Babička, která s nimi podle seznamu v roce 1771 sdílela domácnost, se odstěhovala také, ale do jiného domu, kde později zemřela. U těchto rodin vyvstává mnoho otázek a nejistoty plynoucí z toho, že nejsme schopni říci, jak dlouho společné soužití s babičkou po roce 1771 trvalo. V případě párů z domů č. 25, 32–33 a 97 máme co dělat s neusedlými a evidentně velmi mobilními rodinami.

Tuto vysokou mobilitu podružských vrstev si můžeme ilustrovat na příkladu domu č. 25. Jeho držitelem byl k roku 1771 krejčí Johann Christoph Werner (62), který je v domě zapsán spolu s manželkou Annou Dorotheou (58) a synem Johannem Christophem (18). V podruží jsou pak evidovány dva manželské páry. Jednak pár hospodářova syna Johanna Josepha Wenera (34) a jeho ženy Anny Marie Maxmiliany (29), rozené Jochmann,^[40] se dvěma dětmi (3 roky a 3 měsíce), jednak pár hospodářovy dcery Elisabeth (27) a jejího muže Josepha Sälba (26). Mladí manželé Wernerovi se vzali 24. 10. 1766 v Žandově, ale v žandovské matrice narozených se podařilo dohledat pouze jediný porod jejich páru (syn Joseph Wentzel – mladší ze dvou dětí evidovaných seznamem – se narodil 10. 2. 1770). Je tedy pravděpodobné, že první roky po svatbě manželé vůbec v Žandově nepobývali, přestože odtud oba pocházeli; dceru Francisku (o které víme ze seznamu) a snad i jiné, záhy zemřelé děti, tak možná přivedli na svět v jiné lokalitě. Po roce

^[39] Děti manželů Sikorových: 1) Franz Joseph (nar. 18. 4. 1765, zemř. 8. 5. 1765), 2) Veronica (nar. 6. 1. 1767, zemř. 28. 1. 1767), 3) Anton Wentzel (nar. 13. 6. 1768), 4) Franz Joseph (nar. 17. 2. 1770), 5) Veronica (nar. 13. 1. 1772 v č. 35), 6) Jos. Andeas Wentzel (1. 12. 1773 v č. 35), 7) Augustin (nar. 19. 6. 1776 v č. 35); 8) Maria Josepha (nar. 12. 2. 1778 v č. 35, zemř. 8. 3. 1778); 9) Maria Josepha (nar. 26. 1. 1783 v č. 35). Odstupy mezi porody činí průměrně 26 měsíců (17 měs. – 17 měs. – 19 měs. – 23 měs. – 23 měs. – 30 měs. – 19 měs. – 59 měsíců).

^[40] Podle všeho jde o sestru Johanna Carla Jochmanna z č. 15, jehož manželství patří také do sledovaného souboru.

1771 pramenná stopa tohoto páru opět mizí a zdá se, že se Wernerovi z městečka odstěhovali. Později ale převzali dům po rodičích a oba v č. 25 později zemřeli (Johann Joseph 13. 4. 1788, Anna Maria Maxmiliana 14. 1. 1796).

Manželé Sälbovi se vzali krátce před pořízením seznamu, 22. 1. 1771, ale v domě manželčiny rodičů se zjevně také dlouho neohřáli. Nicméně v jejich případě alespoň můžeme předpokládat dlouhodobý pobyt v Žandově: první potomek se jim narodil tři roky po svatbě (14. 5. 1774) v domě č. 31, druhý a třetí vždy po dvou letech (25. 6. 1776 a 16. 11. 1778) v domě č. 83. Další porody tohoto páru v matrice nejsou, ale nalezneme tu záznam o úmrtí jejich prvorozeného syna 31. 10. 1783, ke kterému mělo dojít pro změnu v domě č. 28. A oba manželé nakonec i zemřeli v Žandově, a to v č. 172 (Elisabeth 20. 2. 1811 a Joseph 25. 2. 1816). Soužití starších rodičů s párem syna a párem dcery tak bylo podle všeho pouze krátkodobou záležitostí. Je otázka, zda za těchto okolností mohla mít babička jakýkoliv vliv na přežití svých vnoučat. Sama zemřela coby vdova 27. 5. 1782 v žandovském špitále (č. 77).

b/ Horní Police

Poměry v Horní Polici jsou v porovnání se Žandovem z našeho hlediska nerosnatelně jednodušší. Tendence k tomu, aby pár přivedl na svět všechny děti v domě, kde byl zachycen seznamem v roce 1771, a aby tamtéž trvale žila a posléze i zemřela babička, byla velmi vysoká. Nepochybně to souviselo s provázaností jednotlivých rodin s půdou, která je patrná nejen u držitelů větších usedlostí (sedláci a zahradníci), ale i u drobných držitelů půdy (domkáři). Máme-li využít pracovního rozdělení domácností s babičkou do kategorií, které jsme si zavedli pro Žandov, spadly by téměř všechny sledované hornopolické domy do třetí kategorie, kde babička i manželský pár jejího potomka setrvávají v domě.

Jedinou výjimku z celkového počtu 15 analyzovaných rodinných konstelací představuje dům č. 33. Příznačně se jedná o domácnost řemeslníka, nikoliv rolníka. Tvoří ji zednický tovaryš Wentzel Wiessner (34), jeho manželka Magdalena (33), rozená Böhme, jejich dvouletá dcerka Anna Dorothea a konečně vdova po Johannu Wentzelovi Wiessnerovi Anna Dorothea (67), která je vedena jako výměnkářka. Jedná se o matku hospodáře, která zemřela hned v následujícím roce (23. 6. 1772), a to překvapivě nikoliv ve sledované domácnosti, ale v sousedním domě č. 31 (hospodyně v tomto domě s ní byla pravděpodobně vzdáleně příbuzná). Je tedy otázka, po jakou dobu byla ve skutečnosti páru, který se vzal 31. 1. 1768, jako babička k dispozici. I tehdy, pokud by odešla z domácnosti manželů Wiessnerových až těsně před svou smrtí, zažila pouze první dva porody páru: v seznamu evidované dcery, která přežila kojenecký věk, avšak zemřela jako čtyřletá, a syna Johanna Wentzela, jenž se narodil krátce po pořízení seznamu v dubnu 1771 a dětský věk přežil. Další čtyři děti manželů Wiessnerových, které se narodily po roce 1771, z poloviny časné dětství přežily a z poloviny nikoliv. Poslední porod měla Magdalena 8. 12. 1780 ve věku 42 let. V případě tohoto páru tedy zemřely tři ze

šesti narozených, a to až po smrti babičky (dvě zemřelé děti byly mladší jednoho roku).^[41]

Z dalších polických domácností už u všech platí, že pár setrval v místě registrace až do smrti jednoho z manželů nebo do ukončení reprodukčního období a že babičku zastihla smrt v tomtéž domě. Podrobně představme jen některé, ilustrující různé verze možného efektu babiččiny přítomnosti či babiččina úmrtí. Předběžně můžeme konstatovat, že ani v jednom případě tento efekt nijak zvlášť zřetelný není.

Příkladem skupiny sourozenců, jejichž vcelku nízká kojenecká úmrtnost by mohla poukazovat na pozitivní efekt babiččiny přítomnosti, mohou být děti manželů Kreybichových ze zahradnické usedlosti č. 14. Domácnost sdílel pár podruha Franze Antona Kreybicha (28) a Cathariny (25), rozené Zencker, s Catharinými rodiči ve věku 64 (otec Johann Christoph Zencker) a 51 let (matka Maria), kteří byli držiteli tohoto gruntu. Krejčí Kreybich se s Catharinou oženil 23. 11. 1766 a manželům se postupně narodilo osm dětí, z nichž dvě eviduje už seznam z roku 1771 (dva synové ve věku 2 roky resp. 6 měsíců). Poslední dohledatelný porod se odehrál v roce 1782, kdy bylo ženě 36 let. Odstupy mezi jednotlivými porody činily v průměru 23–24 měsíců, výrazně kratší byly jen tehdy, pokud předchází novorozenec brzy zemřel. To se stalo pouze jednou, u pátého dítěte v pořadí (syn Franz Anton Leo zemřel ve věku 36 dní). Ostatní děti přežily kojenecký věk, ovšem tři další zemřely ještě jako děti ve věku 1,5 roku, 7,5 roku, resp. 8 let. Babička Maria byla dceři k dispozici pro prvních šest potomků, než 15. 2. 1779 zemřela. Snad by se tedy za nízkou kojeneckou úmrtností páru dala vidět i přítomnost babičky, i když onen jeden zemřelý kojeneček se narodil ještě za babiččiny přítomnosti, a naopak obě dvě děti narozené až po babiččině smrti útlý věk přežily.

Žádný příznivý dopad babiččiny přítomnosti naopak nelze pozorovat v případě domácnosti č. 22. K roku 1771 žili v domě manželé Weeberovi s osmiletým synem (z mužova prvního manželství) a hospodářovi rodiče. Domkář Johann Georg Weeber (38) se s Annou Drotheou (42), rozenou Wentzel, oženil 17. 1. 1764 jako vdovec. S první manželkou pobýval v Dolní Polici u jejích rodičů, ale v souvislosti se smrtí manželky a druhým sňatkem z Dolní Police i se synem odešel. S novou chotí se usadil v rodném domě v Horní Polici, kde doposud hospodařili jeho rodiče Georg a Maria Elisabeth Weeberovi (k roku 1771 uváděni seznamem jako 73letý a 65letá). Mladému páru se do roku 1769 narodily v rychlém sledu čtyři děti, které

[41] Děti manželů Wiessnerových: 1) Anna Dorothea Veronica (nar. 4. 2. 1769, zemř. 16. 2. 1773 v č. 33); 2) Johann Wentzl (nar. 27. 4. 1771 v č. 33); 3) Ignatz (nar. 9. 1. 1774 v č. 33, zemř. 15. 1. 1774); 4) Maria Anna (nar. 26. 12. 1774 v č. 33); 4) Anna Josepha (nar. 10. 3. 1776 v č. 33); 5) Rosalia (nar. 8. 12. 1780 v č. 33, zemř. 12. 6. 1781 v č. 33 ve věku 6 měsíců). Na tomto páru je hezky patrné, jak úmrtí dítěte krátce po porodu urychlovalo početí dalšího potomka. Meziporodní interval se u manželů Wiessnerových pohyboval od 22 do 48 měsíců, přičemž postupně se prodlužoval; výjimečně krátký je však odstup mezi narozením třetího a čtvrtého dítěte z důvodu úmrtí syna Ignatze jen 6 dní po porodu. Žena musela prakticky hned po ukončení šestineděli znovu otěhotnět, protože obě děti se stihly narodit v témže kalendářním roce.

všechny – i přes babiččinu přítomnost v domě – brzy po porodu zemřely (žádné se nedožilo dvou měsíců).^[42] Poslední dítě se podle matriky narodilo a zároveň zemřelo koncem roku 1769, takže v analyzovaném poddanském seznamu není po společných dětech manželů Weberových ani stopa. O rok později pak Anna Dorothea ve věku 43 let zemřela (19. 6. 1772), její tchýně ji přežila o pouhé tři měsíce (zemřela 22. 9. 1772).

Podobně najdeme pár, jehož děti ve velké míře brzy po narození umíraly, v domě č. 36. Žila v něm rodina jednopotažního sedláka Antona Wiessnera sestávající z hospodáře (29), jeho manželky Veroniky (29), dcerky (2,5) a jeho ovdovělé matky Dorothey (66), která v domě užívala výměnek. Manželé Wiessnerovi přivedli od sňatku 19. 1. 1766 na svět postupně osm dětí, přičemž poslední se narodilo v srpnu 1779, kdy bylo hospodyně 37 let. Výpomoci tchýně mohla Veronika teoreticky využít jen do 27. 7. 1771, kdy výměnkářka zemřela. Ale ze tří dětí, které se do té doby narodily, dvě zemřely v kojeneckém věku a jediná dcera Veronika přežila dětský věk. Bilance zemřelých a přeživších potomků manželů Wiessnerových nebyla však o mnoho lepší ani po babiččině smrti: z dalších pěti narozených zemřeli tři jako novorozenci.^[43]

Rozdílná situace byla v domácnosti č. 28. V případě páru Johanna Georga Müllera (23) a Marie Elisabeth (27) všechny děti časné dětství přežily, a to jak ty, s nimiž mohla pomáhat babička, tak i ty, které se už musely bez babiččiny péče obejít. Nemáme sice k dispozici matriční záznam o sňatku manželů, ale víme, že první potomek se páru narodil 8. 11. 1768 (syn Franz Anton, kterého ve věku 2 roky a 3 měsíce eviduje zkoumaný poddanský seznam). V té době bylo otci pouhých 21 let, takže k uzavření manželství nejspíš nedošlo o mnoho dříve než rok před porodem. Vedle mladé rodiny jsou k roku 1771 v domě registrováni hospodářovi rodiče, hrobník Johann Christoph Müller (51) a jeho manželka Anna Maria (60). Po prvorozeném synovi se mladému páru narodilo do roku 1778 (v té době bylo rodičce teprve 34 let) sedm dětí (dvě z nich se narodila jako dvojčata), které všechny dětský věk přežily. Babička mohla být snaše k ruce jen do 30. 7. 1772, kdy ve věku 61 let zemřela, tedy po první dvě vnoučata.

Poslední dva případy z Horní Police, které si podrobněji představíme, jsou zajímavé ze zcela jiných důvodů: přes přítomnost babičky přivedl pár na svět velmi

[42] Děti manželů Weeberových: 1) Anna Dorothea (nar. 14. 8. 1765, zemř. 22. 8. 1765); 2) Elsa Rosina Thecla (nar. 15. 10. 1766, zemř. 16. 11. 1766); 3) Joseph (nar. 1. 12. 1767, zemř. 24. 12. 1767); 4) Eva Rosina (nar. 9. 11. 1769, zemř. 28. 12. 1769).

[43] Děti manželů Wiessnerových: 1) Franz Anton (nar. 14. 10. 1766, zemř. 30. 3. 1767); 2) Veronika (nar. 26. 4. 1768); 3) Franz Anton (nar. 1. 2. 1770, zemř. 31. 8. 1770); 4) Anna Dorothea (nar. 5. 9. 1771 v č. 36, zemř. 12. 9. 1771); 5) Franz Anton (nar. 14. 1. 1773 v č. 36); 6) Anna Dorothea (nar. 13. 9. 1774 v č. 36); 7) Anna Maria (nar. 31. 8. 1778 v č. 36, zemř. 23. 9. 1778); 8) Johann Joseph (nar. 29. 8. 1779 v č. 36, zemř. 7. 9. 1779). Meziporodní intervaly tohoto páru činily 18 – 21 – 19 – 16 – 20 – 47 – 12 měsíců, průměrně 22 měsíců.

malý počet potomků, kteří v jednom případě přežili, v druhém případě zemřeli. V domácnosti č. 9 byli evidováni manželé Reicheltovi Johann Michel (34) a Magdalena (34) spolu s půlročním synkem; podružskou část domácnosti tvořil manželský pár lazebníka Johanna Carla Breitha (66) a jeho ženy Apolonie (58), což byli rodiče hospodyně. Manželé Reicheltovi, oba původem z Horní Police, se vzali 16. 2. 1767 a převzali vedení domácnosti. První dítěte se jim narodilo až čtyři roky po svatbě (11. 2. 1771); jednalo se o syna Franze, kterého zachytil seznam z roku 1771. Druhý potomek, dcera Theresia Susanna, přibyla do rodiny o dva a půl roku později (11. 8. 1773), když bylo Magdaleně 38 let, ale tím se výčet dětí uzavírá. Obě děti zůstaly naživu a babička se mohla těšit z vnoučat až do své smrti 14. 8. 1783.

V sousedním domě č. 10 se mladému páru narodily rovněž jen dvě děti, na rozdíl od předešlého případu však nakonec obě zemřely, ač v ne v nejranějším věku. Hlavou domkářské domácnosti v č. 10 byla vdova po Johannu Michlovi Reichenbachovi Maria Elisabeth (48), při níž seznam eviduje nepřítomného syna Johanna Michela („In Antwerpen“), syna Franze Antona (14), který je označen jako dědic gruntu, a čerstvě provdanou dceru Apolonii (16,5) s manželem Hanssem Christophem Zenckerem (26). V domě žila ještě svobodná sestra hospodyně Anna Francisca Renner (51, „seel. Elisabeth Rennerin Kind“). Pomoc s péčí o budoucí potomky mohla tak mladičké novomanželce nabídnout jak její matka, tak i teta. Páru manželů Zenckerových se však narodily pouze dvě děti, a to s velkým časovým odstupem: syn Franz Joseph (6. 1. 1776) a dcera Maria Margaretha Tecla Vincencia (5. 4. 1780). Obě děti však nakonec zemřely – chlapec až před 6. rokem věku (5. 10. 1781), děvče už po roce a čtvrt (2. 7. 1781). Babička přežila obě vnoučata o 16 let a zemřela 27. 2. 1797.

c/ Dolní Police

Ve třech dolnopolických domech z pěti, které se vyznačovaly soužitím manželského páru s matkou jednoho z manželů, se také setkáme s nezvykle nízkou až nulovou plodností páru. Týká se to domkářských usedlostí č. 4, 5 a 10. V domácnosti č. 4 byl seznamem evidován bezdětný manželský pár Franze Anton Kuntzeho (29) a jeho ženy Rosiny (27), na výměnku pak žila hospodářova ovdovělá matka Anna Dorothea (52) se dvěma dcerami ve věku 22 a 15 let. Nevěsta Franze Antona podle všeho nepocházela z farnosti, neboť záznam o sňatku mladých manželů se dohledat nepodařilo. Je ale dobrý předpoklad, že hned po svatbě bydleli v dolnopolickém domě, a přesto se podařilo dohledat narození pouze jediného jejich potomka: 7. 3. 1774 v tomto domě přišel na svět syn Franz Joseph, který dětský věk přežil. Sama babička byla určitě naživu ještě v roce 1792.^[44]

V domě č. 5 najdeme k roku 1771 pod jednou střešou manželský pár Johanna Georga Meltzera (28) a jeho manželky Dorothey (28), rozené Wentzel, se synkem Josephem (1 rok a 9 měsíců) a dále na výměnku vdovu Annu Wentzel (65), matku

[44] Pro Dolní Polici je matrika zemřelých k dispozici pouze do roku 1792.

hospodyně. Mladý pár vstoupil do manželství 17. 1. 1769 a do roka se mu narodilo první dítě, seznamem evidovaný Joseph (3. 1. 1770). Další porod prodělala Dorothea až po 11 letech, ale dítě při porodu zemřelo (7. 1. 1781 podle matriky zemřel nouzově pokřtěný syn Joh. Georga Meltzera). To už bylo manželům 38 let a žádné další dítě nebylo v matrice narozených ani zemřelých nalezeno. Matka hospodyně se tak mohla podílet na péči o jediné vnouče, které se narodilo krátce po svatbě a dětský věk přežilo.

A konečně v domě č. 10 tvořili domácnost bezdětní manželé Joseph (36) a Anna Maria Wentzel (29) spolu s Josephovou ovdovělou matkou Rosinou (70), která žila na výměnku. Záznam o sňatku manželů Wentzelových nemáme k dispozici, ale jisté je, že žádné dítě se jim v Dolní Polici před, ani po roce 1771 nenarodilo, přestože se zde zdržovali už před pořízením seznamu. Výměnkářka se tedy v domě jako babička neuplatnila a zemřela 10. 4. 1776.

Souvislost mezi přítomností babičky a přežitím kojeneckého věku dítěte můžeme spatřovat snad jen v domě č. 23. Domácnost dvouputažního sedláka Christopha Ritzschela (35) se skládala z jeho ženy Veroniky (29), rozené Kriesche, dvou dcer ve věku 5 let, resp. 2 roky, hospodářovy ovdovělé matky Anny Elisabeth (62) a tří svobodných bratrů ve věku 25, 22 a 19 let. Vedle toho registruje seznam v domě svobodnou Annu Marii Zencker (53), která zřejmě nebyla v žádném bližším příbuzenském poměru k hospodáři. Manželé Ritzschelovi se vzali 25. 11. 1764 a do roku 1782, kdy Veronika dosáhla 42 let, se jim narodilo šest dětí. Najít zápis o křtu v matrice se však podařilo jen u pěti, pro druhorozenou dceru Marii Elisabeth, která je v seznamu zachycena jako dvouletá a musela se tedy narodit někdy v letech 1768–1769, záznam o křtu v polické matrice chybí. Vdova Ritzschelová mohla být jako babička k dispozici pro všechna narozená vnoučata s výjimkou posledního: zemřela 18. 4. 1779, více než tři roky před jeho narozením. A zatímco všechny ostatní Ritschelovy děti přežily dětský věk, právě tato nejmladší dcera zemřela jako novorozeně.^[45]

Z hlediska babičkovské role najdeme zajímavou rodinnou konstelaci v domě č. 7. V čele této domkářské domácnosti stála k roku 1771 Maria (59), vdova po Casparu Schieffnerovi (její tři seznamem registrovaní odrostlí synové se v domě nezdržovali, pobývali ve službě). V podruží žily dva manželské páry vdoviných potomků: pár syna Johanna Josepha Schieffnera (24) a jeho ženy Reginy (25), rozené Krombach, a manželský pár dcery Anny Elisabeth (29) a jejího muže Josepha Wenera (34) s půlročním synem Josephem. Oba páry přivedly v domě na svět přinejmenším jedno dítě, takže babičkovská role vdovy Schieffnerové byla zdvojená. Wernerovi uzavřeli manželství 29. 1. 1769 a prvorozený Joseph se jim narodil o rok později (7. 1. 1770). I druhý syn se narodil v Schieffnerově domku,

[45] Děti manželů Ritzschelových: 1) Veronica (nar. 6. 1. 1766); 2) Maria Elisabeth nenalezena; 3) Johann Anton (nar. 19. 12. 1771 v č. 23); 4) Rosina (nar. 8. 3. 1775 v č. 23); 5) Joseph (nar. 11. 5. 1778 v č. 23); 6) Apollonia (nar. 11. 7. 1782 v č. 23, zemř. 30. 7. 1782).

a to se značným odstupem (4. 8. 1774). Další porody tohoto páru však matřka nezaznamenala a podle všeho se manželé Wernerovi z Dolní Police odstěhovali. V případě manželů Schieffnerových neznáme datum sňatku, ale patrně se vzali nedlouho před pořizáním seznamu. Každopádně první dítě se jim narodilo 28. 1. 1771, i když v seznamu je pár ještě uvedený jako bezdětný. Prvorozená dcera, která se jako jediná z Schieffnerových dětí narodila v domě s babičkou, však ve věku 2 měsíců zemřela. Ostatních pět potomků tohoto páru už podle matřky přicházelo na svět v dolnopolském domě č. 29, kam se Schieffnerovi nejpozději v roce 1774 přestěhovali. Babičku tak tato vnučata měla sice v místě, ale nikoliv pod jednou střechou. Zdaleka ne všechny Schieffnerovy děti narozené v č. 29 přežily kojenecký věk. Hned druhorozený syn zemřel při porodu a jako jednoměsíční zemřelo i páté dítě v pořadí.^[46] Na poslední dvě děti své dcery však už Anna Maria vliv mít nemohla, neboť zemřela 13. 2. 1779.

d/ Stoupno

V malém Stoupnu najdeme celkem tři domácnosti s babičkou, dvě domkářské (č. 3 a 4) a jednu selskou (č. 9). V jedné z domkářských rodin se zdá, že se efekt babičky pro přežití vnučat uplatnil, i když děti se v domě kvůli předčasné smrti hospodyně narodilo málo. V druhé žádný pozitivní vliv babičky na přežití vnučat nepozorujeme a není patrný ani na selském statku.

V domě č. 4 poddanský seznam eviduje manželský pár Johanna Christopha Wentzela (33) a jeho ženy Anny Marie (36) spolu se dvěma dětmi (6,5 resp. 2,5) a také hospodářovu ovdovělou matku Annu (74). Manželé Wentzelovi byli svoji od 9. 11. 1763, ale za téměř devět let manželství, než Anna Marie 15. 5. 1772 jako 40letá zemřela, zplodili jen ony dvě děti, které registroval seznam z roku 1771: dceru (narozena 15. 8. 1764) a syna (narozen 12. 6. 1768). Obě děti přečkaly rané dětství bez úhony, ale dcerka později zemřela ve věku 9 let (31. 8. 1773). Sama babička byla naživu do 3. 8. 1776, takže zažila ještě druhou synovu ženu, s níž se oženil v únoru 1773. Děti však z tohoto svazku nevzešly, takže když umírala, byl naživu pouze osmiletý vnuk Franz Anton.^[47]

Domácnost č. 3 sestávala z ovdovělé hospodyně Veroniky Vassig (59) a podružského páru její dcery Veroniky (32) a Johanna Josepha Hermana (32). Manželský pár, v seznamu registrovaný bez dětí, byl oddán 15. 11. 1763. Šest měsíců po svatbě

[46] Děti manželů Schieffnerových: 1) Theresia (nar. 28. 1. 1771 v č. 7; zemř. 8. 4. 1771 v č. 7); 2) syn Jos. Schieffnera nouzově pokřtěný (zemř. 18. 3. 1775 v č. 29); 3) Theresia (nar. 3. 6. 1776 v č. 29); 4) Maria Elisabetha (nar. 26. 10. 1778 v č. 29); 5) Maria Theresia (nar. 4. 6. 1780 v č. 29, zemř. 9. 7. 1780); 6) Veronica (nar. 12. 2. 1781 v č. 29). Děti manželů Wernerových: 1) Franz Joseph (nar. 7. 1. 1770); 2) Johann Anton (nar. 4. 8. 1774 v č. 7).

[47] Druhá manželka J. Ch. Wentzela zemřela 14. 4. 1784 a hospodář se již dva měsíce na to oženil potřetí. Ani s třetí ženou neměl děti (v době sňatku jí bylo už 43 let) a dalšího potomka se dočkal až jako 52letý se čtvrtou ženou (10. 5. 1790).

se sice narodil syn Franz Anton (27. 5. 1764), ten však ještě v kojeneckém věku zemřel (21. 9. 1764). Od té doby nebyl do matriky zapsán žádný porod ani úmrtí nouzově pokřtěného dítěte manželů Hermanových a pár už zůstal bezdětný. Vdova Vassigová zemřela 18. 4. 1782.

Na gruntě č. 9 jednopotažního sedláka Wentzela Schillinga (31) nalezneme k roku 1771 vedle hospodáře jeho manželku Annu Dorotheu (28), rozenou Gürttler, pár rodičů hospodyně a šestiletou dívku Catharinu Gürttlerin, která byla pravděpodobně nemanželskou dcerou hospodyně.^[48] Písař zaevidoval ještě nepřítomného bratra hospodyně Johanna Franze (22) s poznámkou, že je potulným písařem, a také ročního syna manželů Schillingových, kterého ovšem vzápětí označil jako zemřelého. Rodiče hospodyně (a předchozí držitelé statku) Johann Christoph Gürttler (59) a jeho žena Anna Maria (58) měli v domácnosti statut podruhů. Schillingovi vstoupili do manželství 25. 1. 1769 a už po osmi měsících se jim narodil syn Augustin, který ovšem záhy zemřel, jak ukazuje už poddanský seznam. Po pořízení seznamu se manželům do roku 1782, kdy Anna Dorothea ve věku 39 let po porodu zemřela (23. 2. 1782), narodilo dalších sedm dětí s průměrným odstupem 21 měsíců. Z potomků však přežili útlý věk jen dva nejmladší, ostatní zemřeli buď jako kojenci, anebo nedlouho potom (nejdéle do dvou let věku). Přítomnost babičky v domě tedy žádný patrný efekt pro přežití vnoučat neměla; rané dětství paradoxně přežili dva synové, z nichž jeden se narodil jen čtvrt roku před babiččinou smrtí (zemřela 3. 4. 1781) a druhý osm měsíců po ní.^[49]

Závěr

Studie je založena na podrobném pohledu na skladbu domácností ve čtyřech lokalitách panství Horní Police v roce 1771 s ohledem na přítomnost babičky v domě. Kvalitativní analýza rodinných konstelací v jednotlivých domech v okamžiku pořízení poddanského seznamu, který složení domácností umožňuje zrekonstruovat, je napojena na kolektivní projekt testování „hypotézy babiček“ na

[48] Ke Catharině písař poznamenal: „welche mit eine eyssernen Brief ehrlich worden“, což by se snad dalo interpretovat tak, že byla na žádost hospodáře dodatečně legitimizována. Pokud by byl tento výklad správný, jednalo by se o dceru manželů Schillingových, která se ovšem narodila ještě před sňatkem. Matriční záznam o křtu Cathariny, který by do věci vnesl jasno, se však prozatím najít nepodařilo. Snad byla pokřtěna v Újezdě („Auyezd“), odkud podle záznamu o sňatku Wentzel Schilling pocházel a kde se budoucí manželé seznámili, když Catharina sloužila.

[49] Děti manželů Schillingových: 1) Augustin (nar. 29. 9. 1769, zemř. 14. 1. 1771); 2) Anna Francisca (nar. 15. 6. 1772 v č. 9, zemř. 6. 8. 1772); 3) Rosina Francisca (nar. 12. 6. 1773 v č. 9, zemř. 14. 5. 1774); 4) Anna Josepha (nar. 31. 1. 1775 v č. 9, zemř. 13. 2. 1775); 5) Johann Joseph David (nar. 16. 5. 1776 v č. 9, zemř. 4. 8. 1776); 6) Anna Josepha (nar. 13. 7. 1777 v č. 9, zemř. 19. 6. 1779); 7) Johann Wentzel (nar. 27. 12. 1780 v č. 9); 8) Joseph (nar. 21. 2. 1782 v č. 9).

českém pramenném materiálu ze 17.–19. století a doplňuje připravované kvantitativní vyhodnocení rodinných rekonstrukcí na základě matrik z několika českých farností.

Pozornost byla zaměřena na domácnosti, jejichž součástí byl manželský pár v reprodukčním věku a zároveň matka jednoho z manželů, která potencionálně mohla svým zapojením do péče o vnoučata zvyšovat šanci dětí na přežití. Soužití mladého páru s babičkou bylo možné zaznamenat v 16 % všech 259 zkoumaných domácností. Z hlediska ověřované hypotézy byly však zajímavé i případy soužití páru s jakoukoliv jinou dospělou ženou, která mohla roli babičky suplovat. Mohlo jít jak o nevlastní babičku, jinou příbuznou ženu jednoho z manželů (sestru, tetu či švagrovou), tak o nepříbuznou ženu (podruhyni či děvečku). Takových rodinných konstelací najdeme ve zkoumaném okruhu domácností dalších 15 %. Z hlediska teorie o inkluzivním fitness by však pečovatelský efekt měl být vyšší u žen pokrevně příbuzných. Povaha a velikost studovaného souboru však neumožňuje jakékoliv kvantitativní vyhodnocení a přínos rozboru spočívá v detailním pohledu na konkrétní rodinné situace a jejich následný vývoj.

Takový pohled ukazuje, že seznamem zachycené domácnostní konstelace byly často velmi krátkodobé a řada domácností se velice dynamicky proměňovala. To souviselo jak s vysokou úmrtností, tak s vysokou mobilitou, která byla příznačná především pro poddanské vrstvy, které nedisponovaly půdou (domkáři, podruzi). Soužití páru s babičkou tak bylo jen v některých případech dlouhodobější záležitostí a právě jen v těchto případech můžeme uvažovat o efektu babičky pro přežití alespoň několika vnoučat. Tento efekt mohl být omezený, pokud byla babička relativně mladá a starala se o vlastní malé děti, ale takových případů bylo ve studovaném souboru velmi málo. Naprostá většina babiček ve sledovaných domácnostech v péči žádné nedospělé děti neměla, ač asi z poloviny byly vdané. Je nicméně nasnadě, že věk konkrétní babičky, její rodinný stav i případné mateřské povinnosti vůči vlastním nedospělým dětem pouze odrážely fázi rodinného cyklu, ve které seznam příslušnou domácnost zastihnul.

Zdá se, že model soužití páru s rodiči jednoho z manželů byl o něco častější v městečku Žandově, zatímco ve venkovských lokalitách (včetně Horní Police, která byla jakýmsi smíšeným typem) najdeme spíše situace, kdy domácnost sdílel pár s ovdovělou matkou jednoho z manželů. I na našem malém souboru se tak ukazuje, že v městečku, kde nebylo sociální rozvrstvení obyvatel vázáno na držbu půdy, předávali přednostové vedení domácnosti mladší generaci dříve a zároveň ochotněji poskytovali na přechodnou dobu střechu nad hlavou kterémukoliv z potomků, který se vstoupil do manželství, i když nebyl dědicem domu. Ve venkovském prostředí hospodáři často setrvali v čele gruntu co nejdéle, a k transferu usedlosti na mladší generaci nezřídka docházelo až po smrti hospodáře. V domě pak jako babička zůstávala vdova po hospodáři, která mohla užívat výměnek. Ten sice nebyl záležitostí výlučně větších vlastníků půdy, nacházíme jej i v domkářských vrstvách, ale přece jen na statcích a zahradách byl častější. Nepřekvapí proto, že

několik nevlastních matek, které mohly působit jako babičky, nacházíme právě na větších gruntech, kde druhé manželky bývalých hospodářů užívaly výměnek i po manželově smrti. U nižších vrstev venkovského obyvatelstva bylo spíše obvyklé, že nevlastní matka po smrti svého manžela z domu odešla, neboť zde neměla smluvně zajištěné zaopatření a nevlastním dítětem, které se dostalo do čela domácnosti, mohla být vnímána jako nežádoucí přítěž.

Zkoumaný vzorek, i když malý, naznačil některé rozdíly v reprodukčním chování jednotlivých sociálních vrstev, na které upozorňuje v souvislosti se zkoumáním „hypotézy babiček“ i Alice Velková.^[50] Narazíme na několik případů párů z domkářských vrstev, jejichž plodnost byla i přes přítomnost biologické babičky velice nízká, zatímco analyzované selské páry byly často velice plodné (i když jejich děti poměrně často umíraly již v kojeneckém věku, ač měly k dispozici jak matčinu, tak babiččinu péči). U tak malé skupiny není nicméně na místě pouštět se do jakýchkoliv zobecňujících soudů. Na úrovni konkrétních rodin mohla být plodnost páru zásadně ovlivněna genetickými faktory, ale také specifickou reprodukční strategií. Ani jedno, ani druhé však není pramenně zjištělé.

Nicméně malý soubor domácností, kde soužití páru a matky jednoho z manželů bylo dlouhodobější, spíše v menšině případů dovoluje uvažovat o přínosu babičky pro přežití vnoučat. O efektu babičky lze hypoteticky uvažovat zejména u takových párů, jejichž děti kojenecký věk přežívaly, pokud byla babička naživu, ale po její smrti umíraly častěji nebo dokonce bez výjimky. Takováto vazba mezi přítomností babičky a přežitím vnoučat se ukazuje všehovšude ve třech případech. Jinde kojenci přežívali, ať byla babička přítomna či nebyla, nebo naopak umíraly i za babiččiny přítomnosti i při její absenci; zřejmě zde podstatnější roli hrála genetická kompatibilita páru, případně způsob zacházení s kojenci v konkrétní rodině. A narazíme i na domácnosti, v nichž má přítomnost babičky efekt zcela opačný, než by hypotéza předpokládala: před smrtí babičky děti páru v kojeneckém věku spíše umíraly, zatímco po babiččině smrti spíše přežívaly. Na zkoumaném souboru se také neukazuje, že by v šanci vnoučat na přežití hrálo nějakou zřetelnější roli, zda byla v domě přítomná babička matkou ženy či matkou muže.

[50] Srov. A. VELKOVÁ, *Přítomnost*, s. 221.

ŽIVOTNÍ POMĚRY DÍVEK A MLADÝCH ŽEN VE VSI KŘENOVICE V 18. STOLETÍ^[1]

Věra Slováková

The lives of girls and young women in the village of Křenovice in the eighteenth century

Abstract: The purpose of this paper is to explore lives of girls and young women in a Moravian village in the eighteenth century. The research is based on various primary sources, such as registers of inhabitants and orphans, birth registers and prenuptial agreements. Different aspects of youth in the early modern age are examined: service, mobility and migration, begging and wandering, premarital pregnancy and entering into marriage. The author also discusses various factors, which influenced the future of young women.

Historická demografie, 2018, 42:2:211–237

Key words: childhood, youth, rural history, orphans, girls, women, domestic service, Moravia, migration, marriage, illegitimate children, beggars

Contact: Mgr. Věra Slováková, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 602 00, Brno; e-mail: vera.slovakova@mail.muni.cz

Úvod

Ve druhé polovině dvacátého století se zájem badatelů odvrátil od psaní životopisů významných žen ke komplexnějšímu pohledu na gender. Vznikly tak publikace věnující pozornost jednotlivým fázím života žen, různým sférám jejich působnosti a změnám, ke kterým docházelo napříč dějinami. Nepopisují jednotlivé události, ale orientují se spíše na dlouhodobé procesy a snaží se věnovat pozornost ženám ze všech společenských vrstev.^[2] Prací, které se zabývají venkovskými ženami

[1] Tento článek vznikl na základě autorčiny magisterské diplomové práce *Životní poměry venkovských dívek a mladých žen na Moravě v 18. století (na příkladu Křenovic ze slavkovského panství)* obhájené na Historickém ústavu FF MU v roce 2011.

[2] Pro západní historiografii je stěžejním dílem pětidílná publikace *A History of Women in the West*, která vznikla pod taktovkou Georgese Dubyho a Michelle Perrot. Obdobím raného novověku se zabývá třetí díl: Georges DUBY et al., *A History of Women in the West: Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. Harvard 1995. Dalšími významnými zahraničními publikacemi specializujícími se na raný novověk jsou Heide WUNDER, *He Is the Sun, She Is the Moon. Women in Early Modern Germany*. Cambridge – London 1998; Olwen HUFTON, *The Prospect Before Her. A History of Women in Western Europe 1500–1800*. London 1997 a Sheilagh C. OGILVIE, *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. New York 2003. Tím, čím je pro západní *women's history* série *A History of Women in the West*, je pro českou kniha Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009. Další obecnější publikace týkající se žen v českém prostředí jsou Milena LENDEROVÁ –

v českém prostředí, je ale zatím velmi málo, neboť historici obvykle narážejí na nedostatek pramenů. Z tematických a metodologických úvodů, jež doposud vyšly, se toto téma jeví spíše jako nadějný příslib do budoucna.^[3]

Nelze však říci, že by venkovská žena v Čechách a na Moravě zcela unikala pozornosti historiografie. Zahraniční badatelé zkoumali určité aspekty ženského života^[4] a jako výjimečný se jeví osud jedné venkovské ženy zpracovaný do samostatné monografie.^[5] Mnohem častěji se však ženy objevují v demografických a mikrohistorických studiích, které se věnují celé populaci.^[6] Ze všech těchto publikací vystupují různorodé obrazy dívek a žen. Na jednu stranu tu byl omezený přístup ke vzdělání a menší majetková práva, na stranu druhou možnost pracovního uplatnění ve službě a samostatného hospodaření na gruntech.

Postavení děvčat a mladých neprovdaných žen se značně lišilo od postavení dospělých, což je zřejmé z prací týkajících se dějin dětství a dospívání. Historici zkoumají zejména utváření dětství jako specifické životní fáze a vztahy mezi rodiči

Kateřina ČADKOVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ (eds.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. Pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*. Pardubice 2006; Milena LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002; Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA (eds.), *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha 1996.

[3] Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)*. In: Česko-slovenská historická ročenka 2001. Brno 2001, s. 225–235; Alice VELKOVÁ, *Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti*. In: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (eds.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. Pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 125–144.

[4] Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*. Historická demografie 23, 1999, s. 15–28. Sheilagh OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku*. Historická demografie 22, 1998, s. 5–49.

[5] Jaroslav ČECHURA, *Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745)*. Praha 2015.

[6] Lumír DOKOUPIL a kol., *Přírozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999; Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi: Pelejšovice 1650–1700*. In: Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (eds.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848*. Praha 1999, s. 94–124; Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha 2003; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009; Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*. Praha 2015. Pohled hospodářských a sociálních dějin na poddanskou otázku v Čechách nabízejí studie vydané v knize Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002.

děťmi.^[7] V minulosti bylo dětství vnímané jako určitý stav závislosti, který mohl jedinec opustit získáním úplné nebo alespoň částečné nezávislosti.^[8] Ačkoliv dospívání bylo až do 20. století v podstatě neznámý koncept,^[9] lidé rozeznávali období mládí, jež bylo jakýmsi mezidobím vyznačujícím se částečnou nezávislostí, například ve službě nebo v učení. K získání úplné nezávislosti docházelo obvykle po uzavření manželství.^[10] S dospíváním je neodmyslitelně spjata čelední služba, která byla běžným jevem nejen v českém prostředí, ale i dalších zemích západní a střední Evropy. Jaké procento populace sloužilo, jak dlouho, kde a u koho, jsou jen některé z otázek, které si historici kladou.^[11] Služba byla také jedním z hlavních důvodů, proč mladí lidé opouštěli rodnou lokalitu, nikoliv však jediným.^[12]

[7] Philippe Ariès došel k závěru, že ačkoliv koncept dětství ve středověku neexistoval, neznamená to, že by rodiče své děti nemilovali. Philippe ARIÈS, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York 1965, s. 128. Další historici s ním sice ne vždy souhlasí, ale obecně je toto dílo považováno za základ pro studium dějin dětství. Otázku, do jaké míry je vůbec možné z pramenů poznat vztahy mezi rodiči a dětmi, si klade Linda A. POLLOCK, *Forgotten Children: Parent-child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge 1988. K nejzásadnějšímu zlomu v péči o děti došlo ve 20. století, avšak ani na jeho konci není stav zcela ideální, jak uvádí Hugh CUNNINGHAM, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*. London 2005². V rámci popisů rodinných vztahů se dětem věnuje i Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Díl I., Dům a jeho lidé*. Praha 1999. Z českých příspěvků k této problematice lze vybrat Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (eds.), *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice 2003 nebo Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006.

[8] P. ARIÈS, *Centuries of Childhood*, s. 26.

[9] Tamtéž, s. 29.

[10] John R. GILLIS: *Youth and History: Tradition and Change in European Age Relations. 1770 – Present*. New York 1974, s. 2; Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am Main 1986.

[11] Jan HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.–18. století (panství Třeboň – sonda)*. Archivní časopis 43, 1993, s. 145–165; Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*. Historická demografie 23, 1999, s. 85–135; Ladislav NEKVAPIL, *Čeled' ve východních Čechách v roce 1651: pokus o aplikaci Mitterauerových historických ekotypů*. In: X. sjezd českých historiků: Ostrava, 14.–16. 9. 2011. Svazek IV. Ostrava 2015, s. 195–208; Antoinette FAUVE-CHAMOIX – Ludmila FIALOVÁ (eds.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIIe–XXe siècles*. Praha 1997; Antoinette FAUVE-CHAMOIX (ed.), *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–21st Centuries*. Bern – Wien 2004. Podrobný přehled zahraniční literatury týkající se sloužících je možné najít v Raffaella SARTI, *Historians, Social Scientists, Servants, and Domestic Workers: Fifty Years of Research on Domestic and Care Work*. In: Dirk Hoerder – Elise van Nederveen Meerkerk – Silke Neunsinger (eds.), *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers*. Leiden – Brill 2015, s. 25–60.

[12] Obecně k dějinám migrace Jan LUCASSEN – Leo LUCASSEN (eds.) *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*. Bern – Wien 1997; David J. SIDDLE (ed.),

Mezi mladými nesezdanými lidmi tvořili poměrně velkou skupinu sirotci. Představovali nemalou pracovní sílu, proto o nich chtěla mít vrchnost dobrý přehled, a historici v českém a moravském prostředí díky tomu mají k dispozici kvalitní prameny pro výzkum. Sirotci jak v obecné, zejména právní rovině, tak v konkrétní, ukázané na osudech jednotlivců a jejich rodinném a ekonomickém postavení, jsou předmětem řady prací.^[13]

Dalším velice specifickým tématem jsou lidé na okraji společnosti. Tvořili sice nepočetnou, avšak o to zajímavější skupinu obyvatel. V první řadě se jedná o žebřáky a tuláky. Detaily z jejich života se historici většinou dozvídají, až když tito lidé překročili zákon a objevili se v soudních spisech.^[14] Předmanželská sexualita se sice týkala obou pohlaví, ale s jejími následky se musely potýkat pouze ženy. Svobodné matky nelze vždy automaticky řadit na okraj společnosti, záleželo na místních poměrech a zejména pak době, kdy k provinění došlo. Mnoho prací věnuje pozornost změně, ke které došlo v průběhu 18. století – k postupné dekriminálnízaci předmanželského těhotenství.^[15] Za konec dětství a dospívání byl v minulosti

Migration, Mobility and Modernization. Liverpool 2000; Sylvia HAHN, *Historische Migration-forschung*. Frankfurt am Main 2012. Pro české prostředí Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*. Farnost České Budějovice 1750–1824. České Budějovice 2013; Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Historická demografie 30, 2006 – suplement, s. 7–18; Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*. Historická demografie 30, 2006 – suplement, s. 73–98.

[13] František MATĚJEK, *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*. Sborník historický 36, 1989, s. 65–95; Martin ŠTINDL, *Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století*. (Pokus o sledování osudové „kariéry“). Západní Morava 8, 2004, s. 44–67; Tereza SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*. Východočeský sborník historický 11, 2002, s. 3–40; Cheryl L. NIXON, *The Orphan in Eighteenth-Century Law and Literature: Estate, Blood, and Body*. Farnham 2011. Nejnovější přehled české i zahraniční literatury k tématu osiřelých nabízí Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*. České Budějovice 2016. Dědickou praxí na raněnovověkém venkově se zabývá Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*. Wien – Köln – Weimar 2009.

[14] Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebřáci a vaganti*. Praha 2003; Gerhard AMMERER, *Heimat Straße. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*. Wien 2003; Daniela TINKOVÁ, *Člověk na okraji společnosti*. In: Václav Bůžek – Pavel Král (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007; Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha 2011.

[15] Michael MITTERAUER, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*. München 1983; Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004; Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*. Historická demografie 27, 2003, s. 133–172; Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie „zmrhaných žen“ na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*. Historická demografie 31, 2007, s. 5–20; Pavel MATLAS, *Nemanželská sexualita, sňatkový konsens a sociální disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou (1661–1760)*. In: Eduard

považován vstup do manželství, neboť se předpokládalo, že se novomanželé ujmou péče o vlastní domácnost.^[16]

Cílem tohoto článku je na příkladu jedné vesnice poznat různé aspekty dětství a dospívání děvčat na moravském venkově na sklonku raného novověku. Klíčovými otázkami bude, zdali smrt otce výrazným způsobem zhoršila situaci dívek a do jaké míry ovlivňovalo sociální postavení rodiny budoucnost dětí. S dětstvím souvisí řada témat, která jsem nastínila výše. V první řadě bude tedy pozornost věnována službě: konkrétně věku, v kterém do ní děvčata vstupovala, jak často ji střídala, kde pracovala a kdy ji opouštěla. Dále se pak budu věnovat okolnostem, které vedly dívky k tomu, že opustily panství nebo se ocitly na okraji společnosti jako žebračky či tulačky. U svobodných matek mě bude zajímat zejména, jak často k nemanželskému těhotenství docházelo a jestli bylo v druhé polovině 18. století opravdu více tolerováno. Na závěr pak přiblížím vstup do manželství, především věk dívek a sociální postavení jejich ženichů.

Prameny

Základním pramenem pro tuto studii byly soupisy obyvatel města Slavkova a všech vesnic slavkovského panství. Od roku 1754 do roku 1807 se soupisy dochovaly téměř v kontinuální řadě s výjimkou let 1756 a 1795. Poddaní byli řazeni podle sociálního postavení – třičtvrtělánici, půllánici, čtvrtlánici, podsedci, chalupníci, domkaři a podruzi. V soupisu z roku 1754 byli zapsáni i lánici, ti však v následujících letech chybí. Pro držitele lánových usedlostí je používán v tomto článku souhrnně termín „sedlák“.^[17] U každého poddaného bylo uvedeno jeho jméno a věk, dále pak jméno a věk jeho ženy, děti a v některých případech i dalších

Maur – Alice Velková (eds.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, 2006. Studia Historica LX. Praha 2010, s. 31–49; Alice VELKOVÁ, *Unmarried Mothers in Pre-industrial Bohemian Rural Society – Example of the Štáhlavy Domain 1741–1830*. Historická demografie 40, 2016, s. 179–199.

[16] Ze zahraničních prací stojí za povšimnutí Stephanie COONTZ, *Marriage, a History. From Obedience to Intimacy or How Love Conquered Marriage*. New York 2005; Christer LUNDH – Satomi KUROSU, *Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge, Massachusetts 2014. Na pozdější věk při vstupu do manželství upozorňoval především John HAJNAL, *Two Kinds of Pre-industrial Household Formation Systems*. In: Richard Wall – Jean Robin – Peter Laslett (eds.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge 1983, s. 69. Z českých pak Jana MRÁZKOVÁ „Přislibuji sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ *Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*. Historická demografie 29, 2005, s. 53–107. Svatbám a dvoření z etnologického hlediska se věnuje Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha 2012.

[17] Srov. Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009, s. 58.

obyvatel usedlosti (například sirotků). U dětí, které byly již mimo domov, záznam obsahoval údaj, kde se právě nacházely. Soupisy byly většinou psány německy, pouze mezi léty 1756 a 1762 česky s několika německými poznámkami. V letech 1756 až 1779 se objevuje čeština ještě v nadpisech rubrik, ale později mizí úplně.

Dalším klíčovým pramenem byly soupisy sirotků slavkovského panství.^[18] V Moravském zemském archivu v Brně se dochovaly v řadě od roku 1720 do 1807, avšak některé roky chybí (1739, 1754, 1757, 1761, 1763, 1773 a 1774). Pro přesnější srovnání se soupisy obyvatel byly do výzkumu zařazeny pouze údaje z let 1754–1807. Podle instrukce z roku 1670 patřilo k povinnostem vrchního úředníka panství, který byl nazýván hejtmanem, dohlížet na stavění sirotků, aby z nich mohl případně vybrat čeled' pro dvory.^[19] Dá se tedy předpokládat, že všichni sirotci se museli každý rok dostavit k tomuto úředníkovi a nahlásit, kde se právě teď nacházejí. Do soupisů byly děti zaevidovány po úmrtí otce a vyškrtnuty z něj bývaly po smrti, po uzavření sňatku nebo pro nevhodné chování. Tento pramen tedy chápe sirotka jako osobu, které zemřel otec a která ještě nezaložila vlastní domácnost, což je pojetí, které jsem přijala i ve svém výzkumu. Dobové právo vnímá sirotka stejně.^[20]

Pro výzkum daného období je relevantních devět matrik narozených, oddaných a zemřelých ze slavkovského farního obvodu.^[21] Díky nim můžeme sledovat narození a sňatky od roku 1690 a zemřelé od roku 1704. Pro doplnění informací o sociálním postavení obyvatel Křenovic byl použit soupis vesnických hospodářů na kounicovském panství z roku 1741 a tereziánský katastr.^[22] Z daného období se dochovalo několik pozemkových knih pokrývajících léta 1741–1883.^[23] Jako další pramen pak posloužily dva svazky svatebních knih. První pochází z let 1780 až 1787 a druhá z období 1787 až 1816.^[24] Obě obsahují několik desítek smluv obyvatel vesnic a městeček slavkovského panství.

Na základě studia těchto pramenů jsem sestavila životopisy dívek obsahující informace o jejich pobytu v každém roce. Vzhledem k tomu, že malé děti

[18] Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), F 11 Velkostatek Slavkov u Brna (dále F 11), knihy 263–283, 285–296.

[19] Marie ZAORALOVÁ – František NOVÁK, *Velkostatek Slavkov u Brna (1403)1592–1947*. Inventář Moravského zemského archivu v Brně, Brno 1979, s. 13.

[20] M. SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření*, s. 7; C. L. NIXON, *The Orphan in Eighteenth-Century*, s. 4.

[21] MZA v Brně, E 67 Matriky, knihy 13119, 13120, 13121, 13122, 13123, 13136, 13137, 13148 a 13149.

[22] MZA v Brně, F 11, kniha 793; MZA v Brně, D 4 Tereziánský katastr, inv. č. 224/I.

[23] MZA v Brně, F 11, knihy 436, 437; MZA v Brně, C 17 Pozemkové knihy (dále C 17), kniha 10374.

[24] MZA v Brně, F 11, kniha 447; MZA v Brně, C 17, kniha 10530.

zůstávaly obvykle u rodiny a jejich úmrtnost byla poměrně velká,^[25] byly z výzkumu vyřazeny dívky mladší 10 let. Navíc věková struktura dívek zapsaných v soupisech obyvatel se poměrně dost odlišuje od věkové struktury sirotků (srov. tabulka č. 2) a vyřazením mladších dětí z výzkumu se tento rozdíl alespoň částečně setře. Děvčata jsem nejdříve sledovala v souboru neosiřelých, po smrti otce pak byla přeřazena do skupiny osiřelých. Smrt matky nehrála v tomto výzkumu roli. Pokud dítě osiřelo před 10. narozeninami, nacházelo se ve skupině osiřelých od počátku výzkumu. Pokud dívka zemřela, odešla z panství, provdala se nebo z jakéhokoliv jiného důvodu zmizela z evidence, byla ze souboru vyřazena v roce, kdy k této události došlo. Získaná data jsem zpracovala nejprve kvantitativně, aby bylo možné činit obecnější závěry. Zároveň jsem vybrala několik individuálních osudů, které mají ukázat, do jaké míry se tyto obecné tendence projevovaly v životech konkrétních lidí.

Dívky z Křenovic v druhé polovině 18. století

Panství Slavkov u Brna náleželo moravské větvi Kouniců a kromě města Slavkova a městečka Rousínova k němu patřilo 11 vesnic a statek Moravské Prusy s dalšími pěti vesnicemi. Křenovice byly jednou z největších vesnic slavkovského panství. Podle soupisu obyvatel z roku 1754 zde žilo 496 lidí, na konci studovaného období roku 1807 pak 706 lidí.^[26] Sociální složení poddaných ve vesnici je znázorněno v tabulce č. 1.^[27] Jak je zřejmé, počet usedlostí a jejich velikost zůstaly téměř beze změny, avšak počet obyvatel narostl, takže se výrazně zvýšil podíl podruhů v populaci. Podle tereziánského katastru ke Křenovicím náleželo 2 243 měřic a 5 achtlů půdy (přibližně 494 ha), na které hospodařili poddaní. Bonita půdy byla 3,5 z osmi možných.^[28] V Křenovicích se také nacházel poplužní dvůr, který představoval pracovní uplatnění pro mladé dívky. Navíc byla vesnice nedaleko od centra panství Slavkova, takže lze předpokládat, že dívky do města odcházely za prací.

[25] R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 91–92.

[26] Tato čísla bohužel nejsou zcela přesná, neboť zejména děti a mladí lidé sloužící jinde byli stále vedeni v křenovických soupisech. Naopak v Křenovicích sloužili lidé vedení v soupisech jiných lokalit, které lze dohledat jen velmi těžko.

[27] V soupisu z roku 1754 je u některých hospodářů uvedeno jen jejich povolání, nikoliv sociální poměry.

[28] Jiří RADIMSKÝ – Miroslav TRANTÍREK (eds.), *Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy*. Praha 1962, s. 73. Převod měřic na hektary byl proveden podle Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň – Sušice 1984, s. 74.

TABULKA Č. 1: SOCIÁLNÍ SLOŽENÍ PODDANÝCH V KŘENOVICÍCH V LETECH 1754 A 1807

Sociální postavení	1754		1807	
	počet	%	počet	%
Lánici	3	3,3	-	-
Třičtvrtělánici	15	16,7	18	15,4
Půllánici	2	2,2	4	3,4
Čtvrtlánici	22	24,4	22	18,8
Chalupníci	8	8,9	7	6
Podsedci	11	12,2	13	11,1
Podruzi	22	24,5	53	45,3
Ostatní	7	7,8	-	-
Celkem	90	100	117	100

Zdroj: Soupisy obyvatel vesnice Křenovice z let 1754 a 1807, vlastní výpočet autorky.

Mezi léty 1754 a 1807 bylo v soupisech obyvatel Křenovic zaznamenáno celkem 769 dcer 268 poddaných. V soupisech sirotek se ve stejné době objevilo 187 sirotek ženského pohlaví. Tyto dívky byly sirotky po 142 otcích. Graf č. 1 znázorňuje celkový počet dívek zapsaných v soupisech obyvatel a sirotek v jednotlivých letech. V průběhu desetiletí k žádným výrazným změnám nedocházelo. Pouze na začátku zkoumaného období byl počet děvčat nižší, což mohlo být způsobeno chybami ve vedení záznamů. Na začátku 70. let došlo k poklesu počtu záznamů o neosiřelých dívkách, který mohl být způsoben hladomorem vrcholícím na Moravě v roce 1772.^[29] Naopak počet osiřelých dívek po roce 1774 narostl, což mohlo být způsobeno vyšší úmrtností otců. Soupisy sirotek z let 1772 a 1773 se bohužel nedochovaly, takže chybí přímé srovnání. Koncem 80. a začátkem 90. let opět došlo k mírnému poklesu, který se ale udržel několik let, proto se nedá předpokládat, že by byl způsoben neúrodou roku 1791 nebo epidemií neštovic z let 1799 a 1800.^[30]

Věková struktura dívek zapsaných v soupisech obyvatel a sirotek se značně lišila, jak je patrné z tabulky č. 2. Neosiřelých dívek bylo nejvíce v nejmladším věku a pak jejich počet klesal, děvčat po 20. narozeninách bylo v soupisech obyvatel naprosté minimum. Naopak u sirot ve všech obdobích převládají dívky mezi 15 a 24 lety. Nejčastější věk při osiření byl tedy mezi 10. a 14. rokem, po 25. narozeninách pak přibývají dívky, které se provdaly. I v tomto ohledu se vymykají sedmdesátá léta 18. století, kdy narostl počet osiřelých mezi 5 a 14 lety a vyrovnal se tak počtu starších děvčat.

[29] L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce*, s. 172.

[30] Tamtéž, s. 173.

TABULKA Č. 2: VĚKOVÉ SLOŽENÍ DÍVEK ZAPSANÝCH V SOUPESECH OBYVATEL A SIROTKŮ V KŘENOVICÍCH V LETECH 1758–1807

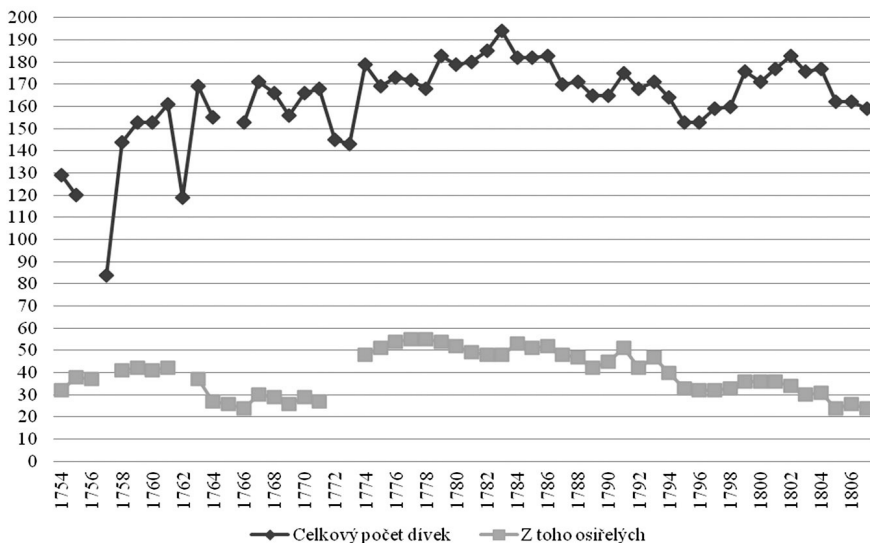
Věk v letech	1758				1768				1778			
	neosiřelé		osiřelé		neosiřelé		osiřelé		neosiřelé		osiřelé	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–4	43	41,8	1	2,4	43	31,4	3	10,3	40	35,4	2	3,6
5–9	31	30,1	1	2,4	22	16,1	2	6,9	24	21,3	11	20,0
10–14	13	12,6	5	12,2	41	29,9	3	10,3	21	18,6	7	12,7
15–19	10	9,7	12	29,3	25	18,2	6	20,7	12	10,6	10	18,2
20–24	5	4,9	9	22,0	4	2,9	4	13,8	11	9,7	9	16,4
25–29	1	0,9	7	17,1	–	–	5	17,2	5	4,4	6	10,9
30–34	–	–	3	7,3	2	1,5	4	13,8	–	–	2	3,6
35–39	–	–	1	2,4	–	–	1	3,5	–	–	3	5,5
40 a více	–	–	2	4,9	–	–	1	3,5	–	–	5	9,1
Celkem	103	100,0	41	100,0	137	100,0	29	100,0	113	100,0	55	100,0

Věk v letech	1788				1798				1807			
	neosiřelé		osiřelé		neosiřelé		osiřelé		neosiřelé		osiřelé	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–4	40	32,3	2	4,3	34	26,8	–	–	32	23,7	–	–
5–9	33	26,6	5	10,6	33	26,0	2	6,1	29	21,5	2	8,3
10–14	22	17,7	7	14,9	22	17,3	6	18,2	32	23,7	6	25,0
15–19	17	13,7	10	21,3	25	19,7	5	15,1	23	17,0	5	20,8
20–24	8	6,5	2	4,3	6	4,7	4	12,1	9	6,7	4	16,7
25–29	2	1,6	5	10,6	5	3,9	4	12,1	5	3,7	4	16,7
30–34	1	0,8	3	6,4	–	–	2	6,1	2	1,5	–	–
35–39	1	0,8	6	12,7	1	0,8	–	–	1	0,7	1	4,2
40 a více	–	–	7	14,9	1	0,8	10	30,3	2	1,5	2	8,3
Celkem	124	100,0	47	100,0	127	100,0	33	100,0	135	100,0	24	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1758, 1768, 1778, 1788, 1807), vlastní výpočet autorky.

Do výzkumu samotného vstoupily jen dívky ve věku 10 let a starší, což je celkově 327 neosiřelých a 173 osiřelých dívek. V tabulce č. 3 je sociální postavení otců těchto dívek. Při srovnání s první tabulkou je zřejmé, že zastoupení otců přibližně odpovídá celkovému sociálnímu složení Křenovic v daném období. U neosiřelých dívek mírně převažují lépe majetkově postavené rodiny.

GRAF Č. 1: POČET DÍVEK ZAPSANÝCH V SOUPISECH OBYVATEL A SIROTKŮ V KŘENOVICÍCH V LETECH 1754–1807

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807), vlastní výpočet autorky.
Poznámka: Soupisy z některých let se nedochovaly, proto je graf v těchto místech přerušen.

TABULKA Č. 3: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ OTCŮ DÍVEK, KTERÉ VSTOUPILY DO VÝZKUMU, KŘENOVICE 1754–1807

Sociální postavení	Neosiřelé	Neosiřelé - %	Osiřelé - počet	Osiřelé - %
Lánici	–	–	5	3,9
Tříčtvrtlánici	70	21,7	22	17
Půllánici	14	4,4	2	1,5
Čtvrtlánici	70	21,7	23	17,8
Chalupníci	24	7,5	10	7,8
Podsedci	38	11,8	17	13,2
Podruzi	104	32,3	50	38,8
Ostatní	2	0,6	–	–
Celkem	322	100,0	129	100,0
Neznámo	5	–	44	–

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Někteří otcové jsou započítáni vícekrát, neboť v pozorování bylo více sester z jedné rodiny.

V tabulkách č. 4 a 5 můžeme vidět rozdíly mezi životními osudy neosiřelých a osiřelých v určitém věku. Na první pohled je patrné, že osiřelé dívky odcházely z domu v mladším věku. Zatímco většina neosiřelých byla ještě v 15 letech u rodičů, více než třetina osiřelých už sloužila. Po 16. narozeninách už sice počet neosiřelých ve službě narůstá, ale počtu sloužících osiřelých se nepřibližuje. Podobná situace je i u dívek ve věku 20–24 let.

Je tedy zřejmé, že ztráta otce výrazným způsobem zvyšovala pravděpodobnost, že dívka nastoupí do služby. V těchto věkových kategoriích se nepodařilo prokázat, že by se osiřelé dívky častěji toulaly a žebraly, avšak ze srovnání žen ve starším věku vyplývá, že tomu tak bylo. Pokud se toulala mladší neosiřelá děvčata, bylo to společně se svými rodiči.

TABULKA Č. 4: MÍSTO POBYTU NEOSIŘELÝCH DÍVEK V ZÁVISLOSTI NA VĚKU, KŘENOVICE 1754–1807

Věk	Místo pobytu												Celkem =100 % počet
	rodiče		služba		toulání a žebrání		osiření		ukončeno sledování		neznámo		
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
10	264	83,3	2	0,6	2	0,6	–	–	–	–	49	15,5	317
11	242	76,2	8	2,5	2	0,6	2	0,6	12	3,8	52	16,3	318
12	240	79,0	10	3,3	2	0,7	5	1,6	12	3,9	35	11,5	304
13	220	75,9	12	4,1	2	0,7	3	1,0	9	3,1	44	15,2	290
14	212	78,2	14	5,2	1	0,4	5	1,8	7	2,6	32	11,8	271
15	194	75,6	26	10,1	–	–	5	1,9	16	6,2	16	6,2	257
16	160	66,2	40	16,5	1	0,4	7	2,9	18	7,4	16	6,6	242
17	143	65,1	39	17,7	2	0,9	10	4,5	18	8,2	8	3,6	220
18	113	59,5	48	25,3	2	1,0	2	1,0	21	11,1	4	2,1	190
19	98	58,6	42	25,2	–	–	4	2,4	20	12,0	3	1,8	167
20	78	53,7	32	22,1	2	1,4	3	2,1	24	16,6	6	4,1	145
21	54	44,5	26	21,5	2	1,7	4	3,3	29	24,0	6	5,0	121
22	43	48,8	17	19,3	–	–	2	2,3	18	20,5	8	9,1	88
23	31	45,0	18	26,1	2	2,9	1	1,4	10	14,5	7	10,1	69
24	30	54,6	11	20,0	2	3,7	1	1,8	7	12,7	4	7,2	55

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotků vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Sledování bylo ukončeno, pokud dívka zemřela, vdala se nebo opustila panství. U některých dívek nebyl důvod ukončení evidence znám, mohla jím být smrt otce, ale písař ji nezaznamenal. Ve sloupci „neznámo“ jsou uvedeny nečitelné záznamy a dívky, jejichž rodina se přistěhovala později.

TABULKA Č. 5: MÍSTO POBYTU OSIŘELÝCH DÍVEK V ZÁVISLOSTI NA VĚKU, KŘENOVICE 1754–1807

Věk	Místo pobytu										Celkem =100 %
	rodiče		služba		toulání a žebrání		ukončeno sledování		neznámo		
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
10	32	18,5	11	6,4	–	–	3	1,7	127	73,0	173
11	37	21,8	12	7,1	–	–	1	0,6	120	70,6	170
12	31	18,3	16	9,5	–	–	4	2,4	118	69,8	169
13	34	20,6	19	11,5	–	–	1	0,6	111	67,3	165
14	35	21,3	29	17,7	1	0,6	2	12,2	97	59,1	164
15	41	25,3	34	21,0	–	–	1	0,6	86	53,0	162
16	35	21,7	31	19,3	1	0,6	9	5,6	85	52,8	161
17	29	19,1	42	27,6	–	–	5	3,2	76	50,0	152
18	22	15,0	48	32,6	–	–	14	9,5	63	42,9	147
19	11	8,3	40	30,1	–	–	12	9,0	70	52,6	133
20	18	14,9	34	28,1	1	0,8	14	11,6	54	44,6	121
21	19	17,8	38	35,5	1	0,9	6	5,6	43	40,2	107
22	15	14,9	33	32,7	1	1,0	4	4,0	48	47,5	101
23	11	11,3	31	32,0	2	2,1	12	12,4	41	42,3	97
24	5	5,9	29	34,1	1	1,2	8	9,4	42	49,4	85

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotků vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Sledování bylo ukončeno, pokud dívka zemřela, vdala se nebo opustila panství. U některých dívek nebyl důvod ukončení evidence znám. Ve sloupci „neznámo“ jsou uvedeny nečitelné záznamy a dívky, které vstoupily do sledování po 25. roce života.

Pobyt u příbuzných

Alespoň jeden rok strávilo u některého ze svých příbuzných 256 neosiřelých dívek (78 %) a 91 (53 %) osiřelých. Obvykle žily dívky u svých otců, v pěti případech u bratra a ve dvou u sestry. Osiřelé dívky pobývaly u samotné matky, nevlastního otce nebo bratra. U rodiny žily nejen v dětství před nástupem do služby, ale někdy také v pozdějším věku, kdy se k příbuzným vracely. V takové situaci představovala rodina určité útočiště, kam se osiřelé dívky mohly uchýlit, pokud si nemohly najít práci. V této části se budu věnovat zejména dívkám, které nesloužily, ani se netoulaly a z domu otce odcházely, až když se provdaly. Pro účely analýzy byly použity informace o 81 neosiřelých a 24 osiřelých děvčatech (jen u 20 z nich bylo možné dohledat sociální postavení otců). Jak je vidět z tabulky č. 6, tyto dívky obvykle pocházely z rodin sedláků (79 % a 65 %). U sirotků také hrálo roli postavení

otčíma – sedm (78 %) z devíti nevlastních otců, u nichž bylo sociální postavení dohledáno, hospodařilo na lánových usedlostech. Je tedy zřejmé, že sociální postavení otce bylo důležitým faktorem pro případný nástup mladých žen do služby.

TABULKA Č. 6: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ OTCŮ DÍVEK, KTERÉ POBÝVALY JEN U RODINY, KŘENOVICE 1754–1807

Sociální postavení	Neosiřelé		Osířelé	
	počet	%	počet	%
Láníci	–	–	–	–
Tříčtvrtláníci	32	39,5	5	25,0
Půlláníci	2	2,5	1	5,0
Čtvrtláníci	30	37,1	7	35,0
Chalupníci	2	2,5	–	–
Podsedci	8	9,9	2	10,0
Podruzi	7	8,5	5	25,0
Celkem	81	100,0	20	100,0
Neznámo	–	–	4	–

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Někteří otcové jsou započítáni vícekrát, neboť v pozorování bylo více sester z jedné rodiny.

Příkladem dívek, které pobývaly pouze u rodiny, byly sestry Barbora, Kateřina, Marina, dcery čtvrtláníka Jiřího Šilperka. Osířely roku 1772, když Barboře bylo 20 let, Kateřině 4 roky a Marině pouhé 4 měsíce. Soupisy z následujících let se sice nedochovaly, ale není důvod domnívat se, že by dívky pobývaly jinde než v rodném domě, jak tomu bylo roku 1775. Jejich matka Veronika žila na čtvrtlánovém gruntu po svém manželovi a až do roku 1791, kdy hospodářství převzal její čerstvě ženatý syn Šimon Šilperk, stála v jeho čele. Barbora zůstala doma do roku 1780, kdy se provdala za Jana Božka, se kterým pak také žili na gruntě Šilperků. Kateřina žila u matky do roku 1791, kdy se provdala za Jana Ondříka a společně pak hospodařili v obecním domě. Nejmladší Marinu potkal nejsmutnější osud, rodný dům sice také neopustila, ale roku 1795 zemřela. Čtvrtlánová usedlost zřejmě představovala dostatečné zázemí pro všechny tři dívky a fakt, že v jejím čele stála jejich ovdovělá matka, mohl hrát také určitou roli.

U dívek, které odešly z otcovského domu přímo k manželovi, aniž by vstoupily do služby, převažovaly dcery zámožnější. Na statcích pro ně bylo pravděpodobně lepší pracovní uplatnění, nemusely si tedy hledat práci jinde a zároveň je jejich majetek činil zajímavější pro potenciální ženichy. Kromě vlastních rodičů mohl pro dívky představovat jistotu i nevlastní otec nebo bratr.

Služba

Z neosiřelých, které vstoupily do pozorování, alespoň jeden rok sloužilo 82 dívek (25 %), z osiřelých pak 122 (71 %). Z tabulky č. 7 je zřejmé, že nástup do služby byl ovlivněn sociální situací rodiny. Většina jich pocházela z podružských rodin, dívky z lánových usedlostí nastupovaly do služby výrazně méně často. Nelze však říci, že by jí byly zcela ušetřeny. Potvrzují se tak dvě základní funkce služby. V první řadě měla ekonomický význam, neboť zaměstnání umožňovalo nemajetným mladým lidem našetřit si na založení budoucí domácnosti.^[31] Dále to pak byla funkce vzdělávací, kdy se očekávalo, že čeleď se od různých hospodářů lépe naučí potřebné dovednosti.^[32]

TABULKA Č. 7: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ OTCŮ DÍVEK VE SLUŽBĚ, KŘENOVICE 1754–1807

Sociální postavení	Neosiřelé		Osiřelé	
	počet	%	počet	%
Lánici	–	–	1	1,8
Tříčtvrtelánici	8	10,8	5	8,9
Půllánici	–	–	–	–
Čtvrtlánici	10	13,5	3	5,3
Chalupníci	4	5,4	4	7,2
Podsedci	8	10,8	4	7,2
Podruzi	44	59,5	39	69,6
Celkem	74	100,0	56	100,0
Neznámo	8	–	66	–

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Někteří otcové jsou započítáni vícekrát, neboť ve službě bylo více sester z jedné rodiny.

Zajímavým fenoménem je střídání služby. V drtivé většině případů měnily dívky službu každý rok, případně každé dva roky (tabulka č. 8). Dlouhodobější pracovní poměr byl spíše výjimečný. Na délku služby neměla výraznější dopad ztráta otce, ani to, kde dívky pracovaly. Ačkoliv se na první pohled zdá, že taková fluktuace byla nevýhodná jak pro sloužící, tak i pro jejich zaměstnavatele, opak je pravdou. Byla to smluvní praxe běžná v českém prostředí i v zahraničí.^[33] Michael Mitterauer vysvětluje časté střídání služby potřebou společenského růstu u mladých lidí. Jiná

[31] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 369.

[32] M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, s. 133.

[33] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 369; J. HAJNAL, *Two Kinds*, s. 98; R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 28.

práce mohla čeledínům a děvečkám přinést zlepšení platu, pracovních podmínek a svůj význam měly i osobní vztahy se zaměstnavatelem a ostatní čeledí.^[34] Podle Josefa Grulichy hrála roli i konkrétní situace zaměstnavatele, pokud měli poddaní hospodáři pouze malé děti, nebo jejich potomci naopak odešli z domu či v horším případě zemřeli, museli si najmout cizí čeled. Na umístění čeledi do služby měly vliv i vztahy mezi rodinami v dané lokalitě.^[35]

TABULKA Č. 8: STRĪDÁNÍ SLUŽBY DÍVEK U JEDNOTLIVÝCH ZAMĚSTNAVATELŮ, KŘENOVICE 1754–1807

Délka služby u jednoho zaměstnavatele	Neosiřelé		Osířelé	
	počet	%	počet	%
1 rok	134	62,9	216	65,1
2 roky	56	26,3	73	22,0
3 roky	13	6,1	23	6,9
4 roky	2	0,9	11	3,3
5 a více let	8	3,8	9	2,7
Celkem	213	100,0	332	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: V tabulce je uveden počet pracovních poměrů, nikoliv počet dívek.

Nejčastějšími zaměstnavateli děvčat byli křenovičtí hospodáři (tabulka č. 9). Na druhém místě pak byli hospodáři držící usedlost ve Slavkově nebo jiné vesnici na panství. Siroty častěji pracovaly na poplužních dvorech, ať už v rodné vesnici nebo jinde. Služba u duchovních nebo panských úředníků byla spíše výjimečná, zejména pak u sirot, proto jí nebudu věnovat větší pozornost.

TABULKA Č. 9: ZAMĚSTNAVATELÉ KŘENOVICKÝCH DÍVEK, 1754–1807

Zaměstnavatelé	Neosiřelé		Osířelé	
	počet	%	počet	%
Hospodáři v Křenovicích	63	52,5	104	47,7
Hospodáři mimo Křenovice	38	31,7	60	27,5
Poplužní dvory	12	10,0	41	18,8
Duchovní, úředníci	7	5,8	13	6,0
Celkem	120	100,0	218	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: Některé dívky pracovaly u dvou a více zaměstnavatelů, proto součty neodpovídají celkovému počtu dívek ve službě.

[34] M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, s. 136.

[35] J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 202.

Hospodáři z Křenovic byli nejčastějšími zaměstnavateli dívek ve všech věkových kategoriích, ale u nejmladších převažují nejvíce. Mezi 10. a 14. rokem se také projevuje rozdíl v mobilitě – u sirot bylo pravděpodobnější, že už v dětství opustí rodnou vesnici a odejdou pracovat jinam. Žádné z dětí do 15 let nesloužilo na dvoře a u duchovních či úředníků sloužily pouze dvě. Služba na poplužních dvorech začíná být běžná až po 20. narozeninách a pouze u osiřelých dívek. I Eduard Maur uvádí, že na poplužních dvorech sloužily starší dívky, neboť pro tuto práci bylo potřeba především fyzicky zdatné jedince.^[36] Lze tedy předpokládat, že služba na poplužním dvoře nebyla příliš populární.

O 97 zaměstnavatelích dívek bylo možné s jistotou říci, že hospodařili v Křenovicích, a dohledat jejich postavení. Pouze dva z nich byli láníci, což je způsobeno faktem, že po roce 1754 mizí lánové grunty ze soupisů obyvatel. Největší grunty, na kterých byly dívky velice často zaměstnávány ve druhé polovině osmnáctého století, byly tudíž třičtvrtělánové. Půllánových gruntů ve vesnici také nebylo mnoho, proto na nich dívky zaměstnávalo jen 6 sedláků. Čtvrtláníci naproti tomu zaměstnávali dívky nejčastěji. Není překvapující, že převážnou většinu zaměstnavatelů tvořili hospodáři na větších usedlostech, kde rodinní příslušníci samotní nemohli práci zvládnout.

TABULKA Č. 10: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ KŘENOVICKÝCH HOSPODÁŘŮ, U KTERÝCH SLOUŽILY DÍVKY Z KŘENOVIC, 1754–1807

Sociální postavení	Počet	%
Láníci	2	2,1
Třičtvrtěláníci	34	35,1
Půlláníci	6	6,2
Čtvrtláníci	38	39,1
Chalupníci	2	2,1
Podsedci	8	8,2
Podruzi	4	4,1
Ostatní	3	3,1
Celkem	97	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotků vesnice Křenovice (1754–1807).

Poznámka: V této tabulce je uveden každý hospodář pouze jednou bez ohledu na to, kolik dívek a jak dlouho zaměstnával.

Pokud dívky kvůli službě opustily rodnou vesnici, pohybovaly se většinou v rámci slavkovského panství (93 % případů). Nejčastěji sloužily ve Slavkově, dále pak v Hruškách a Holubicích, které byly Křenovicím nejbližší. Byly nalezeny záznamy

[36] E. MAUR, *Čeled'*, s. 130, 132.

o práci ve všech vesnicích slavkovského panství s výjimkou nejbližších Lysovic. Pokud dívky sloužily mimo panství, bylo to v lokalitách velmi blízko jejich rodné vsi – ve Zbýšově, Újezdu nebo Hostěrádkách. Dívky pracující mimo rodnou ves se také poměrně často vdávaly mimo Křenovice – bylo tomu tak u téměř poloviny dohledatelných svateb.

Služba na panských dvorech nebyla tak obvyklá a jak již bylo zmíněno, dívky do ní vstupovaly ve vyšším věku – v průměru ve dvaceti letech. Sirotky na dvorech sloužily častěji než neosiřelé dívky, což bylo zřejmě způsobeno fungováním vrchnostenské správy. Jak již bylo zmíněno, hejtman panství vybíral ze sirotek nejvhodnější pro práci pro vrchnost. Na slavkovském panství se nacházelo pět dvorů: ve Slavkově, Letonicích, Křenovicích, Holubicích a Kroužku. Dívky pracovaly nejčastěji na křenovickém a holubickém dvoře, o něco méně pak na slavkovském a letonickém. I mladé ženy, které alespoň rok sloužily na panském dvoře, si ve více než v 50 % případů vybíraly budoucí manžele, kteří se nenarodili v Křenovicích.

Zajímavý příběh měla Běta, dcera podruha Matouše Ondříka, která se narodila roku 1755. Do služby poprvé vstoupila roku 1768, kdy začala pracovat u tříčtvrtelánika Martina Rotrekla. Zde se jí zřejmě dařilo, protože zde sloužila až do roku 1774. V příštích letech střídala své zaměstnavatele, rok nebo nanejvýš dva pracovala pro různé hospodáře v Křenovicích. Informace o jejím pobytu z roku 1779 chybí, pravděpodobně tedy pobývala doma. V roce 1780 vstoupila do služby na slavkovském dvoře. Následujícího roku odešla na dvůr do Holubic, kde zůstala dva roky. Pak se vrátila do rodné vsi a opět zde krátce pracovala pro různé poddané. Běta se vdala roku 1786 za Petra Horáka a společně pak žili v podružství u křenovických hospodářů. Osud Běty je v několika ohledech typický – nastoupila do služby v poměrně mladém věku, neboť pocházela z chudých poměrů. Obvykle u zaměstnavatelů nesloužila déle než rok nebo dva a na poplužní dvůr nastoupila až v 25 letech. Na druhou stranu se vyskytují méně obvyklé situace – u prvního zaměstnavatele sloužila celých 6 let. Navíc služba na dvoře byla pro neosiřelé obecně vzácná.

Pobyt mimo panství

Do této skupiny byly zařazeny dívky, které odešly z panství pravděpodobně s úmyslem se již nikdy nevrátit. V soupisech sirotek i v soupisech obyvatel se u jejich jmen objevují pojmy „entwichen“, „ist flichtig geworden“ a „na svobodě“ pro útěk a „entlassen“, „ausgewesen“ a „abgegangen“ pro povolené opuštění panství. U fráze „soll sich gestellen“ je zřejmé, že zapisovatel nevěděl, kde se dívka nachází, pravděpodobně tedy také opustila panství, ale pokud toto nebylo potvrzeno dalším záznamem, do výzkumu zařazena nebyla.

Z dívek, jež ve zkoumaném období neosiřely, jich 27 legálně opustilo panství (8 %). Ve 14 případech opustila panství celá rodina, takže dívky neměly příliš na výběr. K ilegálnímu opuštění panství došlo pouze ve dvou případech (necelé 1 %),

kdy odešly celé rodiny. Ze 173 sirot z panství zběhlo sedm (4%) a šest (3%) jej opustilo s povolením. U tří sirot se navíc objevila poznámka „ausgewesen“ po jejich svatbě, zřejmě tedy i ony odešly legálně z panství. Jak je vidět v následující tabulce, dívky obvykle pocházely z chudých poměrů.

TABULKA Č. 11: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ OTCŮ NEOSIŘELÝCH A OSIŘELÝCH DÍVEK, KTERÉ TRVALE OPUSTILY PANSTVÍ V LETECH 1754–1807

Sociální postavení	Počet	%
Čtvrtlánici	5	16,1
Chalupníci	3	9,7
Podsedci	3	9,7
Podruzi	20	64,5
Celkem	31	100,0
Neznámo	11	–

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotek vesnice Křenovice (1754–1807).

Dívčím bylo průměrně 22 let, odcházely tedy spíše v pozdějším věku. Ve službě v době odchodu bylo pouze šest dívek, z toho jedna dívka pracovala mimo Křenovice. Nejvíce dívky odcházely mezi léty 1784 a 1790 (šest případů). U sirot lze navíc situaci sledovat i v první polovině 18. století. K dalším pěti útěkům došlo před rokem 1734 a jednomu odchodu s povolením před rokem 1743. V tomto období byla situace zřejmě horší a dívky se častěji rozhodovaly pro ilegální odchod. Naopak ve druhé polovině 18. století byla legální migrace běžnější, pravděpodobně díky nárůstu počtu obyvatelstva, a tudíž dostatku pracovní síly.

Dalším důvodem vedoucím dívky k odchodu byl sňatek, kvůli kterému odešly prokazatelně tři mladé ženy. Je ovšem pravděpodobné, že jich bylo více, ale pisář tuto skutečnost do soupisu nezaznamenal. Lze předpokládat, že pro evidenci byla důležitá informace, že dívka opustila panství, nikoliv uvedení důvodu, proč se tak stalo. Proto se tento fakt v soupisech nemusel zmínit. Naopak v případech odchodu celých rodin nehraje věk děvčat žádnou roli, v několika situacích poddaní odešli i s velmi malými dětmi. Dalším faktorem byly bezpochyby i josefínské reformy. Celkem 12 rodin odešlo po roce 1786, z toho 8 mezi roky 1786 a 1792 a další 4 rodiny pak roku 1803. Zpět na slavkovské panství se nevrátila žádná z dívek ani rodin.

Zajímavé jsou osudy rodiny Pavla Kupeckého, který měl čtyři dcery: Marianu, Františku, Josefu a Kateřinu. Pavel Kupecký se svou ženou Annou v křenovických soupisech objevil poprvé roku 1771, kdy byl veden jako podruh a pracoval u mlynáře v Křižanovicích. V témže roce se narodila první dcera Mariana a o dva roky později Františka, které byly zaznamenány v křižanovické matrice. Roku 1776 koupil s povolením mlýn v Pohořelicích. Zřejmě kvůli změnám bydliště pak

v matrikách chybí záznamy o narození dalších dcer Josefy a Kateřiny. V letech 1784 a 1785 pracoval Pavel Kupecký opět v křižanovickém mlýně, avšak v dalších letech se vrátil do Pohořelic. Roku 1788 se Mariana provdala a roku 1792 pak zbytek rodiny definitivně odešel do Pohořelic. Rodina Pavla Kupeckého byla až právě do roku 1792 vedena v křenovických soupisech, ačkoliv se zřejmě většinu času v této vesnici vůbec nenacházela. Tento případ také potvrzuje, že u některých rodin bylo stěhování pravidelnou záležitostí, obzvláště v naději na společenský postup.

Odchod ze slavkovského panství byl spíše výjimečným řešením svízelné situace. Uchylovaly se k němu pouze chudé rodiny nebo dívky ze sociálně slabšího prostředí. Důvody vedoucí k takovému rozhodnutí byly tedy podle všeho zejména ekonomické. Důležitý vliv na migraci pak měly reformy Josefa II., po kterých několik rodin a jednotlivců trvale opustilo slavkovské panství. Avšak ani toto povolení nevedlo k masovému odchodu poddaných. Josef Grulich dochází k závěru, že patent o zrušení nevolnictví připravil vhodné podmínky a až když lidé skutečně našli práci, odstěhovali se do města.^[37] Na rozdíl od toulání, kterému se budu podrobněji věnovat v následující části, byl útěk krátkodobou záležitostí trvající nanejvýš dva roky. Z dívek, jež prchly bez povolení, se pět vrátilo zpět na slavkovské panství. Z podrobnějšího studia několika osudů je jasné, že útěk a následný návrat na rodné panství nemusely nutně znamenat pád na společenské dno. Dívky se pak častokrát vrátily zpět do služby a následně se provdaly. Naopak děvčata, která se rozhodla odejít legální cestou, se zpět již nevracela. Zřejmě jim pobyt na cizím panství přinesl lepší podmínky, případně výhodný sňatek. Místo pobytu děvčat jednoznačně neukazuje možné příčiny útěku nebo legálního odchodu z panství, v době opuštění panství mohly být doma, ve službě v rodné vesnici i mimo ni. Na druhou stranu však tyto dívky spojoval alespoň jeden rok pobytu mimo rodnou vesnici. Podle Alice Velkové u neusedlých rodin, které se už někdy v minulosti stěhovaly, existovala velká šance, že se odstěhují znovu. Zejména podruzi a jejich děti často měnili z ekonomických důvodů místo pobytu.^[38]

Toulající se a žebrající dívky

Do kategorie tulaček byly zařazeny dívky s poznámkou „vagieren“, „vagantur“, „toulá se“, „Wanderschaft“ a „vagabund“. Pro žebvání se objevují výrazy „Bettlerin“ nebo „žebračka“. Ze soupisů není zcela jasné, jaký byl mezi těmito skupinami rozdíl. Dalo by se předpokládat, že tulačky opouštěly rodnou vesnici a žebračky nikoliv, avšak v soupisech se vyskytly i žebračky, které pobývaly v Hruškách. Ovšem vzhledem k tomu, že se jedná o jediný případ, je možné, že pobyt v rodné vesnici byl při rozhodování písařů klíčovým vodítkem. Tato nejasnost odpovídá dobové

[37] J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 316.

[38] A. VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus*, s. 78.

praxi, toulání a žebrání nebylo jasně vymezeno, ale od žebráků se očekávala provázanost s určitým místem.^[39]

V případě neosiřelých dívek byl propad na sociální dno naprosto ojedinělým jevem. Žádná z dívek nežebrala a pouze tři dívky se toulaly (2 %). Všechny se toulaly zároveň s celou svou rodinou, takže nelze předpokládat, že by v tomto ohledu měly příliš na výběr. Z osiřelých dívek se celkem 20 alespoň rok toulalo nebo žebralo (12 %). Tulačkami se stalo 11 děvčat a žebračkami devět. Osiřelé se k tomuto způsobu života uchýlovaly obvykle až v pozdějším věku, průměrně se začínaly toulat nebo žebrat ve 28 letech. Žebrání nebo toulání nesouviselo se službou nebo životní situací, ve které se dívky právě nacházely, na okraj se dostávala děvčata sloužící v Křenovicích i mimo ně či dokonce i dívky pobývající u rodiny. Naopak jako klíčový faktor se jeví zdravotní problémy. Pět dívek mělo nějakou formu tělesného postižení, což bezpochyby omezovalo jejich pracovní uplatnění a tato situace mohla vést k jejich sociálnímu úpadku. Majetkové poměry otců bylo možné dohledat pouze v devíti případech, není tedy možné z nich činit jasné závěry. Převažují dívky z chudých rodin – čtyři dcery podruhů a dvě podsedků. Ovšem zbylá tři děvčata pocházela z rodin sedláků, sociální marginalizace se tudíž netýkala pouze nemajetných rodin.

Jednou z tulaček zaznamenaných v soupisech byla Marina Veverková. Narodila se na konci roku 1751 do rodiny podruha Vávry Veverky. Během jejího dětství se sociální situace rodiny na určitou dobu zlepšila, když Vávra držel chalupu. Marina nastoupila do služby poprvé roku 1766, kdy její otec hospodařil jako podruh. Až do svého osiření roku 1773 a také několik let potom Marina pracovala pro poddané hospodáře v Křenovicích a později ve Slavkově. Poprvé se začala toulat v roce 1779. Toto období trvalo buď rok, nebo dva, pak se Marina vrátila zpět ke své práci ve Slavkově. Roku 1785 se u Marinina jména poprvé objevila poznámka „slabé oči“ a o dva roky později se začíná opět toulat, tentokrát však dlouhodobě. Ze soupisů mizí roku 1805, podobně jako mnoho jiných tulaček a žebraček. Není jasné, jestli v souvislosti s napoleonským tažením došlo skutečně k úmrtí všech těchto lidí, nebo se je úředníci pro jejich dlouhodobou absenci rozhodli vyřadit z evidence. Marinin osud ilustruje dva časté rysy života dívek na okraji – nižší sociální postavení a tělesné postižení. Dále je z něj jasné, že krátkodobé toulání nevedlo automaticky k trvalému sociálnímu úpadku a návrat k usedlému životu byl možný. Čtyřem křenovickým žebračkám se podařilo překonat těžké životní období a provdat se. Ovšem ve většině případů se toto období prodloužilo a mohlo trvat desetiletí – podobně jako v Marinině případě, kdy toulání trvalo celkem 21 let. Dívky žily tímto způsobem průměrně 12,3 roku, devět z nich se toulalo nebo žebralo dokonce 20 a více let. Ženy obvykle žebraly až do své smrti. Jak ukazují i jiné výzkumy, lidé si žebráčkou nebo tuláčkou „kariéru“ zřejmě nevybírali dobrovolně, ale někteří z nich se byli schopni tomuto životnímu stylu přizpůsobit a zvládali jej

[39] M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích*, s. 559–560.

dlouhodobě a téměř profesionálně.^[40] Chudoba a následná žebrota hrozila ženám více než mužům, obzvláště pak vdovám a nikdy neprovdaným.^[41]

„Zmrhané“ dívky a svobodné matky

Ve sledovaném období 1754–1807 se v soupisech obyvatel a sirotek neobjevil žádný záznam týkající se předmanželské sexuality dívek. V soupisu obyvatel byly nalezeny pouze dvě nemanželské děti. Nelze ovšem předpokládat, že by absence těchto poznámek znamenala morální bezúhonnost mladých žen v tomto období. Pro získání komplexnějších dat byla provedena excerpce dat z matrik narozených, podle nichž se v daném období narodilo 23 nemanželských dětí. Pro srovnání s předchozím obdobím jsem z matrik vypsal nemanželské děti od roku 1720 a srovnala je s počtem všech narozených dětí a jak je zřejmé z tabulky č. 12, jejich podíl se v jednotlivých dekádách sice liší, ale nikoliv výrazně a bez jasné vývojové tendence. V porovnání s jinými venkovskými lokalitami v českých zemích v tomto období patří Křenovice k těm s nižším podílem dětí narozených mimo manželství.^[42]

TABULKA Č. 12: PODÍL NEMANŽELSKY NAROZENÝCH DĚTÍ V KŘENOVICÍCH V JEDNOTLIVÝCH DEKÁDÁCH

Období	Počet všech narozených dětí	Počet nemanželských dětí	Podíl nemanželských dětí v %
1720–1729	222	5	2,3
1730–1739	234	7	3
1740–1749	211	4	1,9
1750–1759	231	3	1,3
1760–1769	279	2	0,7
1770–1779	259	6	2,3
1780–1789	296	6	2
1790–1799	293	4	1,4
1800–1807	252	4	1,6
1720–1807	2277	41	1,8

Zdroj: Matriky narozených vesnice Křenovice (1720–1807).

[40] M. RHEINHEIMER, *Chudáci*, s. 106.

[41] Tamtéž, s. 45.

[42] L. DOKOUPIL a kol., *Přirozená měna*, s. 47; A. VELKOVÁ, *Unmarried Mothers*, s. 185; P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, s. 48.

Další zajímavé srovnání nabízí sonda do soupisů sirotek z dřívějšího období, konkrétně z let 1720–1753. U celkem 10 dívek se alespoň jednou vyskytla v soupisech sirotek poznámka týkající se jejich předmanželské sexuality. Písaři používali výraz „übel verhalten“ nebo „ztratily podkovy“. Ve dvou případech byly dívky následujícího roku očištěny od tohoto obvinění a písař napsal, že jsou „pocitivé“. Obvykle se tohoto prohřešku dopouštěly sirotky, které se vzdálily z rodné vesnice nebo z dohledu menších hospodářů, kteří o dobrou pověst své čeledi zřejmě více dbali, bylo tomu tak v sedmi případech. Sledovat další osudy dívek je obtížné. V pěti případech je „špatné chování“ poslední zpráva, kterou o sirotě máme. Jedna dívka sice zmizela ze soupisů, avšak po dvou letech se v nich opět objevila. Měla se vdávat, ale v následujícím roce si našla službu a pak ze soupisů opět zmizela. Je zřejmé, že smilstvo bylo v této době považováno za vážný prohřešek a mohlo ovlivnit zbytek života dívky. Na druhou stranu se však v soupisech vyskytly i dva případy, kdy se dívky provdaly a odešly z panství. Poslední zmínka o ztrátě poctivosti pochází z roku 1741, ovšem podle záznamů z matrik je jasné, že i po tomto datu se nemanželské styky udržovaly. Pravděpodobnějším vysvětlením tedy je, že tato informace přestala být pro vrchnostenskou kancelář důležitá.

Osud matky nemanželského dítěte potkal i Marianu, dceru chalupníka Bartoše Trnky, která se narodila roku 1780. Do služby poprvé vstoupila roku 1797 u Jakuba Schuberta v Křenovicích. Později pracovala i mimo rodnou vesnici – u mlynáře ve Vážanech a ve slavkovském pivovaru. Zde sloužila také roku 1803, když se jí narodila dcera Tereza. Je tedy vysoce pravděpodobné, že jejího otce potkala právě tam. V roce 1804 se Mariana vrátila domů, možná proto, aby jí rodina pomohla s malým dítětem. V následujících dvou letech už ovšem opět pracovala ve vážanském mlýně. Její dcera zřejmě zůstala u Marianiných rodičů. Tereza zemřela roku 1806, když jí byly pouhé tři roky. Příběh Mariany opět ukazuje, jaké následky mohlo mít pro dívku opuštění rodné vesnice a odchod do města, kde zřejmě nebyla tak velká sociální kontrola. Zároveň je zřejmé, že i v této těžké situaci se mohla spolehnout na pomoc své rodiny.

Podle Michaela Mitterauera byl jedním z důsledků pozdějšího vstupu do manželství poměrně vysoký počet nemanželských dětí.^[43] V českých zemích byly běžné svatby v pozdějším věku a tudíž i více dětí narozených mimo manželství.^[44] Výzkum Křenovic tyto závěry nepotvrdil. Ačkoliv se průměrný sňatkový věk pohyboval mezi 23–24 lety (srov. následující část), počet nemanželsky narozených dětí byl zcela zanedbatelný. V soupisech je vidět, že od druhé poloviny 18. století nemanželská sexualita dívek vrchnost nezajímá. Jedná se o velkou změnu v přístupu k tomuto prohřešku. Jak vysvětluje Daniela Tinková, smilstvo se v tomto

[43] M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 13.

[44] D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 137.

období postupně dekriminalizovalo a stát se snažil zajistit pomoc těhotným ne-provdaným ženám.^[45]

Sňatek

V soupisech obyvatel byly záznamy o 112 uzavřených sňatcích. Průměrný věk neosiřelých dívek při svatbě byl 22 let. V sirotčích soupisech se dochovaly záznamy o 85 uzavřených sňatcích a osiřelé dívky se vdávaly průměrně ve věku 24 let.^[46] Průměrný sňatkový věk všech dívek byl 23 let. Tento výsledek odpovídá dolní hranici obvyklých průměrných hodnot v českých zemích v 18. století a také severozápadní Evropě podle definice Johna Hajnala.^[47] U neosiřelých výrazně převažují sňatky uzavřené mezi 20. a 24. rokem, jedná se tedy zřejmě o období považované za nejvhodnější ke svatbě. U osiřelých naopak neexistuje žádný věk sňatku, který by byl o tolik častější než ostatní. Spíše je mezi nimi více těch, které se vdávaly až po 25. narozeninách (41,2 % oproti 21,4 % u neosiřelých).

TABULKA Č. 13: SŇATKOVÝ VĚK NEOSIŘELÝCH A OSIŘELÝCH DÍVEK, KŘENOVICE 1754–1807

Věk v letech	Neosiřelé		Osiřelé	
	počet	%	počet	%
14	1	0,9	–	–
15–19	32	28,6	24	28,2
20–24	55	49,1	26	30,6
25–29	21	18,7	22	25,9
30–34	3	2,7	8	9,4
35–39	–	–	3	3,5
40–44	–	–	2	2,4
Celkem	112	100,0	85	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel a sirotků ve vesnici Křenovice (1754–1807).

V případě neosiřelých dívek bylo možné dohledat sociální postavení u všech 112 zařazených v tomto výzkumu. Je u nich zřejmý větší vliv sociálního postavení na věk při sňatku. Nejmladší nevěsty byly ve většině případů dívky pocházející ze tříčtvrtělanových usedlostí. Po 20. narozeninách přibývá nevěst z ostatních

[45] D. TINKOVÁ, *Šílenství*, s. 328.

[46] Nebylo možné dohledat sňatek u všech dívek, neboť některé zemřely před uzavřením sňatku, odešly z panství nebo o jejich sňatku nebyla v soupisech zmínka. Neosiřelé dívky byly navíc po smrti otce přesunuty do soupisů sirotků.

[47] L. DOKOUPIL, *Přirozená měna*, s. 78; J. HAJNAL, *Two Kinds*, s. 69.

sociálních skupin, z nichž podstatná část uzavřela sňatek před 25. narozeninami. Starší nevěsty zřídka pocházely z majetnějších poměrů. Rodinné zázemí tedy hrálo na sňatkovém trhu významnou roli. Vzhledem k počtu údajů o sociálním postavení osiřelých děvčat o nich není možné činit jasné závěry.

TABULKA Č. 14: SŇATKOVÝ VĚK V ZÁVISLOSTI NA SOCIÁLNÍM POSTAVENÍ OTCE NEOSIŘELÝCH DÍVEK, KŘENOVICE 1754–1807

Sociální postavení	Tříčtvrtěláník		Půlláník		Čtvrtláník		Chalupník		Podsedeček		Podruh	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
14	1	3,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
15–19	15	45,4	–	–	11	27,5	–	–	2	18,2	3	12,5
20–24	12	36,4	1	100,0	22	55,0	3	100	5	45,4	14	58,3
25–29	5	15,2	–	–	5	12,5	–	–	4	36,4	6	25,0
30–34	–	–	–	–	2	5,0	–	–	–	–	1	4,2
Celkem	33	100,0	1	100,0	40	100,0	3	100,0	11	100,0	24	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatel ve vesnici Křenovice (1754–1807).

U neosiřelých dívek bylo sociální postavení jejich nastávajících manželů možné dohledat u 87 sňatků a u osiřelých u 53 sňatků. Sociální složení křenovických ženichů je uvedeno v tabulce č. 15. Nejčastěji se dívky vdávaly za podruhy, čtvrtláníky a tříčtvrtěláníky, což odpovídá majetkovému složení všech hospodářů v Křenovicích. Ze srovnání vyplývá, že osiřelé ženy se vdávaly lépe než neosiřelé – častěji byli jejich manželé dědicové větších lánových usedlostí. Ovšem pokud vezmeme v potaz společenské postavení rodin dívek, velké rozdíly nenacházíme. Sňatkem si obvykle pohoršily – bylo tomu tak ve 43 případech u neosiřelých (49,4 %) a v 19 u osiřelých (47,5 %). Na stejné sociální úrovni zůstalo po svatbě 24 neosiřelých dívek (27,6 %) a 10 osiřelých (25,0 %) a polepšilo si 20 neosiřelých dívek (23,0 %) a 11 osiřelých (27,5 %). Tento fakt může souviset s nárůstem obyvatelstva a tudíž jeho chudnutím a zvyšujícím se počtem podruhů.

Ve dvou svatebních knihách, které se pro dané období dochovaly, bylo možné dohledat 14 dívek ze soupisů obyvatel nebo sirotek. Smlouvy pocházely z let 1781 až 1814. Většinou se jednalo o dcery sedláků, šest dívek pocházelo z tříčtvrtělánových usedlostí, šest dívek z čtvrtlánových a dvě dívky z podsedečků. Osiřelé byly mezi těmito dívkami pouze dvě. Všechny smlouvy se zabývaly úpravou majetkových vztahů mezi rodinami snoubenců. Obvykle platilo, že jeden z páru přináší do manželství usedlost a druhý finanční hotovost. Smlouvy pak upravovaly, kdy a jak se mají mladí ujmout svého hospodářství. K tomu mohlo dojít až po smrti stávajícího hospodáře, takže novomanželé někdy museli několik let čekat. U všech

smluv také platí, že pokud jeden z manželů do roka po svatbě zemře, k naplnění všech ustanovení smlouvy nedojde. Zajímavé je také použití formulí v textech smluv. Ve dvou smlouvách z roku 1788 a ve dvou z roku 1814 se kromě majetkových klauzulí objevuje slib lásky a věrnosti. V této rovině je tedy možné vidět změny, které nastávaly ve vnímání manželství na přelomu 18. a 19. století. Jedná se stále především o spojení dvou rodin a majetků, jak tomu bylo po staletí, ale už sem pomalu proniká nové vnímání sňatku – spojení dvou lidí na základě jejich vzájemného osobního vztahu.^[48] Od roku 1788 už bývaly svatební smlouvy podepisovány nevěstami samotnými, nikoliv jen jejich příbuznými.

TABULKA Č. 15: SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ ŽENICHŮ NEOSIŘELÝCH DÍVEK, KŘENOVICE 1754–1807

Sociální postavení ženichů	Neosiřelé		Osířelé	
	počet	%	počet	%
Lánici	–	–	–	–
Tříčtvrtlánici	14	16,1	13	24,6
Půllánici	2	2,3	4	7,5
Čtvrtlánici	22	25,3	8	15,1
Chalupníci	5	5,7	4	7,5
Podsedci	14	16,1	4	7,5
Podruzi	30	34,5	20	37,8
Celkem	87	100,0	53	100,0
Neznámo	25	–	32	–

Zdroj: Soupis obyvatel vesnice Křenovice (1754–1807).

Jak tedy taková ustanovení mohla vypadat v praxi? Čtvrtláník Vavřín Andrýsek, otec Františky, přislíbil, že přenechá svůj grunt zeťovi Jiřímu Ondráčkovi z Hrušek po sedmi letech. Během této doby měl Vavřín dceru a zetě živit a oni se měli podílet na hospodaření na gruntě, zároveň měl Vavřín hospodářství oddlužit. Bartoš Ondráček, otec Jiřího, přislíbil zaplatit Vavřínovy dluhy ve výši 400 zlatých a svůj dům dokonce poskytl jako zástavu. Pokud by jeden z novomanželů zemřel do roka po svatbě, zavazují se rodiče, že si navzájem vrátí věno.

Svatba byla jednou z nejdůležitějších událostí v životě křenovických děvčat. Výzkum dostupných pramenů ukázal, že osíření ovlivňovalo postavení dívek na sňatkovém trhu jen do určité míry. Nemělo téměř žádný vliv na to, jestli si mladá žena polepší nebo pohorší po ekonomické stránce. Naopak věk při vstupu do manželství mohlo osíření částečně ovlivňovat, neosiřelé dívky se častěji vdávaly před 25. narozeninami. K podobným závěrům dochází i Olwen Hufton, lepší ekonomické

[48] S. COONTZ, *Marriage, a History*, s. 6–7.

podmínky vedly k uspořádání sňatku, nedostatek peněz k jeho oddání.^[49] Naopak Markéta Skořepová oddání sňatku z důvodu osiření neprokázala.^[50]

Závěr

Dochované a poměrně ucelené řady soupisů obyvatel a sirotek a umožnily detailní pohled do života mladých lidí v jedné moravské vesnici v průběhu 18. století. V péči o sirotky po smrti otce hrály klíčovou roli jejich matky. O většinu dětí se matky staraly alespoň do doby, než tito potomci byli schopni odejít do služby a žít se sami. V majetnějších rodinách dívky častokrát do služby ani nenastupovaly a od matky odcházely přímo k manželovi. Pro neosiřelé dívky byl pobyt v otcovském domě samozřejmostí a i v jejich případech platí, že dcery bohatších otců obvykle nebyly vůbec ve službě.

Zásadní význam pro většinu dívek měla služba. Srovnání záznamů o pobytu dívek v různém věku ukázalo, že osiřelá děvčata začínala sloužit v mladším věku. Dívky nejčastěji pracovaly u poddaných v Křenovicích, u hospodářů mimo Křenovice, dále pak na panských dvorech a v několika případech i u panských úředníků nebo duchovních. Práce u křenovických hospodářů byla obvyklá i u mladších dívek, zdá se být jakýmsi odrazovým můstkem pro případné další typy služby. Obvykle dívky zaměstnávali držitelé čtvrtlánových a třičtvrtělánových usedlostí. Pro všechny druhy služby je společným jmenovatelem její krátké trvání – dívky zůstávaly u jednoho zaměstnavatele nejčastěji rok nebo dva. Poměrně vysoký podíl děvčat zejména z lépe postavených rodin nikdy do služby nenastoupil, takže se zdá, že služba měla spíše ekonomický než vzdělávací význam.

Výzkum prokázal, že dívky nebyly vždy zcela vázány na místo svého pobytu a opouštěly slavkovské panství, ať už legálně či nelegálně. Pro útěk z panství se rozhodovaly dívky v první polovině 18. století, kdy byla situace na panství zřejmě tíživější, naopak v druhé polovině století už dívky dostávaly povolení k odchodu. V případě neosiřelých dívek se mnohdy jednalo o odchod celé rodiny z panství. Ze zjištěných případů bylo těžké usuzovat, jaká situace mohla vést dívky k rozhodnutí odejít z panství, zřejmě zde hrála roli osobnost dívek nebo špatná ekonomická situace celé rodiny. I v Křenovicích tak jako jinde se objevily rodiny, jež často měnily místo pobytu, protože doufaly v zlepšení své situace.

K toulání a žebrání častěji docházelo u osiřelých dívek. Neosiřelé dívky nikdy nežebraly a jen výjimečně se uchýlovaly k toulání. Majetkové poměry otce nehrály významnou roli, naopak vliv mohlo mít tělesné postižení, kvůli kterému bylo obtížné najít si místo, a děvčata tak neměla mnoho jiných možností, jak se uplatnit. Žebrání nebo toulání však neznamenalo vždy doživotní stigma, dívky si

[49] Olwen HUFTON, *Women, Work and Family*. In: Georges DUBY et al., *A History of Women in the West*, s. 15–45, zde s. 27.

[50] M. SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření*, s. 285.

i pak nacházely službu a vdávaly se. U žen, které žebraly dlouhodobě, se nabízí otázka, zdali to částečně nebyla i jistá volba životního stylu. V usudlé komunitě měly problémy najít si uplatnění a nestálý život na cestách jim mohl dávat alespoň pocit osobní svobody.

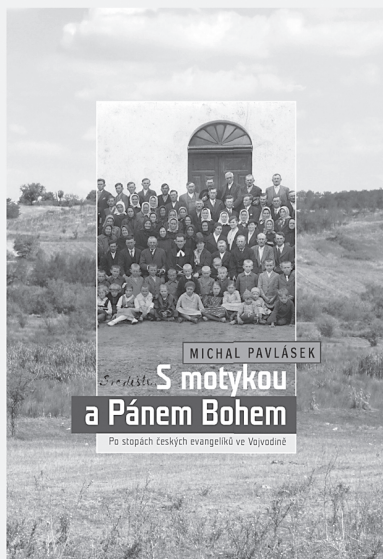
Několik případů nemanželské sexuality se objevilo i v Křenovicích. Ze soupisů sirotků je jasné, že zejména v první polovině 18. století byla považována za vážný prohřešek, mladé ženy byly totiž obvykle po svém provinění vyškrtnuty z evidence. Jakým způsobem se nemanželské styky dokazovaly, není zcela zřejmé. V následujících letech se však „zmrhání“ dívek již nezmiňuje. V soupisech obyvatel není zaznamenáno ani jednou, avšak jsou zde uvedeny dvě nemanželské děti. V matrikách pak bylo možné dohledat 58 dětí narozených mimo manželství. Pro druhou polovinu 18. století platí, že tento prohřešek neznamená úpadek na společenské dno, i matky nemanželských dětí se vrátily do služby a později našly manžela. Tím mohl být i otec dítěte, avšak to není možné z dostupných pramenů prokázat. Situace v Křenovicích potvrzuje, že během 18. století došlo k výrazné změně v postoji k tomuto prohřešku. Společnost se v tomto ohledu stávala tolerantnější.

Jednou z nejdůležitějších událostí v životě dívek byla svatba, která mimo jiné znamenala také ukončení evidence. Průměrný věk při sňatku je u osiřelých 24 let a u neosiřelých 22 let. U neosiřelých dívek navíc platí, že nejmladší nevěsty obvykle pocházejí z největších gruntů. Sňatkem si jak osiřelé, tak i neosiřelé mladé ženy obvykle nepolepšily na společenském žebříčku. Tento jev je možné vysvětlit nárůstem počtu obyvatelstva. Grunty však nebylo možné neustále dělit, proto narůstal počet podružských domácností. Svatební smlouvy uzavírali pouze snoubenci, jejichž rodiny disponovaly alespoň nějakým majetkem, o jehož rozdělení bylo nutné rozhodnout.

Srovnání osudů neosiřelých a osiřelých dívek prokázalo, že osiření nemuselo nutně znamenat společenský úpadek. Osiřelé dívky musely strávit delší dobu ve službě, což jim v konečném důsledku mohlo přinést lepší základ do budoucnosti. Na druhou stranu jim však také hrozilo větší riziko posunu na okraj společnosti, protože neměly rodinné zázemí, které by jim pomohlo. Zároveň také častěji vykonávaly nepříjemnou práci na poplužních dvorech, což bylo jedno z práv vrchnosti vůči sirotkům. Důležitým faktorem pro osiřelé i neosiřelé dívky se ukázalo být sociální postavení otce. Osiřelé dívky pocházející z bohatších rodin měly nárok na svůj dědický podíl, který z nich mohl učinit zajímavější nevěsty. Neosiřelé dívky měly příležitost pracovat na rodném gruntu, takže častokrát nebyly ani nuceny odcházet do služby k cizím hospodářům a dostatečné věno jim zajistila rodina.

S motykou a Pánem Bohem. Po stopách českých evangelíků ve Vojvodině

Michal Pavlášek

Ambicí knihy je vykreslit obraz pestrých osudů krajanské komunity, která svoji existenci spojila s místem zvaným Veliké Srediště, obcí ležící nedaleko města Vršac v jižním Banátu v dnešním Srbsku. Její vznik, stejně jako existence dalšího českého osídlení na Balkáně, je výslednicí rozsáhlého migračního procesu, který pro jihovýchodní Evropu znamenal značné proměny struktury populace v rovině sociální, hospodářské, etnické i náboženské. Kniha se pokouší o odkrytí opony hodnocení světa skupiny reformovaných evangelíků původem z hanáckého Slovácka (okolí Klobouk u Brna). Ti se v polovině 19. století rozhodli opustit svou domovinu a po více než měsíci putování se usadili pod nejvyšší horou Vojvodiny – Kudričkim vrchem. Vesnice, dosud obydlená Srby, Rumuny, Maďary, Němci a Čechy římskokatolického vyznání, se jim stala novým domovem, multietnickým světem par excellence, s nímž spojili své další naděje a vyhlídky.

Není příběhů, když není lidí, kteří by je předávali ve svých vyprávěních. Z tohoto důvodu monografie zpracovává zaznamenané rozhovory autora s jednou z nejstarších (a zároveň posledních) osob patřících mezi generační potomky moravských kolonistů Banátu do uceleného vzpomínkového příběhu, který zachycuje existenci krajanského společenství z Velikého Srediště. To bylo dosud českému čtenáři oproti jiným neznámé a skryté. Kniha je tak z ústřední části příběhem komunity vylíčeným ústí jedné z akterek lokálního světa Središťanů – Josefy Klepáčkové. Rozeznává se tudíž hlas „malého člověka“, jehož prostřednictvím se čtenář seznámí s podobnostvím světa jedné nepoznané kapitoly z kulturních dějin tradice české reformační víry v prostoru za hranicemi českého státu.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015
ISBN 978-80-87112-91-5

Cena s DPH 250 Kč

Objednávky vyřizuje Š. Toncrová: stoncrova@email.cz
a B. Gergelová: gergelova@eu.cas.cz

RECENZE A ZPRÁVY

Beatrice Moring – Richard Wall

Widows in European Economy and Society, 1600–1900. Boydell Press, Woodbridge 2017, 14+327 s. ISBN 978–1–78327–177–1.

K problematice dějin žen v současné době vychází tak velké množství publikací, že je již nelze všechny reflektovat. Významné místo mezi nimi zaujímají knihy věnované vdovám, které badatele lákají nejen „viditelností“ v historických prame-
nech, ale také svou pověstí prvních nositelek ženské emancipace. Představovaná kniha nenahlíží problematiku vdov primárně z pozic feminismu, ačkoli tato nota v ní také rezonuje, ale především z hlediska sociálních a hospodářských dějin.

Většina evropských historiografií má dnes k dispozici samostatné monogra-
fie zaměřené na různé aspekty dějiny vdov a vdovství. Komplexně pojatý výklad s celoevropským záběrem a v dlouhém časovém horizontu však dosud chyběl. Původní koncept práce *Widows in European Economy and Society* připravili Ri-
chard Wall a Beatrice Moring, jejichž životní a profesní partnerství v roce 2011 předčasně ukončila smrt Richarda Walla. Beatrice Moring knihu dokončila sama a představila v ní nejen společné výzkumy zaměřené na raně novověkou a industri-
ální Anglii a své vlastní bádání o postavení žen ve Skandinávii, ale také výsledky řady historiků z různých zemí. I přes nevyhnutelný akcent na severozápadní část Evropy, daný původem a vlastním badatelským zaměřením autorů, byly využity i poznatky z dalších regionů, reflexe se dočkaly například i články Alice Velkové, Dany Cerman Štefanové, Josefa Grulichy. Těžiště knihy spočívá v 18. a 19. století, dřívější období se objevuje méně často, z 20. století jsou připomínána jen první desetiletí.

Text charakterizují dva metodologické principy, které se vzájemně prolínají: důsledná geografická komparace a nahlížení týchž problémů z více různých úhlů pohledu. Kniha je přínosná i z bibliografického hlediska, zahrnuje velké množství literatury a orientaci v zmiňovaných publikacích usnadňuje čtenářsky přehledný systém poznámek pod čarou. Ačkoli většina citovaných prací již byla českými his-
toriky zaznamenána, představuje recenzovaná kniha mimo jiné užitečný souhrn nejdůležitější evropské historiografické produkce k tomuto tématu, k zmiňovaným studiím navíc přidává kritické reflexe a sumarizuje jejich výsledky v kontextu dal-
šího bádání.

Autoři rezignovali na obvyklá historickoantropologická témata problemati-
zující „vdovství“ jako společenský stav či myšlenkový stereotyp (sebe)vnímání individua, které obvykle tvoří značnou část obsahu publikací věnovaných ovdov-
ělým ženám. Podle předmluvy Beatrice Moring měla být kniha o vdovách, tedy

o ženách, které se dostaly do určité životní situace a musely ji řešit – aniž by přitom měly prostor k přemítání o zažitých stereotypech či literárních obrazech žen bez manžela, které mohly, nebo nemusely (chtít) naplňovat. Důraz je naopak položen na ekonomické možnosti ovdovělých žen a na jejich postavení v reálných sociálních strukturách venkovské a městské společnosti. Beatrice Moring se přitom distancovala od dobových stereotypů přejímaných mnohými historiky, podle kterých byly vdovy chudobnými trpitelkami odkázanými na milosrdenství či oficiální podporu.

Sociálně historická perspektiva knihy směřuje především k využití úředních pramenů evidenční povahy a kvantitativních metod. Autoři však vybírali především početně menší vzorky populace umožňující detailnější zpracování položených otázek a také vyzdvížení individuálních příběhů, kterými jsou jednotlivé kapitoly proloženy. Knihu doplňují obrázky, především fotografie z přelomu 19. a 20. století, které ji, spolu s nenuceným jazykem připomínajícím vyprávění, činí čtenářsky atraktivní. Závěr publikace pak tvoří množství příloh, především tabulek a rozsáhlých citací z pramenů, které dále doplňují v textu analyzovaná fakta.

První kapitola je věnována již zmíněnému tématu chudoby vdov. Ukazuje, že reálný ekonomický nedostatek nezpůsobovala smrt manžela a ztráta živitele, ale stáří a zhoršení zdravotního stavu, které tyto ženy připravily o možnost vydělávat, nebo trvale špatná finanční situace vznikající ještě před ovdověním. Chudoba vdov tedy nebyla dána jejich pohlavím a rodinným stavem, ale sociálním původem a fyzickou neschopností uživit se ve vyšším věku. Podíl vdov přijímajících oficiální sociální podporu v dobách před plošným zavedením penzí navíc nebyl tak vysoký, jak by se ze seznamů chudých mohlo zdát. V kontextu zemí severozápadní Evropy je důležitá také otázka institucí zabývajících se „péčí“ o staré a nemohoucí, nebo o mladistvé jedince, i když pobyt v chudobinci nebo odeslání sirotků do ústavu bývaly často spíš hrozbou či trestem než pomocí. Většina ovdovělých žen proto zůstávala doma, nebo svou situaci řešila sestěhováním s dětmi či jinými příbuznými. Ve městech často vznikaly domácnosti složené z většího počtu žen a jejich dětí, na venkově pomáhala sousedská solidarita a zvláštní formy přivýdělku, jako třeba paběrkování na polích.

Klíčovým faktorem ovlivňujícím životy vdov byl věk jejich potomků: životní úroveň stoupala, jakmile byly děti schopné samostatného výdělku, naopak mohla prudce klesnout, pokud se odstěhovaly a založily vlastní domácnosti. K opuštění stárnoucí matky přitom měli větší tendenci synové, dcery i přes nižší výdělky, kterých se jim dostávalo, bývaly solidárnější. Řada pramenů ale dokazuje, že životní úroveň vdov, hodnocená na základě příjmů, způsobu bydlení nebo obvyklého jídelníčku, víceméně odpovídala tomu, na co bývaly zvyklé vdané ženy.

Poměrně stručná druhá kapitola se věnuje majetkovým právům ovdovělých žen, které ve většině evropských zemí získávaly oprávnění volně disponovat svým majetkem právě až s ovdověním. Hmotné zajištění ovdovělých manželek také úzce souviselo s dědickými nároky dětí. Autoři se věnovali právním normám i konkrétní

praxi v různých evropských regionech, opět s důrazem na severské země. Stojí přitom za povšimnutí, že skandinávské vzory, například ohledně dělení dědictví a výměnku, jsou velmi podobné zvyklostem běžným v českých zemích.

Navazující část knihy se pokouší zhodnotit jmění a ekonomická aktiva, která měly vdovy k dispozici, na základě soupisů majetku konkrétních žen, posledních vůlí a inventářů. Opět je položen důraz na v čase se proměňující systémy zajištění odvoděných žen v kontextu různých evropských regionů. Jako klíčové přitom nejsou vnímány zákonné normy, ale jejich aplikace a konkrétní odraz v pramenech, autoři proto například předkládají kvantitativní vyhodnocení souborů posledních vůlí namísto citací paragrafů o dědickém právu. Upozorňují také, že úvahy o životní úrovni odvoděných žen (a nejen jich), výrazně limitují prameny, neboť velká část majetku, finančních i jiných zdrojů vůbec nemusela být zachycena písemně. Počet vdov a sirotek nacházejících se v hmotné nouzi narůstal úměrně proletarizaci a chudnutí širších vrstev obyvatelstva v souvislosti s demografickými změnami a urbanizací.

Důležité téma v souvislosti s příjmem vdov a zároveň čtvrtou kapitolu knihy představují formy finančního zajištění odvoděných žen jako penze a úroky z majetku. Do této skupiny patří i výměnky a smlouvy o postoupení majetku výměnou za doživotní zajištění nebo rentu, ať už vyplácenou v hotovosti nebo naturáliích. Tyto alternativy připadaly v úvahu především na venkově, kde hlavní hodnotu a způsob obživy představovala půda. Městské vdovy, jimž je věnována další kapitola, byly obvykle závislé na provozování vlastní „živnosti“, ať už jí byl obchod či cechovní řemeslná dílna, zděděná po manželovi, nebo vlastní podnikání. Vedle specificky ženských aktivit, jako praní a příprava a prodej pokrmů, se v různých regionech některé profese vyvinuly ve prospěch většího početního zastoupení žen, které někdy může působit i poněkud paradoxně (například v Anglii 18. století čtvrtinu provozovatelů vězení tvořily vdovy). Častou strategií, jak vydělat, případně alespoň ušetřit náklady, byl pronájem části obydlí nebo spolubydlení s dětmi, příbuznými či cizí rodinou; časté byly domácnosti dvou osamělých žen s dětmi.

Šestá kapitola se věnuje demografii vdovství. Zkoumá především měnící se zastoupení vdov v populaci a jejich věkovou strukturu stejně jako početní poměr vdov a vdovců. Většina prezentovaných výsledků této kapitoly vychází z metody mikrosimulace, opět jsou porovnávána data z různých koutů Evropy. Pozornost je věnována i problematice nových sňatků, autoři se však kriticky postavili myšlence, sdílené řadou historiků, že schopnost uzavřít manželství byla klíčovou charakteristikou vdovství. Úzce navazující téma uspořádání domácností a sociálního statusu shrnuje sedmá, poslední kapitola. Autoři v ní poměrně ostře polemizují se závěry Petera Lasletta, který vytvořil hojně přejímanou tezi o neolokalismus a osamělém životě starých osob v Anglii, jež se později uplatnila i ve skandinávských historiografiích. Ukazují naopak velmi úzkou spolupráci starší a mladší generace, a to i v městském prostředí, která byla v pracích Cambridge Group podceňována, namnoze vinou technických nedostatků a chyb při vytváření zkoumaných databází.

Mikrosimulace programu CAMSIM přináší odlišné výsledky, dokládá například skutečnost, že děti, které se od rodičů odstěhovaly, se často usazovaly v nejbližším okolí a zůstávaly nablízku. Plošné omezení možnosti spolubydlení stárnoucích rodičů s dětmi, a tedy i zhoršení životní úrovně stárnoucích vdov, přinesla urbanizace a hromadná migrace za prací. Ukazují se ale zajímavé spojnice mezi držbou půdy a postavením synů jako „živitelů“ starých rodičů na jedné straně a mezi proletarizací a spolubydlením matek a dcer na straně druhé.

Jakkoli kniha *Widows in European Economy and Society* představuje mimořádně zdařilou a obšírnou syntézu tématu vdovství, které přibližně od osmdesátých let 20. století intenzivně zkoumají a pravidelně doplňují desítky historiků a historiček, ukazuje, že dveře k dalšímu bádání jsou stále otevřené. Zejména české poznání o vdovách či obecně ženách a dějinách rodiny obsahuje velké množství mezer, které by hlubší reflexe této knihy mohla pomoci zaplnit.

Markéta Skořepová

Josef Grulich

Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2018, 286 s. ISBN 978-80-7394-703-3.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích vydala již 17. knihu v rámci ediční řady *Monographia historica*, tentokrát k tématu migrační strategie. Josef Grulich svou novou monografií pokračuje ve studiu problematiky, kterou se dlouhodobě intenzivně zabývá. V předkládané monografii se podle vlastních slov na příkladu českobudějovického panství v letech 1750–1787 snažil ukázat, že historicko-demografické výzkumy mohou probíhat v rovině nejen kvantitativní, ale i kvalitativní.

Jestliže ve své předchozí knize *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824* vydané v roce 2013, na kterou bezprostředně navazuje, autor potvrdil znalost nejen metodologie, ale také práce s prameny či komplexní přehled domácí i zahraniční literatury, v předkládané monografii poznatky ještě více prohloubil a doplnil nejnovějšími analýzami z české a hlavně světové historiografie. Díky tomu se čtenář může seznámit se současnými trendy studia dějin obyvatelstva, které do našeho prostředí pronikají jen velice pozvolna.

Potřeba interdisciplinárního přístupu k historicko-demografickým výzkumům je dnes již všeobecně přijímaná a akceptovaná, nicméně se v naší republice stále neprosadila myšlenka spolupráce početnějších badatelských kolektivů zaštitěných národními společnostmi, jejichž záměrem by bylo vytváření rozsáhlých, jednotně kódovaných počítačových databází. Je až zarážející, kolik badatelských center v zahraničí vzniká, což prokazatelně odráží potřebu nového uchopení historicko-demografických analýz a sociálně historických témat. V České republice se

vytváření databází prozatím odehrává pouze z iniciativy jednotlivých badatelů, kteří je využívají pouze k vlastním výzkumům, a to je ostatně případ i Josefa Grulichy.

Práce na databázi započal autor již v souvislosti s předchozí jmenovanou monografií, kdy na základě přepisu matričních zápisů českobudějovické farnosti u svatého Mikuláše získal údaje o 30 448 demografických událostech z let 1750–1800. Nesmírně pracné zanašení zjištěných informací do vytvořené databáze se však vyplatilo a při studiu migračních strategií mohly být poměrně rychle dohledány údaje o konkrétních osobách, které byly využity v předkládané práci.

Je zřejmé, že přístup Josefa Grulichy ke zkoumané problematice je hned v několika aspektech na našem území zcela ojedinělý a novátorský. Nejen doposud opomíjená práce s údaji z vlastní databáze, ale také výběr pramenné základny je v české historiografii neobvyklý. V českém prostředí dobře známý, avšak téměř přehlížený pramen v podobě zhostních (propouštěcích) listů velice vhodně doplnil údaji získanými z oddacích matrik. Díky ucelené, velice rozsáhlé pramenné základně českobudějovické provenience došlo k odhalení širokého spektra migračních strategií vycházejících z osobních, rodinných i socioprofesionálních pohnutek.

Zkoumaný vzorek představoval 1 073 zhostních případů, přičemž přistěhovačů na českobudějovickém panství bylo 567 a vystěhovačů 506. Autor se zaměřil nejen na jejich počty, ale také na sezónnost případů, dobu potřebnou k udělení zhostu, jeho formální charakter, nezvyklé propouštění poddaných korespondenční cestou či obohacování úředníků díky rozdílným poplatkům, nejednotné praxi a možnostem žadatele. Všechny analyzované problémy doložil příklady konkrétních jednotlivců, díky čemuž se kniha založená na výsledcích statistických údajů stává poutavým čtením s jasnou představou o fungování tehdejší společnosti z pohledu zhostní praxe.

Na základě studované agendy Josef Grulich prokázal vnější prostorovou mobilitu, tedy imigraci a emigraci, ve vztahu k okolnímu území. Výsledky srovnával s údaji evropských výzkumů, díky čemuž odhalil, že rozsah migrací s nimi zcela koresponduje a praxe byla tudíž totožná. Nejvíce případů bylo podle předpokladu zjištěno v rozsahu 1–15 km, nicméně autor se zaměřil i na méně četné migrace na velkou vzdálenost. Na základě analýzy konkrétních příkladů překvapivě potvrdil vzájemnou souvislost mezi geografickou a sociální mobilitou.

Velice zajímavou otázku otevřel také v případě naplňování reciprocit při propouštění poddaných, která je v české historiografii všeobecně chápána jako danost. Jak se ale ukazuje, nemuselo tomu tak být zcela. Autorovi předkládané monografie se podařilo prokázat, že její naplnění bylo v praxi problematické. Na základě prováděného výzkumu poukázal na skutečnost, že počty příchozích převažovaly nad odchozími, a tudíž je zřejmé, že oproti obecnému mínění se reciprocita stávala spíše formalitou.

Opomenuta nezůstala ani charakteristika migrujících osob. Vzhledem k tomu, že většina zhostních listů byla vystavena v souvislosti s plánovaným uzavřením sňatku, odpovídal tomu i rodinný stav žadatelů, což nepředstavuje nic neočekávaného.

Oproti tomu velmi zajímavý aspekt výzkumu odhaluje Josef Grulich v otázce poddanské příslušnosti dětí, která byla mnohdy značně komplikovaná, jelikož se přejímala od matky, ale rozhodující bylo místo narození dítěte.

Ačkoli nejčastějším důvodem změny poddanské příslušnosti byl sňatek, autor monografie doložil i další důvody, které zasazuje do zajímavých interpretačních souvislostí. V prvé řadě se vyjma odchodu za studiem jednalo o osiření, hledání lehčí obživy, službu v armádě či zabezpečení starých a nemocných. U posledně jmenovaného aspektu je logické, nicméně velice zajímavé zjištění, že se nejednalo pouze o rodiče, ale také o tělesně postižené děti. I přestože žadatelé uváděli rozličné pohnutky ke své migraci, není ničím překvapivým, že nejčastěji byli motivováni lepším finančním zabezpečením vlastním či svých nejbližších, což ostatně dokládají i uváděné příklady a autorovy závěry.

Celá monografie je sice doplněna o poutavé líčení osudů jednotlivců, ale pomyslný vrchol jistě představuje mikrohistorická sonda zaměřená na „*neobyčejný příběh prosté ženy*“. Rekonstrukcí životního příběhu Alžběty Griesshuberové se Josef Grulich jednoznačně vymanil z tradiční kritiky kvantitativních dějin, kterým je obecně vyčítána absence konkrétního jedince. Současně poukázal na to, že nejen dnes poměrně oblíbená trestně právní agenda ukazuje cestu ke studiu každodennosti venkovského obyvatelstva a připomenul, že česká historiografie postrádá příběhy obyčejných lidí, kteří se neživilí kriminální činností. S pomocí velmi rozsáhlé pramenné základny a mravenčí práce, která nepochybně musela mnohdy připomínat detektivní pátrání, se Josefu Grulichovi podařilo na pozadí životních osudů hlavní aktérky rozkrýt pracovní mobilitu podružské vrstvy v oblasti českobudějovických i vídeňských předměstí, což představovalo i jeden z vytyčených cílů prováděného výzkumu. Nutno však podotknout, že kdyby se Alžběta Griesshuberová nedostala do konfliktu s úřady, její příběh by bylo možné rekonstruovat jen stěží.

Na první pohled by se mohlo zdát, že líčení životního osudu nebohé Alžběty Griesshuberové představuje nejzajímavější část celé knihy. Avšak autor svou analýzou migračních strategií poukázal na řadu skutečností, které jsou často se studovanou problematikou mylně spojovány. Nejenže prokázal, že počátky masové migrace nelze dávat do souvislosti s vydáním patentu o zrušení nevolnictví, jak bývá v české historiografii přejímáno, ale také vyvrátil tvrzení, že příliv venkovského obyvatelstva byl spjat s navyšováním ubytovacích kapacit města. V této souvislosti je nutné zmínit, že velice přehledně objasnil skupování menších statků v okolí, podal charakteristiku městských vsí a statků a také zdůraznil jejich umístění v prostoru včetně izolovaných teritorií. Podrobné líčení zkoumané oblasti proto neslouží čtenáři pouze k obeznámení se s místem, ale jedná se také o cenný příspěvek k dějinám sledovaného regionu.

Samozřejmě by bylo možné namítat, že zjištěné závěry jsou poplatné pouze pro příklad českobudějovického panství. Nepochybují však o tom, že se předkládaná monografie stane inspirací pro další badatele. Komparace s údaji z jiných lokalit

bude jistě žádoucí a lze předpokládat, že se časem v oblasti studia migrací dočkáme dalších překvapivých zjištění a vyvrácení stereotypních představ.

Nelze také opomenout, že Josef Grulich rozhodně nezanedbal ani stylistickou úroveň práce, která je čtivá, poutavá a otevírá nové otázky. Text doplnil řadou tabulek, mapkami i hezkou obrazovou přílohou, které kvalitu monografie vhodně podtrhují. Záměr práce, tedy propojení kvantitativních a kvalitativních přístupů, se mu podařilo bezzbytku naplnit a čtenářům se tak dostává do rukou v českém prostředí ojedinělá ukázka nového a neotřelého přístupu ke zpracování moderních historicko-demografických analýz.

Jana Kolouchová

Historická demografie na 11. sjezdu českých historiků

S odstupem šesti let se ve dnech 13.–15. září 2017 konalo 11. profesní setkání členů historické obce, které se tentokrát uskutečnilo v Olomouci. Organizační výbor, který vytvořili pedagogové Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením Radmily Švaříčkové Slabákové, se při tvorbě programu sjezdu inspiroval v zahraničí a sáhl po pro nás stále ještě nezvyklém, nicméně velmi funkčním, konceptu panelových jednání. I když úvod a závěr sjezdu patřil tradičnímu plenárnímu zasedání, hlavní dění se odehrávalo v jednotlivých volných kongresových panelech. K návrhu témat, jimž se jednotlivé sekce věnovaly, vyzvali organizátoři historickou obec s dostatečným předstihem, takže se podařilo vytvořit skutečně pestrou nabídku, z níž si mohl vybrat každý. Uskutečnilo se celkem 81 panelových setkání, přičemž jednání v některých panelech bylo pro velký zájem nutné rozdělit do více bloků.

Jeden z panelů, jehož téma bylo hlavními organizátory akceptováno, nesl název *Možnosti studia rodinných vztahů v 17.–19. století* a jeho organizace se ujaly Alice Velková a Markéta Skořepová. Cílem panelu bylo otevřít diskusi nad různými metodami výzkumu vztahujícím se k novověké rodině. Jako hlavní zde byla nastolena otázka, zda a jakým způsobem je možné zabývat se městským a venkovským obvytlostem, které po sobě zanechalo nedostatek ego-dokumentů, rodinnými vztahy a jejich proměnami. Do panelu bylo kromě úvodního slova Alice Velkové zařazeno celkem dvanáct příspěvků, které byly rozvrženy do tří bloků. První blok se věnoval především možným metodologickým přístupům, otázce příbuzenství i některým dosud málo využívaným pramenům. S příspěvkem *Role příbuzenství při utváření domácností na Hornopolsku v 18. století* vystoupila Markéta Pražáková Seligová, která se na rozboru konkrétního poddanského seznamu zamýšlela nad různými přístupy ke studiu domácnosti a nad našimi možnostmi skutečně určit, kdo a v jakém postavení se členem domácnosti stával. Současný trend historicko-demografického výzkumu, který se nese ve znamení výraznější aplikace moderních demografických metod na historická data, reprezentovala v příspěvku nazvaném *Možnost řešení neúplných informací v rodinných listech sestavených na základě studia*

církevních matrik – využití analýzy přežívání trojice autorek ve složení Ludmila Fialová, Klára Hulíková Tesárková a Barbora Kuprová. Ve třetím příspěvku pod názvem Genealogie a historická demografie? Teoretické a praktické možnosti výzkumu sítě sociálních vztahů na příkladu jihočeské vesnice Václav Černý poukázal na možnost využít pro historickodemografické výzkumy i genealogické přístupy. Čtvrteční blok poté uzavřel Josef Vacek s referátem Výslechové protokoly – pramen pro poznání rodinných vztahů.

Druhý den jednání panelu zahájil příspěvek *Postavení čeledi v raně novověké domácnosti*, v němž Eduard Maur shrnul metodologické přístupy, které se nejen v české, ale též v zahraniční literatuře při dosavadním výzkumu čelední služby používaly. Do období raného novověku byl situován i referát Terezy Siglové nazvaný *Dluhy a pohledávky mezi příbuznými osobami (na příkladu městeček pardubického panství v 16. a 17. století)*, v němž autorka ukázala, že sirotčí knihy mohou odhalovat i určitá specifika příbuzenských vazeb. Osudům dospívajících dívek se ve svém příspěvku *Dospívající a jejich rodiče a zaměstnavatelé na panství Slavkov u Brna ve druhé polovině 18. století* věnovala Věra Slováková. Jednání druhého bloku pak uzavřela Markéta Skořepová, která ve svém vystoupení *Duchovní příbuzenství? Význam kmotrovství ve venkovské společnosti 19. století* poukázala na proměnu, jíž institut kmotrovství procházel v období, kdy jak česká společnost, tak i rodina a její vztahy nastupují cestu modernizace.

V poslední bloku byly předneseny příspěvky, které byly zaměřeny na podoby rodiny a její funkce. V prvním z nich, nazvaném *Rodinní nepřibuzní. K možnostem studia nepřibuzenských vztahů ve venkovské společnosti 17. a 18. století*, se Ladislav Nekvapil zamýšlel nad vymezením pojmů rodina a domácnost a rovněž nad tím, jaká byla role nepřibuzných osob, které v minulosti mívaly v domácnostech důležité místo. Na fakt, že existovaly i rodiny, které nezapadají do našich obvyklých výzkumných modelů, poukázala Marie Matěásková v referátu *Rodina na okraji společnosti. Kati, pohodní a biřici v perspektivě rodinných struktur*. Poslední dva příspěvky – vystoupení Zdeňky Stokláskové nazvané *Stát namísto rodiny. Vznik státní sirotčí péče* a referát *Delikventní děti. Rodina a původ delikvence*, který přednesla Martina Halířová – zdůraznily skutečnost, že od konce 18. století dochází k proměně role rodiny související s tím, jak do oblastí, které dosud byly rodinnou doménou, stále více vstupuje stát, který na sebe přebírá nové funkce.

Jednání, které po oba dny v konferenčním panelu probíhalo, ukázalo, že budoucí historickodemografické výzkumy mohou čerpat z řady dosud jen málo využívaných pramenů a že existuje i řada přístupů, které jistě budou znamenat obohacení, zvláště pokud badatelé využijí různé formy mezioborové spolupráce, která se zde nabízí. Čtenáře časopisu *Historická demografie* pak může těšit, že se s některými z výše uvedených příspěvků budou moci seznámit jak v tomto, tak i v příštím čísle našeho periodika.

Alice Velková

European Social Science History Conference 2018

Ve dnech 4.–7. dubna 2018 se konal již 12. ročník *European Social Science History Conference* (ESSHC), který se tentokrát uskutečnil v Belfastu. Už tradičně se jednalo o skutečně velkolepé setkání několika tisíců nejen historiků, ale i dalších odborníků, kteří mají blízko k sociálním vědám. Program byl opravdu nabitý, jednání probíhalo paralelně až ve 30 různých sekcích. Bez nadsázky lze říci, že každý účastník si určitě našel to, co ho zajímalo, přičemž často musel dělat kompromisy v případě překryvu poutavých sekcí. Jedna ze základních tematických skupin byla věnována i rodině a demografii a její organizace se ujali Hideko Matsuo z Belgie, Mikolaj Szoltysek z Polska a Joana-Maria Pujades ze Španělska. Zájemce o historickou demografii mohl však volit i z dalších sekcí, například ze skupiny témat sdružených pod názvem *Ethnicity and Migration*, kterou vedli Marlou Schrover z Nizozemí, Phillipe Rygiel z Francie a Per-Olof Gronberg ze Švédska.

V rámci tématu *Family and Demography* se během čtyř konferenčních dnů jednalo v celkem 31 sekcích, které měly velice různorodé zaměření. Pozornost byla věnována všem základním demografickým událostem, na program byly zařazeny i sekce, které se zabývaly např. sociální mobilitou, zdravím nebo služebnými v domácnostech. I když některé ze sekcí měly ambice sledovat zvolenou problematiku v tzv. dlouhé perspektivě, přeci jen těžiště prezentovaných výzkumů leželo v 19., případně pak ve 20. století. Tato skutečnost souvisí s trendem, který se v poslední době stále více prosazuje, kdy je snahou vytvořit výzkumné týmy, které by byly schopné vyhodnotit velké soubory dat, které je možné získat z pramenů, které již od 19. století obyvatelstvo plošně evidovaly. Českou historickou demografii na konferenci aktivně prezentovali dva zástupci, a to Josef Grulich, který v rámci sekce *Short-distance and Internal Migration* přednesl příspěvek nazvaný *The Transformation of the Migration Strategies of the Rural Population during the Second Half of the 18th Century. The Royal Town and Domain of České Budějovice. A Case Study*, a Alice Velková, která v sekci nazvané *Kinship and Child Mortality* referovala na téma *The Effect of Grandmothers on their Grandchildren's Survival (West Bohemia, 1750–1850)*.

Čtenáře Historické demografie může těšit, že se v průběhu této konference podařilo navázat spolupráci s Beatrice Moring, organizátorkou sekce *The Economic and Demographic Benefits of Family Co-operation – Making the Invisible Visible* a dohodnout, že vybrané příspěvky, které v této sekci zazněly, by se měly objevit ve druhém čísle příštího ročníku našeho časopisu. Závěrem zbývá jen pozvání na další ročník této konference, která se bude konat 18.–21. 3. 2020 v nizozemském Leidenu.

Alice Velková

Informace o pokynech pro autory platných od ročníku 43/2019

Počínaje ročníkem 43/2019 dochází v časopise *Historická demografie* k dílčím změnám citačního úzu a úpravy příspěvků. Upozorňujeme, že dodržování těchto pravidel bude podmínkou pro zařazení textů do recenzního řízení a případně do tisku. Úplné znění pokynů bude uveřejněno na webových stránkách časopisu.

Témata příspěvků:

Redakce přijímá příspěvky z oboru historické demografie, historické sociologie, paleodemografie, archivnictví (pokud se týkají pramenů využitelných pro demografický výzkum), rovněž i historické geografie, případně historické statistiky (pokud se váží k historii obyvatelstva nebo historii demografie) a z etnografie a historické antropologie (pokud se týkají otázek přirozené měny, rodiny a migrací). Akceptuje rovněž recenze na publikace s výše uvedenou tematikou a zprávy o dění v oboru.

Redakce přijímá rukopisy výhradně v elektronické podobě na emailové adrese: hdredakce@gmail.com. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně Vašeho e-mailu a pracoviště.

Rozsah příspěvku:

Textová část příspěvku by neměla přesáhnout 50 normostran (1 normostrana = 1800 znaků včetně mezer). Rozsah zpráv a recenzí by neměl přesáhnout 5 normostran.

Zaslaná studie musí obsahovat jak řádný poznámkový aparát v souladu s citační normou, kterou časopis *Historická demografie* používá, tak následující texty přeložené do anglického jazyka: název studie, abstrakt v rozsahu 500–700 znaků a 3–5 klíčových slov.

Rukopis je třeba zaslat v elektronické podobě v textovém editoru Word ve formátu *.doc nebo *.rtf., tabulky a grafy spolu se zdrojovými daty v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu *.jpg nebo *.tiff v minimálním rozlišení 300 dpi. Jednotlivé strany rukopisu i jednotlivé přílohy musí být očíslovány. Mějte prosím na paměti, že veškeré přílohy lze otisknout pouze v černobílém provedení, uzpůsobte tomu úpravu grafů a příloh tak, aby byla zachována jejich čitelnost.

Recenzní řízení:

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Každý zaslaný rukopis je posuzován nejprve v užším redakčním kruhu. Pokud je rozhodnuto o jeho zařazení do recenzního řízení, je následně postoupen dvěma nezávislým oponentům, jejichž připomínky je autor povinen zohlednit a zapracovat do svého textu. Posudky spolu s novou verzí rukopisu jsou poté předloženy redakční radě časopisu, jež se může usnést na dalších připomínkách a doporučeních, které je autor povinen rovněž zapracovat. Na základě doporučení recenzentů a redakční rady šéfredaktor/ka rozhoduje, zda příspěvek bude: a) publikován beze změn či pouze s menšími úpravami,

b) upraven a předložen znovu k posouzení, c) zamítnut, d) zaslán třetímu recenzentovi. Rozhodnutí o publikování rukopisu je autorovi sděleno nejdéle do 14 dnů po zasedání redakční rady konaném vždy v jarním a podzimním termínu. Redakce provádí jazykovou a grafickou úpravu textu, může požadovat úpravy či omezení grafických a obrazových příloh.

Zásady pro optimální podobu textu:

A. Texty

1. Poznámky pod čarou vkládejte za pomoci automatické funkce programu Word.
2. Vyznačování v textu (kurzívou, tučně) a používání exponentů a indexů bude zachováno.
3. Nepoužívejte různé druhy podtisků a barev pro úpravu textů, titulků a tabulek a grafů, nepoužívejte ani podtrhávání v textu.
4. Nepoužívejte jiná než automatická formátování, vyvarujte se prosím užívání tabelátorů, konců, pevných a vícečetných mezer, odsazování odstavců pomocí mezerníku apod.

Text bude v konečné úpravě zalomen v jiné velikosti a typu písma, proto jakákoli grafická úprava textu je zbytečná.

B. Tabulky, grafy, obrazové soubory

1. Vypracované tabulky a grafy vkládejte přímo do textu a zároveň přiložte i se zdrojovými daty v samostatném souboru v programu Excel. Při přípravě tabulek i grafů prosím berte v úvahu rozměry časopisu (formát A5) a uzpůsobte tomu rozměry vkládaných objektů tak, aby po zalomení zůstaly čitelné. Grafy a obrázky přizpůsobte černobílé formě tisku.
2. Všechny obrazové soubory (mapy, fotografie) vložte do textu a zároveň přiložte samostatně ve formátu *.jpg nebo *.tiff. a v minimálním rozlišení 300 dpi.
3. U každé tabulky, grafu či obrázku musí být uveden název v češtině a angličtině a také zdroj ve formě krátkého odkazu na užitý archivní materiál, publikaci či vlastní výpočet.
4. Nejvhodnějším typem písma v grafech a tabulkách je Times New Roman.

C. Pravidla citací

Časopis *Historická demografie* se řídí citační normou užívanou Českým časopisem historickým. V případě citování více prací jednoho autora v jedné poznámce vždy uvádějte celé jméno a příjmení autora, vyhněte se prosím zkracování typu *Týž*, *Táž*. Vyvarujte se také zkracování názvů periodik ve smyslu *Historická demografie (dále HD)*. Opakovaný odkaz na konkrétní publikaci je vhodné zkrátit (E. MAUR, *Základy*, s. 15; tamtéž, s. 15), při první zmínce je však nezbytně nutné uvést úplnou citaci bez jakýchkoliv zkratk a vsuvek. Zejména v případě knih či rozsáhlejších

statí se snažte uvádět co nejpřesnější stránkové rozmezí textu, na který odkazujete (s. 15–20).

Příklady základních druhů citací:

Monografie:

Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978.

Sheilagh OGILVIE, *A Bitter Living. Women, Markets and Social Capital in Early Modern Germany*, Oxford 2003.

(u publikace s více než třemi autory se uvádí jen příjmení prvního autora, za ním následuje zkratka aj., u zahraničních et al.)

Edice:

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského od Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876, s. 102–111, § C.XXXVII–§ C.LIX).

(mají-li editované záznamy pořadová čísla, je třeba je uvést spolu se stránkami)

Články v časopisech:

Pavla HORSKÁ, *K historickému modelu středoevropské rodiny*, *Demografie* 31, 1989, s. 137–143.

Beatrice MORING, *Nordic Retirement Contracts and the Economic Situation of Widows*, *Continuity and Change* 21, 2006, s. 383–418.

Články ve sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

Dana ŠTEFANOVÁ – Markus CERMAN, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (eds.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 83–107.

Sonya O. ROSE, *Widowhood and Poverty in Nineteenth-century Nottinghamshire*, in: John Henderson – Richard Wall (eds.), *Poor Women and Children in the European Past*, London 1994, s. 269–291.

Přednášky z konferencí:

Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, příspěvek přednesený na konferenci *Dějiny migrací v českých zemích v raném novověku*, Praha 14. 10. 2005.

Internetové zdroje:

Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Toposekce 3. vojenského mapování, <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html> (27. 8. 2018).

Nevydané prameny:

Nevydané prameny je třeba citovat podle platných archivních metodik, tedy uvést v tomto pořadí: správný oficiální název instituce, název fondu/sbírky, inventární číslo/přírůstkové číslo/signaturu, ukládací jednotku. Názvy archivů a archivních fondů lze zkrátit na obecně užívané zkratky. Pro evidenční čísla a názvy archivních ukládacích jednotek užívejte označení a zkratky podle platných metodik (Základní pravidla pro zpracování archiválií). V případě rozsáhlejších materiálů připojte co nejpřesnější rozsah v podobě odkazu na stránky či folia.

Národní archiv (dále NA), fond Berní rula (dále BR), inv. č. 2, fol. 363–391.

Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA v Třeboni), fond Velkostatek (dále VS) Blatná, inv. č. 5, sign. I B5, kn. 5.

Historická demografie

2018/42 [1]

Vitální statistika v rakouském Slezsku do roku 1869

Vital statistics in Austrian Silesia until 1869

RADEK LIPOVSKI 1

Křty a kmotrovství ve farnosti Nový Rychnov v 19. století

Baptism and godparenthood in Nový Rychnov Parish in the 19th century

MARKÉTA SKOŘEPOVÁ 43

Pôrodnosť a úmrtnosť v Srbsku 1842–1910

Birth and death rates in Serbia 1842–1910

NINO DELIĆ 65

Outline of population development in Slovakia in the nineteenth century

Nástin vývoje obyvateľstva na Slovensku v 19. storočí

BRANISLAV ŠPROCHA – PAVOL TIŠLIAR 79

Příčiny úmrtí civilního obyvatelstva města Hradce Králové ve světle matričních záznamů z let 1883–1889 a 1903–1909

*Causes of death of the Hradec Králové civilian population in the light
of vital records from 1883–1889 and 1903–1909*

MARTIN VAŠATA 99

Recenze a zprávy 139

Historická demografie

2018/42 [2]

Genealogie a historická demografie? Teoretické a praktické možnosti výzkumu sítě sociálních vztahů na příkladu jihočeské vesnice <i>Genealogy and historical demography? Theoretical and practical possibilities of research into the network of social relations, as exemplified by a village in South Bohemia</i>	
VÁCLAV ČERNÝ	153
Rozbor domácností na Hornopolicku v roce 1771 z hlediska přítomnosti babiček <i>Analysis of households in the Horní Police estate in 1771 with regard to presence of grandmothers</i>	
MARKÉTA PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ	177
Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století <i>The lives of girls and young women in the village of Křenovice in the eighteenth century</i>	
VĚRA SLOVÁKOVÁ	211
Recenze a zprávy	239
Informace o pokynech	248

